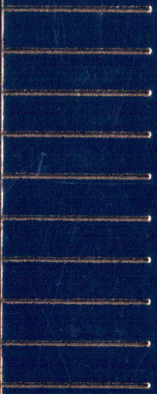

84.4 = Ц
Б42
К

Генрих БЁЛЛЬ
Эрих Мария РЕМАРК
Вольфганг БОРХЕРТ

КАТАРИНА БЛЮМНИН АРЫНАН
АЙЫРЫЛУУ
БАЛАЛЫК ШАКТА ЖЕГЕН НАН
АМАНАТ ӨМІР
ЖАБЫК ЕСІК АЛДЫНДАҒЫ
ЖАЛҒЫЗ
ӘНГІМЕЛЕР

әлем әдебиеті кітапханасы

“МӘДЕНИ МҰРА”
МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫН
ІСКЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ
ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕСТІҢ ҚҰРАМЫ

Әшімбаев М.С., кеңес төрағасы
Асқаров Ә.А., жауапты хатшы
Абдрахманов С.
Атабаев Қ.М.
Аяған Б.Ғ.
Әбусейітова М.Қ.
Әжіғали С.Е.
Әлімбаев Н.
Әуезов М.М.
Байпақов К.М.
Балықбаев Т.О.
Дүйсембаев Е.С.
Есім Ғ.
Жақып Б.Ө.
Жұмағалиев А.Қ.
Қозыбаев І.М.
Қасқабасов С.А.
Қойгелдиев М.Қ.
Құл-Мұхаммед М.А.
Құрманбай Ш.
Мәжитов С.Ф.
Мұхамедиұлы А.
Мыңбай Д.Қ.
Нысанбаев Ә.Н.
Өскенбаев Қ.А.
Салғара Қ.
Самашев З.
Сариева Р.Х.
Сұлтанов Қ.С.
Тұяқбаев Қ.Қ.
Түймебаев Ж.Қ.

Генрих БЁЛЛЬ
Эрих Мария РЕМАРК
Вольфганг БОРХЕРТ

КАТАРИНА БЛЮМНИҢ АРЫНАН АЙЫРЫЛУЫ
БАЛАЛЫҚ ШАҚТА ЖЕГЕН НАН

•
АМАНАТ ӨМІР

•
ЖАБЫҚ ЕСІК АЛДЫНДАҒЫ ЖАЛҒЫЗ
ӘНГІМЕЛЕР

әлем әдебиеті кітапханасы

060928/2

ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛҒАН
КІТАПХАНАЛЫҚ ЖҮЙЕ

Аударма

УДК821.112.2=03:811.512.122

ББК84 Нем-Қаз

Г30

**“Мәдени мұра” мемлекеттік бағдарламасы
көркем әдебиет секциясының мүшелері:**

Кекілбаев Әбіш (серияны құрастырушы), Абдрахманов Сауытбек
(*төраға*), Әбдіков Төлен, Асқаров Әлібек, Бельгер Герольд,
Елеукенов Шерияздан, Нұрғали Рымғали, Нұрпейісов Әбдіжәміл,
Михайлов Валерий, Мұртаза Шерхан, Мырза Әли Қадыр,
Оразалин Нұрлан, Сүлейменов Олжас, Тарази Әкім,
Шапай Тұрсынжан, Юсупов Кеңес.

Генрих Бёлль. Катарина Блюмнің арынан айырылуы. *Повесть.*

Балалық шақта жеген нан. *Повесть.*

Эрих Мария Ремарк. Аманат өмір. *Повесть.*

Г 30 Вольфганг Борхерт. Жабық есік алдындағы жалғыз. *Пьеса.*

Әңгімелер.

Орыс тілінен аударғандар *Б.Әдетов, Ш.Бейсенова.*

Астана: Аударма, 2010. – 520 бет

ISBN 9965-18-304-X

УДК821.112.2=03:811.512.122

ББК84 Нем-Қаз

ISBN 9965-18-304-X

© Қазақша аудармасы, Б.Әдетов,
Ш.Бейсенова, 2010

© “Аударма” баспасы, 2010

ДҮБІРЛІ ДӘУІР СУРЕТКЕРЛЕРІ

Адамзат тарихы үшін дүбірлі кезең болған ХХ ғасыр, әсіресе, Батыс Еуропа әдебиеті үшін бір жағынан өзінің алдындағы өте бай әдеби-рухани дәстүрлерді игеру кезені болса, екінші жағынан дәуір тудырған өмір шындығының жаңа жағдаяттарын түйсіну, зерделеу кезеңі болды. Осы ғасырдағы бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстар, алуан төңкерістер, ұлт-азаттық көтерілістері адамзат тарихының жаңа беттерін ашқаны белгілі. Батыстық үлгідегі капиталистік қарым-қатынастардың тереңдеуі, коммунистік идеяның іске асырылып, Кеңес одағы бастаған социалистік лагерьдің құрылуы, содан дүниенің екіге жарылуы – бәрі – баршасы ХХ ғасырдағы сөз өнерінен кең көрініс тауып жатты. Осы ірі ғаламдық оқиғалардың бел ортасындағы Германия осы тарихтың күәгері ғана емес, сол тарихтың белсенді жасаушыларының бірі де болды. Адамзат тарихында алуан із қалдырған неміс жеріндегі ХХ ғасырдағы оқиғалар – оның белгілі суреткерлері Эрих Мария Ремарк, Вольфганг Борхерт, Генрих Бёлльдің шығармаларынан кең әрі шынайы көрініс тапты.

Жиырмасыншы ғасырдағы неміс әдебиетінің көрнекті өкілі Эрих Мария Ремарк әлемде оқырманы көп жазушылардың бірі. Әсіресе, оның шығармалары орыстілді оқырмандардың көзайымына айналған. Ремарк немістің Оснабрюк қаласында 1898 жылдың 22 маусымында дүниеге келген. Болашақ жазушының әкесі Петер Франц баспада беттеуші болып жұмыс істеген. Жазушының тегі француз болған. Сонау ХVIII ғасырдың аяғында Француз төңкерісінен қашып, Германия жеріне қоныстанған екен. Шешесі Мария Шталькнехт, ол Эрихтің бала кезінде қайтыс болады да баласы оның есімін өзінің атына қосып алады. Жазушының балалық шағы қаржы тапшылығына байланысты отбасының көшіп жүруімен өтеді. Ол он үш жасына дейін он бір рет қоныс аударып, бірнеше мектепте оқиды. Болашақ жазушы 1908 жылы халық мектебіне түсіп, оны 1912 жылы аяқтайды. Ал 1912-15 жылдары католиктік препаранде де (католиктік мұғалімдер семинариясына түсу үшін оқитын үш сыныптық дайындық сатысы) оқиды. Мұны аяқтаған жылы католиктік корольдік мұғалімдер семинариясына түсіп, оны 1919 жылы бітіреді. Арасында 1917-18 жылдары әскер қатарында болады.

Ремарктың тырнақалды еңбектері – бір өлеңі және екі шағын әңгімесі “Шенхайт” журналында жарияланады. Ол осы кезден бастап әдеби-шығармашылық жұмысқа бет қоя бастайды. 1920 жылдары оның бірнеше прозалық шығармалары жарияланады. Жазушының осы жылдары жазылған алғашқы үш романы оған айтарлықтай атақ әкеле қоймайды. Ремаркты көпшілікке танытқан алғашқы туындысы – “Батыс майданда өзгеріс жоқ” романы. 1929 жылы жарық көрген романында ол дәуір шындығын мейлінше дәл бейнелейді. Роман жарық көргеннен кейін бір жылдан соң-ақ сол кездегі америкалық белгілі режиссерлердің бірі Люис Майлестон Голливудта осы шығарма желісі бойынша фильм түсіреді. Бұл фильм Германия экрандарында көрсетіле бастағаннан-ақ нацистер оған үзілді-кесілді қарсы болады. Ақырында “жастарды моральдық жағынан бұзады” деген желеумен фильмге тыйым салынады. Осы жағдай және Германияда билік басына нацистердің келуі Ремаркты елінен кетуге мәжбүр етеді. Сөйтіп ол Берлиннен

Швейцарияға қоныс аударады. 1933 жылдан бастап Германияда Ремарктың кітаптарына тыйым салынады. Осы жылы бірқатар неміс қалаларында оның кітаптары өртеледі. Елінен жырақ қалған жазушы алдымен Швейцарияда, содан соң Франция мен Америка Құрама Штаттарында тұруға мәжбүр болады. 1930 жылдары оның “Оралу”, “Үш дос” сияқты романдары жарық көрді. Бұл романдар “Батыс майданда өзгеріс жоқ” романы сияқты үлкен дабыраға ие болған жоқ. Бірақ жазушының Америкаға келуі, осында оның романдарының бірнеше фильмге арқау болуы оны Батыс әлеміне танымал ете түсті. Жазушының қаламынан туған “Жақыныңды сүй” (1940), “Триумфалды арка” (1946) романдары қалың көпшіліктің сүйіп оқитын кітабына айналып, артынша олардың желісінде фильмдер түсірілді. Осы кезде, соғыстың ауыр жылдарында Ремарк гитлерлік режимнен бойтасалап жүрген көптеген қандастарына, отандастарына көмектесті. 1950 жылдары Ремарк бірнеше роман жазды. Оның бұл шығармалары қалың оқырманнан қолдау тауып, көп оқылатын шығармаларға айналды. Осы жылдардың басында жазушы жиырма жылдай уақыттан соң туған елі – Германияға оралады. Алдымен Голландияға келген Ремарк 1953 жылдың тамыз айында өзінің туған қаласы Оснабрюкке келіп, осындағы әкесіне жолығады. Әлемге танылған жазушының бұдан соңғы өмірі Еуропа мен Американың ортасында өтеді. Кітаптарын шығару, шығармаларының желісі бойынша кинофильмдер түсіру үшін ол дүниежүзінің көптеген елдерін аралайды.

Эрих Мария Ремарктың белгілі туындыларының бірі – “Аманат өмір” романы. Бұл роман Гамбургтің “Кристалл” журналында “Аспан фавориттерді білмейді” деген атаумен жарияланды. Бұл романда оның бас кейіпкерлері Лилиан, Клерфэ арқылы адамның алуан сезімдері бейнеленеді. Автор әсіресе, махаббат, достық сезімдерінің адам бойындағы табиғатына үңіліп, оларды терең бейнелейді. Романдағы Лилиан мен Клерфэ қарым-қатынастары, әсіресе, екеуінің сұхбаттары арқылы көптеген өмірлік мәселелер аңғартылады. Осы шығармасында кейін көпшілікке танымал болған, көптеген афористік жинақтарға еніп келе жатқан Ремарктың бірқатар қанатты сөздері туды. Мысалы: “Махаббат та уақыт сияқты ешқашан оралмайды”, “Адамға ақыл тек қана ақылмен өмір сүруге болмайтындығын түсіну үшін берілген”, “Махаббатты достықпен былғамайды”.

Эрих Мария Ремарктың суреткерлік-көркемдік әлемі әр алуан. Автордың шығармаларындағы басты нысан – адам, соғыс, табиғат. Ремарктың шығармаларында ешқашан сәтті финал бола бермейді. Оның көптеген шығармалары махаббат, сүйіспеншілік мазмұнына құрылғанымен, ерлер арасындағы достық, ынтымақтастық ерекше дәріптеледі. Ремарктың кейіпкерлері, негізінен алғанда, жалғызбасты тағдырдың төлкегін көп көрген жандар. Бірақ олар қашанда адамгершілік пен мейірімділіктің, ізгілік пен адалдықтың, достық пен жақсылықтың жаршылары. Сондықтан да Ремарк шығармаларындағы гуманизм миллиондаған оқырмандарды елітіп, оны көп оқылатын жазушылардың қатарына қосады.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі неміс әдебиетіндегі белгілі тұлғалардың бірі – Вольфганг Борхерт. Ол 1921 жылы Гамбург қаласында туған. Бұл қала оның лирикасында кең көрініс тапты. Ол алғашқы ақындық тәжірибелерінде неміс экспрессионизміне еліктеді. Өзіне немістің әйгілі романтиктері Гельдерлин мен Рилькені ұстаз тұтып, олардың шығармашылығын көбірек оқумен әуестенді. Актер болуды армандаған жігітті театр мектебін аяқтаған соң 1941 жылы армияға шақырды. Ол Шығыс майданына түсіп, жаяу атқыштар әскерінде кеңес армиясына қарсы ұрыстарға қатысты. Бірақ ол көп ұзамай жарақат алып, Германияға жіберіледі. Соғыстан кейінгі жылдарда театрда жұмыс істеді.

Борхерт шығармашылығының басты тақырыбы – үміті ақталмаған адамдар, тағдыр мен тарих төлкегінің кесірінен алданған ұрпақтың ауыр тағдыры. Алғашқы өңгімелерінен бастап-ақ өкінішті, алданған жас адамның өмірін қатал соғыс жағдайында және соғыстан

соңғы жалғыздық кейпінде бейнеледі. Сол үшін де Борхерт шығармалары сыншылар тарапынан “үмітсіз”, “өкінішті” шығармалар ретінде сан сыналды. Дегенмен, оның шығармашылығында пессимистік сарындармен бірге үміт отын маздататын өмірге күштар тұстар да баршылық. Дегенмен, небәрі жиырма сегіз жыл ғана өмір сүрген қаламгердің шығармашылығы оның өмірі сияқты мейлінше трагикалы.

Жазушының трагикалық санасынан туындаған үмітсіздік, пессимистік сарындар оның бірден-бір ірі шығармасы – “Жабық есік алдындағы жалғыз” пьесасы. Бұл драмалық шығарманың басты тақырыбы соғыстан кейінгі жылдардағы майдан кешкен адамның өмірден өз орнын табуға әрекеттенуі, сол жолдағы сенделістері, үміті мен күдігі. Аталған драмалық шығарманың бас кейіпкері соғыстан қайтқан солдат Бекман. Жазушы Бекман образы арқылы өз дәуірінің, өз замандастарының трагедиясын әдеби-көркем бейнелеуге тырысқан. Бас қаһарман Бекман өмірден өз орнын табу үшін қаншама тырысқанымен, оған тағдыры мейірімділік көрсете қоймайды. Басын тауға да, тасқа да соққанымен, Бекманның жолы болмайды. Бекман қайда барса да ең жайлы орындарда әділетсіздікке жолығады. Бұл әділетсіздікті қолдан жасап отырғандар сол заманды қиындатқан, жәбір шеккендерге мейірімсіздік танытатын әділетсіз адамдар. Бірақ олар әділетті жандардан, соғыс азабын кешкен адамдардан бақыттырақ ғұмыр кешеді. Бекман сияқтылар үнемі далада, көшеде, сыртта қалып жүреді. Сондықтан да пьеса авторы – Вольфганг Борхерт өз шығармасын “Жабық есік алдындағы жалғыз” деп атаған. Осы драмасы арқылы Вольфганг Борхерт соғыстан соңғы Батыс Германияның сиқын бейнеледі. Оны ол мейірімсіз, эгоизм жайлаған, тарихи жады мен зердесі былғанған, ұят пен ождан ұмыт қалған қоғам ретінде аяусыз шенейді. “Жабық есік алдындағы жалғыз” драмасында көтерілген идеялық-эстетикалық мәселелер оның публицистикалық мақалаларынан да көрініс тауып жатты. Қаламгердің “Бұл біздің манифест” және “Сонда біреу қалады” атты публицистикалық мақалаларында соғыстың құныкерлері, фашизмнің итаршылары ретінде әскерилермен бірге оның саяси сыбайластарын да әшкерелейді. Соғыс аяқталар аяқталмаста-ақ көрегендік көрсеткен Вольфганг Борхерттің бұл айтқандарына жету үшін Германияға әрі біраз жылдар керек еді. Сондықтан да әдебиет сыншылары мен тарихшылары Вольфганг Борхертті соғыстан кейінгі Германиядағы тарихи-әлеуметтік жағдайды қатал сынға алушылардың алғашқысы ретінде бағалайды.

Борхерттің шығармашылығы – 1940 жылы неміс әдебиетінде басталған екі тенденцияның тоғысында туған шығармашылық. Оның бірінші тенденциясы – мейлінше абстрактілі, символикалы қоршаған ортаға, әлемге философиялық-экзистенциалистік көзқарасты ұстанатын тенденция. Бұл экзистенциалистік танымдағы жазушылардың шығармашылығынан туындап жатқанын айта кеткеніміз абзал. Ал екінші тенденция – абстрактілі емес, мейлінше нақты, сонысымен әлеуметтік сыни бағыттағы тенденция. Бұл тенденция сол кезеңде таза реалистік бағыт ұстанатын неміс жазушылардың өнернамасынан өрістеп жатты.

XX ғасырдағы немістің ұлы жазушыларының бірі – Генрих Белль. Ол немістің байырғы қалаларының бірі – Кельнде 1917 жылдың 21 желтоқсанында қолөнершінің отбасында дүниеге келген. Бұл либералды католиктік салтты ұстанатын отбасы бала Генрихті 1924 жылы католик мектебіне береді. Осы мектепті 1928 жылы аяқтаған соң болашақ жазушы кайзер Вильгельмнің гимназиясына оқуға түседі. Осы классикалық гимназияны аяқтағаннан кейін букинистік дүкенде сатушының көмекшісі болып жұмыс істейді. Осыдан бір жылдан соң Генрих Империялық еңбек қызметінің жұмыс лагеріне жіберіледі. Екінші дүниежүзідік соғыс басталған 1939 жылы ол Кельн университетіне оқуға түседі. Бірақ күзде вермахт армиясына әскерге шақырылады. Осы жылдан соғыс аяқталған 1945 жылға дейін Францияда, Украинада, Қырымда жаяу әскер қатарында ұрысқа қатысады. 1942 жылы

Генрих Бёлль Анне Мари Чехқа үйленеді, одан екі ұлды болады. Соғыстан кейін ол Кельн университетіне оралып, филология мамандығы бойынша оқиды.

Болашақ қаламгер сонау ерте бала кезінен өлеңдер мен әңгімелер жаза бастайды. Осы алғашқы шығармаларынан-ақ оның әдеби бейімі байқалатын. Бёлльдің алғашқы шығармалары 1947 жылдан бастап жарық көре бастады. Жазушының танымал бола бастаған шығармаларының қатарына “Пойыз уақытында келеді” (1949), “Адам, сен қайда болдың?” (1951) туындыларын атауға боларлық. 1950 жылы Генрих Бёлль “Топ 47” ұйымына кіріп, оның белсенді мүшелерінің біріне айналады. Осы әдеби бірлестіктің өзіндік манифесті болып табылатын 1952 жылы жазылған бағдарламалық мақаласында ол өмір шындығын нақты бейнелейтін қарапайым әрі шынайы “жана” неміс тілін қалыптастыруға шақырды. Өзінің осы қағидаттарына сай Генрих Бёлльдің алғашқы әңгімелері – шынайы өмірді нақты бейнелейтін, стилистикалық жағынан қарапайым түрде жазылған әңгімелер болатын.

Генрих Бёлльдің есімін барша әлемге танытқан, оны миллиондаған оқырман-дардың сүйікті жазушысы еткен, әрине, оның – повестері мен романдары. “Пойыз уақытында келеді” повесі (1949), “Адам, сен қайда болдың?” (1951) романы екінші дүниежүзілік соғыстың оқиғаларын арқау етеді. Бұл көркем шығармаларында Генрих Бёлль гитлерлік агрессияның мағынасыздығы мен жауыздығын терең суреттейді. Айталық, автор “Пойыз уақытында келеді” повесі кейіпкерінің гитлерлік армиядан қашуын қылмыс емес, кейіпкердің басқыншылық әрекеттерден бас тартуы ретінде ізгілікті қадам ретінде көрсетеді. Фашистік басқыншылыққа деген авторлық концепция оның “Адам, сен қайда болдың?” романынан да кең көрініс тапқан. Әдебиет сыншыларының айтуынша бұл романда Генрих Бёлль екі мәселені бейнелеген – алғашқысы: соғысты бастаушылардың жауыздығы, екіншісі – қандай да болмасын соғыстың мағынасыздығы. Соған орай бұл романында автор гитлерлік армияның “Шығысқа жорығын” еш мағынасыз, адамдықтан жүрдай ойран ретінде бейнелейді. Оның романында соғыс тақырыбындағы шығармаларға тән патриоттық, ерлік, қаһармандық, отан алдындағы парыз сияқты құбылыстар көтеріңкі суреттеліп дәріптелмейді. Сондықтан романда бейнеленген неміс әскерінің генералы да, офицері де, қатардағы жауынгері де жағымсыз кейіпкер ретінде суреттелген.

Бёлльдің бұдан кейінгі романдарында соғыстан соңғы Германияның жағдайы бейнеледі. Шебер суреткер ретінде Генрих Бёлль адам тағдырлары арқылы, олардың ішкі дүниесі, одан туындаған әрекеттері арқылы кешегі соғыстың жаңғырығын терең бейнелейді. Оның “Қожайыны жоқ үй”, “Он жарымдағы бильярд” романдарында қарапайым немістердің психологиясын, ішкі әлемін жан-жақты көрсету арқылы антифашистік идеяларды көркем бейнелер арқылы ұсынады.

Үлкен суреткер ретінде Генрих Бёлль соғыс тақырыбын ғана емес, өзге де тақырыптарды өз шығармаларына арқау етті. Оның “Ілкі шақтың наны” повесі (1955), “Бикешпен түскен топтық портрет” романы (1971) адам бойындағы махаббат, сүйіспеншілік, ізгілік сезімдерін бейнелейді. Автор алғашқы шығармасында алғашқы махаббат оқиғасын көрсетсе, ал романында шығарманың басты кейіпкері – Лени Пфайфер бейнесі арқылы адамның ішкі әлемінің мейірім мен шуаққа толы екендігін, адам сүю үшін, айналасындағы адамдарға жылуын дарыту үшін өмір сүретіндігін көрсетіп, эгоистік буржуазиялық моральды шеней отырып бейнелейді.

Генрих Бёлльдің шығармашылығында оқшау тұратын шығармалардың бірі – “Катарина Блюмнің арынан айырылуы немесе зорлық қалай туады және ол қайда апарарды?” повесі. Жазушының суреткер ретінде әбден толыққан әрі әлемдік деңгейде мойындалған шағында 1974 жылы жарық көрген повесінде XX ғасырдың жетпісінші жылдарының оқиғалары суреттеледі. Соғыстан кейін әбден ес жиып, тұрмыс тауқыметінен құтылған Батыс Еуропада алпысыншы жылдардың соңы мен жетпісінші жылдары

қатыгездік, зорлық, террор сияқты құбылыстар көрініп қалып жатты. Бұның көріністері Германияда да қатты байқалды. Генрих Бёлль осы өзекті қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге үн қатып, аталған повесін дүниеге келтірді. Бұл шығармасында жазушы сол қоғамда көрініс берген осы мәселелерді терең зерделеп, олардың себептерін көрсетуге тырысты. Автор оның себептерін қоғамдық-әлеуметтік жүйенің өзінен көреді. Генрих Бёлльдің бейнелеуінше, – осы қоғамдық-әлеуметтік жүйенің қытымырлығы, мейірімсіздігі, гуманистік емес, буржуазиялық-нарықтық құндылықтарды жоғары қоюы жеке адамдардың бойында қатыгездік, мейірімсіздік, осыдан туындайтын әртүрлі адам табиғатына жат қылықтар мен мінездерді туындатады. Яғни, қоғамдық-әлеуметтік жүйенің, тіпті ресми саясаттың тонмойындығы, адамға қырын қарауы мейірімсіздік пен қатыгездіктен тарайтын келеңсіздіктерді өрістетіп, оны қоғамдық проблемаға айналдырады. “Катарина Блюмнің арынан айырылуы немесе зорлық қалай туады және ол қайда апарады?” повесінің басты тақырыбы мен негізгі идеялық арқауы, міне, осындай жағдаяттарды көркем бейнелеуге арналған. Жазушының осы повесіндегі қоғамның өзекті мәселелері оның бұдан соңғы шығармаларынан да көрініс тауып жатты.

Генрих Бёлль XX ғасырдың екінші жартысындағы неміс көркем ойының алыптарының бірі. Ол үлкен суреткер болуымен бірге қоғамдық белсенді позициядағы қайраткер де болды. Оның суреткерлігі мен қайраткерлігі лайықты бағаланып келді. 1967 жылы Генрих Бёлль немістің айтулы сыйлықтарының бірі Георг Бюхнер сыйлығын алады. 1971 жылы неміс жазушылары ПЕН клубының президенті болып сайланады, көп ұзамай халықаралық ПЕН клубты басқарады. Бұл жұмыста ол 1974 жылға дейін болады. Аса көрнекті неміс жазушысының сан қырлы прозалық дарыны аса жоғары бағаланып, 1972 жылы Нобель сыйлығына ие болады. Ол соғыстан соңғы жылдардан кейінгі Нобель сыйлығын алған бірінші неміс жазушысы болды. Нобель комитетінің Генрих Бёлльге осы ең жоғары сыйлықты беруін әдебиет сыншылары жазушының “Бикешпен түскен топтық портрет” романымен байланыстырады. Бұл романда автор Германияның XX ғасырдағы тарихының кең панорамасын жасауды мақсат еткен.

Өзінің жазушылық миссиясын терең түсінген Генрих Бёлль қашанда азаматтық позициясынан айнамай, адамсүйгіштік, адалдық, ізгілік идеяларын насихаттаумен болды. Ол болмысынан жазушы болып жаратылған адам екендігін терең түсініп, қаламға қызмет етті, қаламмен халқына, дәуірге қызмет етті. Сондықтан да өзінің нобельдік дәрісінде ол: “... миллиондаған адамдар сияқты мен де соғыстан оралдым, екі қолымнан басқа сиптеңе де болған жоқ. Бірақ соғыстан оралған миллиондардан өзгешелігім – жазуға, жаза беруге деген құштарлығым айрықша болды”, дей келіп “... мен өзім неміспін; маған ешкім жазып бере алмайтын, ешкім де ұзарта алмайтын жалғыз куәлік ол – менің тілім. Маған көрсетілген Швед академиясының құрметін тек өзіме ғана емес, мен сойлейтін тілге, мен азаматы болып табылатын елге көрсетілген құрмет деп сезінемін”, деп тебіренген болатын.

XX ғасырдағы неміс әдебиетінің Эрих Мария Ремарк, Вольфганг Борхерт, Генрих Бёлль сынды өкілдері өз шығармалары арқылы осы әдебиеттің мерейі мен беделін көтерді. Арысы – Гете мен Шиллерден, берісі – Томас Манн мен Гауптманнан келе жатқан ұлы неміс әдебиетінің жақсы дәстүрлері жалғасын тауып жатқандығын тамаша көрсетіп берді. Адамзат тарихы үшін сан алуан оқиғаларға толы ғасырдың куәгерлері хәм суреткерлері болған олар өзі өмір сүрген дәуірдің ащы болса да ақиқат шындығын көркем кестелеп кетті.

Ербол ТІЛЕШОВ

филология ғылымдарының кандидаты

ЭРИХ МАРИЯ РЕМАРК

ΑΜΑΗΑΤ ΘΜΙΡ

Клерфэ мәшинесін май құятын стансаның қарсы алдындағы қары күрелген жерге тоқтатып, белгі берді. Телефон бағандарының басында қарғалар қарқылдап, май құятын стансаның арт жағындағы шағын шеберханада біреу қаңылтырды қаңғырлата соғып жатыр екен. Міне, енді тарсыл тоқтап, шеберханадан қызыл тоқыма мен құрыш жиекті көзілдірік киген, жасы он алтылардағы бозбала шықты.

– Бакты толтыршы, – деді Клерфэ мәшинеден шыға беріп.

– Ең мықтысынан ба?

– Иә. Мұнда тамақ ішетін жер бар ма?

Бала бас бармағымен көшенің арғы бетін нұсқады.

– Анау мейманханада. Бүгін олар түстікке қышқыл қырықабат қосқан шошқа сирағын берді.

Асхана желдетілмейді екен, ескі сыра мен ұзаққа созылған қыстың иісі мұрынды ұрады. Клерфэ швейцар етіне, вашерон сыры мен бір графин ағылшын сырасына тапсырыс беріп, оларды айбанға әкелуді өтінді. Күн айтарлықтай суық емес. Аспан айлапат үлкен әрі шашыратқының гүліндей көкпеңбек.

– Мәшиненіңізді құбырышекпен бір шомылдырып шықсақ қалай болады? – деп айкайлады май құю стансасындағы бала. – Құдай біледі, бейшара әбден күнсіп тұр.

– Жоқ, тек алдыңғы терезесін сүртсең жетеді.

Мәшиненің талай күннен бері жуылмағаны бірден байқалады. Сен-Рафаэлдеге жағалауда қызыл құм қапқан қанаттары мен қақпағы нөсерден кейін құдды нақыш салынған матадай әлемтапырық. Шампань жолдарында мәшине қорабын шалшық сулардың әк сатпақтары мен сансыз жүк мәшинелерін басып озғанда олардың артқы дөңгелектері атқылаған батпақ тұтып қалған.

– Мені осында не алып келді? – деп ойлады Клерфэ. – Шаңғы тасбетін кез өткізіп кетті. Демек, аяушылық қой. Бұл аяушылық дейтін жақсы жолсерік емес, ал ол жолсапардың мақсатына айналса, тіпті жаман.

Ол орнынан көтерілді.

– Мынау километрлер ме? – деп сұрады қызыл свитерлі бала, спидометрді көрсетіп.

– Жоқ, мильдер.

Бала ысқырып жіберді.

– Альпіге қалай келіп жүрсіз? Сәйгүлігіңізбен автострадада жүре бермедіңіз бе?

Клерфэ оған тіктей қарады. Көзілдірігінің жалтыраған әйнегі, таңқылау мұрны, безеу басқан беті, қалқиған құлағы балалықтың снжарлығын есейінкіреген шақтың барлық қателіктеріне енді-енді айырбастаған жанның кейпін танытады.

– Әмсе жаңсақ баспау мүмкін емес, ұлым. Тіпті өзің біліп тұрсаң да солай. Бірақ кейде өмір сонысымен қызықты. Ұқтың ба?

– Жоқ, – деді бала мұрнын тыржитып.

– Сені кім дейміз?

– Геринг.

– Не?

– Геринг.

Жігітіміз ақсиып еді, қасқа тісінің біреуі жоқ екен.

– Бірақ атым Губерт.

– Әлгінің туысы...

– Жоқ, – деп оның сөзін бөлді Губерт, – біз базельдік Герингтерміз. Солардан тарайтын болсам, мұнда бензин айдап нем бар. Майшелпек зейнетақы алып жүрмес пе едім.

Клерфэ оған сынап қарады.

– Бүгін бір қызық күн болып тұр, – деді сәл үнсіздіктен соң. – Сен сияқты біреуді кездестіремін деп ойласамшы. Өмірден өз орныңды табуыңа тілектеспін, балам. Мен саған қайран қалдым.

– Ал мен өйткен жоқпын. Сіз шабандозсыз ғой, рас па?

– Оны қайдан білдің?

Губерт Геринг радиатордың батпағы астынан көзге көмескі ғана түсетін нөмірді көрсетті.

– Байқаймын, өзінде ойшылдық та бар сияқты! – Клерфэ мәшинеге отырды. – Мүмкін, адамзатты тағы бір тозақтан аман сақтау үшін сені түрмеге тығып тастау керек болар? Әйтпесе, премьер-министр болып алсаң, дес бермей кетерсің.

Ол моторын қосты.

– Ақша төлеуді ұмыттыңыз, – деп қалды Губерт. – Сізден қырық екі мәнет.

– Мәнет! – Клерффэ оның ақшасын берді. – Ақшаны осылай еркелетіп атайтын елде ешқашан фашизм болмайды.

Мәшине тауға тез-ақ көтерілді де кенет Клерффэнің көз алдынан кешкі апақ-сапақтың көгілжім буалдырында әредік шашыраған ауыл үйлері, мейманхана ғимараттары, ақшаңқан шатырлары, қисайған шіркеуі, сырғанағы мен шамдары енді жана бастаған терезелері “менмұндалаған” кең алқап ашылды.

Клерффэ бұралаң тас жолмен төмен қарай түсіп еді, әлден соң шамда бір кілтипан барын білді. Құлағын төсеп, моторды бірнеше рет ышқындырып байқады. “Май басқан болды ғой”, – деп ойлады да тура жолға шыққан соң мәшинені тоқтатты. Капотты ашып, қол акселераторын бірнеше рет басып көрді. Мотор қайтадан гүр етті.

Клерффэ еңсесін тіктеді.

Дәл сол сәтте шанаға жегілген екі аттың өзіне қарай желдіртіп келе жатқанын көрген; оқыс гүрілден үріккен аттар жалт беріп, ала жөнелді. Осқырынып аспанға шапшып, шананы мәшинеге соға жаздады. Клерффэ жалма-жан шаужайға жармасқан күйі аттардың тұяғы тимейтіндей болып асылып қалды. Бірнеше рет жұлқынып барып, екі аттың арыны басылды. Енді дір-дір етіп, булары бұрқырап, көздері шатынай түсіп, танаулап тұр; тұмсықтарына қарасаң, қаймана замандардан қалған бір жануарларды елестететіндей. Клерффэ сол күйі аттарды бірер сәт ұстап тұрды. Содан соң абайлап қолын босатты. Алағызған жануарлар орындарынан тапжылмай, тек пысқырынып, қоңырау-ларын сылдырлатумен болды.

Қара үлдірден бөрік киген еңсегей бойлы еркек шанада тұрып, аттардың арынын басып жатыр. Ол Клерффэге мән беріп қараған да жоқ. Артында отырған жас әйел шананың қанатынан тастай ғып ұстап алыпты. Жүзі күнге тотыққан, ашық шырайлы көздері мөп-мөлдір.

– Сізді үрейлендіргеніме кешірім өтінемін, – деді Клерффэ. – Бірақ мен бұ дүниеде мәшинеге бойы үйренбеген ат қалмаған шығар деуші ем.

Еркек делбені босатыңқырап, Клерффэге қырын қарай отырды.

– Иә ғой, бірақ мынадай парылдауық мәшинені көрмегендігінен болар, – деді ол салқын сөйлеп. – Қалай болғанда да, бұлардың

басына өзiм де ие болар едiм. Дегенмен көмегiңiзге рахмет. Әйтеуiр үстiңiздi былғап алмасаңыз болғаны.

Клерфэ шалбарына көз тастап, содан соң еркекке қарады. Астамсыған, кекiрт жанның келбетi мен жымысқылау менмен көзқарасты көрдi – осынау бейтаныс бiреу Клерфэнің батырсынған әрекетiне мысқылдай қарап тұрған сықылды. Клерфэнің адам баласын бiр қарағаннан дәл осылай жаратпаушылығы көптен болмаған едi.

– Жок, былғанған жоқпын, – дедi ол ақырын сөйлеп. – Менi былғай қою да оңай шаруа емес.

Клерфэ әйелге тағы бiр көз тастады. “Мiне, мұның себебi қайда, деп ойлады ол – Өзi батыр боп көрiнгiсi келедi”. Осыны ойлап, мырс еттi де мәшинесiне қарай кеттi.

“Монтана” шипажайы қыстаққа асыла орналасқан екен. Клерфэ шаңғышылардың, спорт шаналары мен құлпырта шалбар киген әйелдердiң ара-арасынан сыналап өтiп, абайлап жүрiп, бұралан жолмен тауға өрлеп барады. Ол осыдан бiр жылдан аса бұрын сырқаттанып қалған бұрынғы өзiнiң жұптасы Хольманның жағдайын бiлiп қайтпақшы едi; Италиядағы мың мильдiк жарыстан соң оның қан түкiруi басталып, дәрiгер туберкулез ауруын анықтаған болатын. Әуелде Хольман бұған күлген де қойған; шынымен солай болса, дәрiгерлер бiр уыс түймедәрi берiп, көбiрек ине сұққылайды, сонымен құлан-таза айығып кетемiн деген. Алайда антибиотиктер де жұрт ойлағандай мың да бiр ем болмай шықты және әсiресе ол соғыс жылдары түлкi құрсақ болып өскен адамдарға келгенде әмбебап емес екен. Ақырында дәрiгер Хольманды жан тыныштығы, таза ауа мен күн сәулесi секiлдi ескi әдiспен емдемекшi болып, тауға жiберген. Хольман әуелi бiраз тулап бағып, ақыры көнген болатын. Сөйтiп, оның мұнда өткiзетiн скi айы табандатқан бiр жылдай уақытқа созылып едi.

Мәшине тоқтасымен Хольман оның алдынан жүгiре шықты. Клерфэнің таңданысында шек жоқ: ол Хольманды төсек тартып жатқан болар деп ойлаған.

– Клерфэ! – деп айқай салды Хольман. – Жок, қателескен жоқпын. Мотордың дауысын бiрден таныдым ғой! “Джузеппе” қарттың гүрiлiнен аусашы деп ойладым. Мiне, ендi екеуiң бiрдей алдымда тұрсындар! – Ол арсалаңдап, Клерфэнің қолын сiлкiлей бередi. – Қуаныш деп осыны айт! Әрi кәрi арыстан “Джузеппемен” келуiн айтсаңшы! Мынау “Джузеппенiң” iнiсi емес қой, нақ өзi ғой, солай ма?

– “Джузеппенің” өзі. – Клерфэ мәшинеден түсті. – Қазір зейнеткерлікке шыққанымен, қыңқыл-сыңқылының бәрі бұрынғыдай-ақ. Таза-тақыр құрып кетпесін деп өзін фирмадан сатып алдым. Ал сондағы маған жасайтын жақсылығы – жолда сәл қиялға беріліп кетсем болды, шамдарының бәрін маймен баттастырып тастайды. Мінезін ешкімге бермесін.

Хольман рахаттанып бір күлді дейсің. Өзі айналшықтап мәшинеден кетер емес. Енді қалай: онымен он рет, тіпті одан да көп жарысқа шыққан болар.

Клерфэ Хольманға қарады.

– Өңің жаман емес, – деді. – Ал мен сені төсек тартып жатқан болар деп едім. Мыналарың шипажайдан гөрі мейманханаға ұқсайды ғой.

– Осының бәрі емдеу курсына кіреді. Қолданбалы психология. Мұнда, осы тауда, ауру және өлім дейтін екі сөзге тыйым салынған. Біреуі тым ескі сөз болса, екіншісі даусыз шындықты білдіреді.

Клерфэ күлді.

– Тура біздегідей. Солай ма?

– Иә, төмендегі біздегіге ұқсайды. – Хольман мәшинеден көзін алып, артына қарады. – Төрлет, Клерфэ! Бірдене ішесің бе?

– Мұнда не бар?

– Ресми түрде – тек шырын мен арасан суы. Ал бейресмиге келсек, – Хольман жан қалтасын қаққылап қойды, – жасыруға ыңғайлы болуы үшін жайпақ бөтелкеге құйылған джин мен коньяк; солардың арқасында апельсин шырыны бал татиды. Сен қайдан келесің?

– Монте-Карлодан.

Хольман тұра қалды.

– Онда жарыс болды ма?

– Сен не, спорт хабарын оқымайтын болғанбысың?

Хольман көзін тайдырды.

– Әуелде оқып ем. Кейінгі айларда қойдым. Ақымақтық қой, рас па?

– Жоқ, – деді Клерфэ. – Өте дұрыс! Қайтадан жарысқа шыққанда оқып аларсың.

– Монте-Карлода сенімен кім жұптасты?

– Торриани.

– Торриани?

– Сен енді онымен ұдайы бірге шығатын болғансың ба?

– Жоқ, – деді Клерфэ, – бірде – біреумен, енді бірде тағы біреумен жұптасамын. Сені күтіп жүрмін.

Онысы өтірік еді. Оның жарысқа Торрианимен бірге шығып жүргеніне жарты жыл болған; Хольман спорт хабарын оқуды қойғандықтан оны алдай салуға да болатын сияқты.

– Бәріміз сені күтіп жүрміз, – деп қосып қойды ол

– Рас па? Мені әлі ұмытқан жоқсыңдар ма?

– Ақымақтың сөзін айтпа.

Хольманның екі езуі екі құлағында.

– Монте-Карлода қалай болды?

– Ешқалай да болған жоқ. Поршеньдерім қарысып қалды.

Шығып кеттім.

– “Джузеппенің” бе?

– Жоқ, оның інісінің.

Хольман жадырай күлді; ол үшін өзінің орнын басқан адаммен бірге Клерфэнің жеңіліс тапқанын естігеннен жақсы шипа жоқ еді. Енді бір сәтте бұрынғы жайдары қалпына келе қалған ол тағы да сұрақты жаудыра бермекші еді, бірақ Клерфэ қолын көтерді.

– Мұнда сендерде екі нәрсеге тыйым болса, енді біз оған жарысты қосайық: ол туралы айтпай-ақ қояйықшы.

– Енді... Клерфэ! Ол тіпті мүмкін емес қой. Не үшін?

– Мен шаршадым. Мұнда демалайын деп және бірер күн болса да сол түбін түскір туралы ештеңе естімеу үшін келдім. Біреулерді мәжбүрлеп, адам айтқысыз жылдамдықпен жүйткітетін көз ілеспес машинелер жайында естігім де келмейді...

Хольман оның жүзіне барлай қарады.

– Бірдеңе болғаннан сау ма?

– Жоқ, әшейін өзімнің ырымшылдығым ғой. Келісім-шартымның мерзімі өтіп барады және ол ұзартылған да жоқ. Бары осы ғана.

– Клерфэ, – деді Хольман байсалды түрде, – апатқа ұшыраған кім?

– Сильва.

– Өлді ме?

– Әлі тірі. Сәтін салса, аяғын кестіріп шығады. Бірақ әлгі өзін баронессамын деп, оның соңынан қалмайтын есуас қатын енді оны көргісі келмейді. Көзінің жасы көл болып казинода отыр. Оған мүгедек керек емес екен... Ал енді жүр, маған шамалы джин құйшы.

Екеуі терезе алдындағы үстелшеге отырды. Апельсин шырынын бір-екі ұрттаған Клерфэ үстел астына қол жүгіртіп, стақанына толтыра джин құйды:

– Мектеп экскурсиясындағы сияқтымыз. Осыны соңғы рет сонда істеп едім. Бұдан бес жүз жыл бұрын.

Хольман оның қолынан жалпақ бөтелкені алды.

– Қонақтарға спиртті ішімдік бере береді. Бірақ осының өзі оңтайлы.

Клерфэ айнала қарады.

– Мұндағылар кілең науқастар ма?

– Жоқ. Қонақтар да бар.

– Жүздері қуқыл тартқандар аурулар шығар.

– Жоқ, олар – сау адамдар. Жүздері қуқыл көрінетіні – тауға жаңа шыққандарынан. Сен мұнда қанша бола аласың?

– Екі-үш күн қайда жайғассам болар екен?

– Палас мейманханасына. Оның бары тәуір.

Клерфэ терезеге қарап тұрып, шанаға жегілген аттардың машинеден үріккенін көрді. Олар кіреберіске таман келіп тоқтады. Холда жатқан қасқыр ит ашық есіктен атып шығып, үлбір бөрікті еректең төсіне шапшыды.

– Бұл кім? – деп сұрады Клерфэ.

– Әйел ме?

– Жоқ, еркек.

– Бір орыс. Борис Волков дейтін.

– Кеңестік пе?

– Жоқ, ақ эмигрант. Бір ерекшелігі – кедей де емес, бұрынғы ұлы князьдердің санатынан да емес. Әкесі күні бұрын, өзі атылып кетпей тұрып, Лондонда ағымдағы шот ашып үлгерген екен, шешесі әрқайсысы шиенің сүйегіндей болатын меруерттің бір уысын, әлде жұтып, әлде белбеуіне тігіп, бері алып өткен көрінеді. Ол кезде әйелдер белбеу тағатын болса керек қой.

Клерфэ жымиды.

– Оны сен қайдан білесің?

– Мұнда бір-біріңнің сырыңа тез қанығасың, тек шамалы ұзағырақ тұрсаң жетіп жатыр, – деп жауап қатты Хольман жеңіл күрсініспен. – Екі аптадан соң, спорт маусымы аяқталғаннан кейін, біз қайтадан жылдың соңына дейін небәрі кішігірім бір қыстақтың тұрғындарына айналамыз.

Қара киінген, бөкене бойлы бірнеше адам Клерфэ мен Хольман-ды жанай өтті. Өз үстелшелеріне қарай қысыла-қымтырыла өтіп бара жатып, олар испанша қызу әңгімелерін үзген жоқ.

– Кішігірім қыстақ үшін тым интернационалды екенсіңдер, – деп қалды Клерфэ.

– Оның рас. Өлім әлі шовинист бола алмай тұр.

– Өз басым оған онша сенімді емеспін.

Клерфэ әйелдің шанадан қалай түсетінін қалт жібермей бағып қалған екен. Содан соң ол Хольманға қарады.

– Саған не болды? – деп сұрады ол – Әлемдік қайғы ма?

Хольман басын шайқады.

– Жоқ, оқа емес. Бірақ кейде осы мекеме жәй ғана үлкен түрме сияктанып көрінеді. Күн сәулелі әрі жанға жайлы болса да – түрме.

Клерфэ жауап қатқан жоқ. Ол басқа түрмелерді білетін. Бірақ ол Хольманның неге олай ойлағанын да біледі. Әңгіме тек мәшинеден ғана. Оны абыржытқан “Джузеппе” еді. Клерфэ қайтадан терезеге қарады. Күн батуға таяп, қарды қызғылттау, жабырқаңқы түске бояп тұр екен. Әлгі орыс пен әйел ежіл-қожыл әңгімелесіп кіреберістің аузында тұр.

– Қасындағы өзінің әйелі ме? – деп сұрады Клерфэ.

– Жоқ.

– Өзім де солай ойлап едім. Әйел не, науқас па?

– Иә. Екеуі де.

– Түрлеріне қарап олай дей алмайсың.

– Негізі, қашанда солай ғой. Бұл ауру кезінде біразға дейін өмірдің өзіндей құлпырып жүре бересің. Көңіл күйің де сондай болады. Тек бәрі кенеттен болады да адам қарайтындай сықпытын қалмайды.

Аналар ішке кірді. Клерфэге екеуінің арасында бір кикілжін бардай көрінді. Олар аялдады, орыс ақырын сөйлеп, әйелге әлденелерді қасарыса айтатынға ұқсайды. Сәл кідірген әйел басын шайқады да, жылдам басып лифтіге қарай кетті. Серігі әуелі оның соңынан ілескісі келгендей қимыл жасады, содан соң қайтадан далаға шығып, шанасына мінді.

– Бұл орыс мұнда тұрмай ма? – деп сұрады Клерфэ.

– Жоқ. Осы маңда өзінің үйі бар.

Стақанын сарқып ішіп, Клерфэ орнынан тұрды.

– Мейманханаға барып жуынайын. Екеуіміз қай жерден тамақтансақ екен?

– Осы жер жарайды. Сенімен бірге отыруыма болады – қызуым қалыпқа түскеніне бір апта болды. Тек күн батқан соң ғана сыртқа шығуға болмайды. Бұл жердің тамағы жақсы. Аурухананың асы дейтін емес. Қонақтарға тіпті жеңіл-желпі шарап беретіндері бар.

– Жарайды. Қашан болсын?

– Қалаған уақытыңда. Сағат тоғызда жатамыз. Тура балалар сияқтымыз, солай ма?

– Жоқ. Солдат сияқты де. Жататын уақыт болды ма – бітті! Жауапты жарыс алдында да ерте жатасың ғой.

Хольманның жүзі жайраң қақты.

– Әрине, солай десе де болады.

Әйел тағы да холға кірді. Есікке беттей беріп еді, бурыл шашты бір бике тоқтатып, үстемелете бірденелерді айтты. Анау да қызбалана сөйлеп, бірер сөзбен жауап берді, содан соң кілт бұрылып, Хольманды көрді де соған жақындады.

– Мыстанның мені жібергісі жоқ, – деп ашулана сыбырлады ол – Кеше менің қызуым болды дейді. Шанаға отырмауым керек екен. Бәрін Далай-Ламаға айтпақшы, егер тағы бірде...

Клерфэні енді ғана байқаған ол үнсіз қалды.

– Мынау Клерфэ, Лилиан, – деді Хольман. – Бұл жөнінде сізге айтып едім ғой. Ойда жоқта сап етіп келіп қалыпты.

Әйелдің мөлдір көзі Клерфэге тесілді; құдды өнменінен өткізе қарап тұрған сияқты.

– Сіз қайдан келдіңіз?

– Ривьерадан.

Оны біліп қайтетінін Клерфэ түсінген жоқ.

Ол қайтадан Хольманға қайырылды.

– Мыстан мені төсекке таңып қоймақ, – деді тебірене сөйлеп. – Бористің де ойы сол. Ал сіз қалайсыз? Сіз жатпайсыз ба?

– Тоғызға дейін жатпаймын.

– Мен де келемін. Кешкі тексеруден кейін. Қамауына көн қоймаспын! Әсіресе бүгін түнде.

Клерфэге сүлесоктау басын изеген ол холдан шығып кете барды.

– Саған, сірә, осының бәрі шытырман көрінетін шығар. Далай-Ламасы, әлбетте, біздің профессор. Мыстаны – аға медбике....

– Ал ана әйел кім?

– Оның аты-жөні Лилиан Дюнкерк. Саған айтпап па едім? Бельгиялық, шешесі жағынан француз болса керек. Ата-анасы о дүниелік болған.

– Ажарлы әйел екен. Өзі болмашыға бола күйіп-пісетіні несі?

Хольман әлденеге бөгелді.

– Шипажайда біреу-міреу өлгенде ылғи осылай болады, – деді ол қымсына сөйлеп. – Өйткені өлген адам сенің де бір бөлшегінді ала кететіні бар ғой. Үмітіңнің бір бөлшегін. Оның құрбысы қайтыс болды.

Шипажайдың жоғарғы қабаттары мейманханаға тіпті де ұқсамайтын; ол аурухана еді. Лилиан Дюнкерк Агнес Сомервилл көз жұмған бөлменің алдына тоқтады. Дабырлаған дауыстарды естіп, есік ашты. Табытты алып кеткен болатын. Терезелер ашық, сңгезердей екі үй жинаушы әйел еденді жуып жатыр. Су шылпылдап, лизол мен сабынның иісі мұңкиді, жиһаздар орындарынан қозғалған, шақырайған электр жарығы барлық бұрыштарды сәулелендіріп тұр.

Лилиан есіктің көзіне тоқтады. Ол бір сәт өзін басқа жерге тап болғандай сезінді. Бірақ әлден соң шкафтың үстіне тастай салынған пүліш қонжыққа көзі түсті; марқұм болған құрбысы оны бойтұмарындай көруші еді.

– Оны алып кеткен бе? – деп сұрады ол.

Үй жинаушы әйелдердің бірі бойын тіктеді.

– Он сегізінші нөмірден бе? Жоқ, оны жетіншіге ауыстырды. Бүгін кешке сол жерден әкетеді. Біз мына бөлмені жинастырып жатырмыз. Ертең жаңа біреу келіп жайғасады.

– Рахмет.

Лилиан есікті жауып, дәлізбен кете барды. Ол жетінші бөлмені білетін. Аядай ғана бөлме жүк лифтінің жанында еді. Оған өлген адамдарды әкеп жатқызатын – сол жерден оларды лифтімен төмен түсіру оңтайлы болатын. “Кәдімгі шабадан сияқты”, – деп ойлады Лилиан Дюнкерк. Ал содан соң өліктің зәредей ізі қалмас үшін айналаның бәрін сабынмен және лизолмен мұнтаздай етіп жуатын.

Лилиан Дюнкерк қайтадан өз бөлмесінде отыр. Орталық жылу жүйесінің құбырларында әлдене гуілдейді. Шамның бәрі жағылған.

– Есімнен танып барамын ба, – деп ойлады ол. – Түннен қорқатыным-ай осы. Өзімнен өзім қорқамын. Не істеу керек? Ұйықтататын дәрі ішіп, шамдарды өшірмей қойса болар еді. Бориске телефон соғып, біраз мылжындасуға да болады.

Телефонға қолын соза берді, бірақ тұтқаны көтермеді. Оның не айтатынын өзі де біледі. Әрі сонысы дұрыс болатынын да біледі; бірақ өзгенің ісі дұрыс боларын білгеннен келіп-кетер пайда не? Бір ғана ақыл-оймен өмір сүруге болмайтынын түсіну үшін де адамға ақыл-ой берілген. Адамдар сезіммен өмір сүреді, ал сезім үшін кімнің ісі жөн екені есеп емес.

Лилиан терезе алдындағы жұмсақ орындыққа жайғасты.

Мен жиырма төрттемін, – деп ойлады ол – Агнес те осы жаста болатын. Бірақ енді Агнес жоқ. Менің осы тауға келгеніме де төрт жыл болыпты. Ал оның алдында төрт жыл соғыс болды. Өмір туралы мен не білемін? Тас-талқан күйзеліс, Бельгиядан қашу, жылау-сықтау, үрей, ата-анамның қазасы, аштық, ал содан соң аштық пен қашып-пысудың салдарынан болған ауру. Оған дейін сәбимін. Қалалардың түнгі келбеті тіпті есімде жоқ десем де болады. Түн сайын самаладай толқыған от теңізі, жалтыраған даңғылдар мен көшелер жайында не білемін? Есімде қалғаны тек перде тұтылған терезелер мен түн түнегінен жаңбырша жауған бомбалар. Менің бар білетінім – басқыншылық, баспана іздеу және сүйектен өткен суық. Бақыт ше? Кезінде армандарымның жұлдызындай жарқыраған шеті жоқ, шегі жоқ осы сөз қалай қушиды десеңші. От жағылмаған бөлме де, бір үзім нан да, баспана да, оқ дарымайтын кез келген ықтасын да бақытқа айналды. Ал ақырында мен шипажайдан бір-ақ шықтым.

Лилиан терезеге тесіле қарап қалыпты. Төменде, жабдықтаушылар мен жалшыларға арналған кіреберісте шаналар тұр. Крематорийдің шаналары. Кешікпей Агнес Сомервиллді шығармақшы. Осыдан бір жыл бұрын ол шипажайдың негізгі кіреберісіне жайнаң қағып, үлде мен бүлдеге оранып, гүл құшақтап келген болатын; енді Агнес бейнебір берешегін өтемеген адам сияктанып үйді артқы есіктен тастап бара жатыр. Небәрі бұдан алты апта бұрын Лилиан екеуі бұл жерден қалай кетудің жоспарын жасаған еді-ау. Кету! Қол жетпейтін арман, сағым.

Телефон шылдырлады.

Бөгеліңкіреп барып, тұтқаны көтерді.

– Иә, Борис. – Ол ықыластана тыңдады. – Иә, Борис. Иә, өзіме мығыммын... иә, тек солай көрінетінін білем ғой, себебі, мұнда бәріміз бір тілекпен өмір сүреміз... Иә, сауығып кетіп жатқандар көп... иә, Борис, бірақ біз үшін бұл, бәлкім, тым артық болған шығар, біз өлімді тым көп көрдік; иә, көріп жүріп көндігу керек екенін білемін, бірақ баз біреулер оған көндіге алмайтын сияқты.... иә, иә, Борис, өзіме мығыммын... міндетті түрде.... жоқ, келмей-ақ қой... иә, сені сүйемін, Борис, әрине...

Лилиан тұтқаны орнына қойды.

– Өз-өзіңе мығым бол, – деп күбірледі де ол сағатқа қарады.

Тоғыздар шамасы екен. Әлі алдында ұзақ түн бар.

Ол орнынан көтерілді. Тек жалғыз қалмаса екен! Асханада әлі адамдар бар болуы керек.

Асханада Хольман мен Клерфэден басқа оңтүстікамерикалықтар отыр екен – екі еркек пен бәкене бойлы топ-толық әйел. Үшеуі де қара киінген, үшеуінде де үн жоқ. Бөлменің ортасындағы жап-жарық шамның астында отырған олар кішкентай қара гөмпешіктерден аумайды.

– Бұлар Боготадан¹, – деді Хольман. – Мүйіз көзілдірік киген еркектің қызы әл үстінде жатса керек. Ол жөнінде бұларға телефонмен хабарланыпты. Бірақ бұлар келгенше науқас біраз сергіп қалғанға ұқсайды. Енді бейшаралар кері ұшарын немесе осында қала тұрарын білмей дал болулы екен.

– Қыздың анасы ғана қалып, өзгелері қайта берсе болмай ма?

– Ана жуан қыздың анасы емес. Өгей шешесі. Мануэла мұнда соның ақшасына тұрып жатыр. Шынын айтқанда, олардың бірде-біреуінің тіпті қыз әкесінің де мұнда қалғылары жоқ. Өздері Мануэланы әлдеқашан ұмытса керек. Олардың Боготадан оған ұдайы чек жіберіп тұрғандарына, ал Мануэланың осында жатып оларға ай сайын хат жазатынына бес жыл болыпты. Әкесі мен өгей шешесінің әлдеқашаннан-ақ өз балалары бар және Мануэла оларды танымайды да. Бәрі жақсы, бәрі ойдағыдай жүріп жатқанда сап етіп Мануэла өлім аузында жатыр дейтін хабар жетпей ме. Әрине, мұндайда өз абыройлары үшін болса да осында келуге мәжбүр болған. Бірақ әйелі түскір күйеуін жалғыз жібергісі келмейді. Өзі тым қызғаншақ болса және тым жайылып кеткенін білсе, амалы қанша. Сүйеніш болсын деп, бауырын қоса алып, жолға шыққан ғой. Боготада бұл әйел Мануэланы үйінен қуып шығыпты деген лақап тарап кетсе керек. Енді өгей қызын қалай жақсы көретінін дәлелдеудің орайы осылай келе қалған ғой. Демек, мәселе тек қызғанышта ғана емес, ол абыройға да тіреліп тұр. Егер әйел жалғыз қайтса, әңгіме тағы өршиді. Бұлардың әрі-әрі боп отырған себебі сол.

– Ал Мануэла ше?

– Осында келген соң бұлардың оған деген сүйіспеншілігі оянғанын қайтерсің. Сол-ақ екен, тұмысында жылы қабақ көрмеген Мануэла бейбақ өзін соншама бақытты сезініп, ептеп сауыға бастады. Ал оның туғандары шыдамсыздықтың салдарынан күн санап семіре берді: жүйке аштығына ұшыраған олар бұл маңда аста-төк тәтті-дәмдіні талғамай жеп, шеңбірек ататынды шығарды. Бір аптадан соң олар жедеғабыл өле қоймаған Мануэланы жек көретінге айналды.

¹ *Богота* – Колумбияның астанасы.

– Немесе осы жерде қалып, кондитер дүкенін сатып алады да қыстаққа бауыр басады, – деді Клерфэ.

Хольман күлді.

– Қиялыңның мұңдысын-ай.

Клерфэ басын шайқады.

– Қиялыңның деймісің? Менің өмірлік тәжірибем мұнды.

Үш қара тұлға ләм деп сөз айтпастан орындарынан көтерілді. Мардамсыған күйі маңғаз басып есікке қарай шұбырды да Лилиан Дюнкеркпен соқтығыса жаздады. Оның екпіндей кіргені сонша, әлгі жуан әйел есі шыға шегіне беріп, әлдебір құстың үнімен шар ете қалды.

Лилиан асыға басып Хольман мен Клерфэ отырған үстелге жақындады.

– Мен, тегі, елеске ұқсағаным ба? – деп күбірледі ол – Мүмкін, солай да шығар! Болып-ақ қалғаным ғой.

Лилиан қол сөмкесінен айнасын алды.

– Қайдағы, – деді Хольман.

Лилиан айнаға қарады.

“Қазір бұл бұрынғысынан басқаша көрінеді”, – деп ойлады Клерфэ. Шынында, бет әлпеті тозғынданып, жайнаң қаққан жанары солғын тартыпты. Лилиан айнасын орнына салды.

– Мұны не үшін істеп отырмын? – деп мінгір етті ол айнала қарап. – Мыстан мұнда да болып кеткен бе?

– Жоқ, – деді Хольман, – ол өне-міне келіп қалар және бізді түріп айдап шығатын болар. Оның дәлдігі прустың фельдфебелі сияқты.

– Бүгін түнде есік алдындағы күзетте Жозеф болады. Шығып кетуге мүмкіндігіміз бар. Қашып жоғалуға, – деп сыбырлады Лилиан. – Бізбен бірге жүресіз бе?

– Қайда? – деп сұрады Клерфэ.

– Палас-барға, – деді Хольман. – Шыдамның шегіне жеткенде кейде солай ететініміз бар. Қызметшілерге арналған есіктен жасырын қашып шығып Палас-барға, үлкен өмірге барамыз.

– Палас-барда пәлендей ештеңе жоқ. Мен тұп-тура содан келдім.

– Ал бізге пәлендей дерлік ештеңенің керегі де жоқ. Тіпті онда тірі жан болмаса да мейлі. Бізге шипажайдан тысқарыдағының бәрі қызық. Мұнда болмашыға да қанағат етіп үйренесің.

– Шығып кетуімізге де болады, – деді Лилиан Дюнкерк. – Мен байқап қарадым, бізді аңдушы ешкім жоқ.

– Шыға алмаймың, Лилиан, – деді Хольман. – Бүгін кешке менің қызуым көтерілді. Кім білсін неге екенін! Қайдан сап ете түскенін қайдам. Сірә, мына көненің көзіндей болған сатал-сатал жарыс мәшинесін қайтадан көріп, көңілім бұзылғанынан болар деймін.

Лилиан Дюнкерк оған қоршауда қалған аң сияқты апалақтай қарады. Үй жинаушы келіп, еденді сыпыру үшін орындықтарды үстелдің үстіне қоя бастады.

– Біз денеміздің қызуына да қарамай қаша беруші едік, – деді Лилиан.

– Оған бүгін құлқым жоқ, Лилиан.

– Сатал-сатал болған ескі жарыс мәшинесіне бола ма?

– Иә, ол да бар, – деп жауап қатты Хольман күмілжіп. – Онымен әлі біраз жүрсем деймін. Бір кезде содан күдерімді үзгенім де бар. Ал енді... Ал Борис сендермен бара алмай ма?

– Борис мені ұйықтап жатыр деп ойлайды. Бүгін күндіз мені қыдырт деп, онсыз да біраз мазасын алғанмын. Ол енді келіспейді.

Үй жинаушы перделерді ашты. Кенет терезеден менмұндалап Ай нұрына мүлгіген тау беткейлері, қара орман, ақ қар көрінді. Бәрі орасан зор, үмітсіз.

Үлкен залдағы үш адам мүлдем көзге көрінбейді. Үй жинаушы әйел шамдарды сөндіре бастады. Әр шам сөнген сайын табиғат бөлменің түкпіріне қарай ығыса түсетін секілді.

– Е, міне, Мыстан да жетті, – деді Хольман.

Аға медбике есіктің көзінде тұр екен. Клерфэ Лилианның кенет ширыға қалғанын байқады. Медбике соларға жақындады. Сұп-суық көзімен сүзе қарап, қаладай тістерін ақсита күлді.

– Қашанғыдай, түнді бағып отырсыздар, ә! Дамылдайтын уақыт болды, мырзалар! – Ол Лилианның әлі жатпағаны жайында бір ауыз сөз айтқан жоқ. – Дамылдайтын уақыт болды! – деп қайталады. – Төсекке, төсекке! Ертең тағы күн бар!

Лилиан орнынан көтерілді.

– Сіз соған сенімдісіз бе?

– Әбден сенімдімін, – деп жауап берді аға медбике адамның жігерін құм қылатын жайдарылықпен. – Сіздің түнгі үстелшеңізде ұйықтататын дәрі жатыр, мисс Дюнкерк. Морфейдің құшағында жатқандай тырп етпей ұйықтайтын боласыз.

– Біздің Мыстан – жаттанды сөздердің шебері, – деді Хольман.
– Қайта бүгін кешке бізге мейірім танытты ғой. Тегі, осы денсаулық күзетіндегілер ауруханаға түскен жандарды түк

білмейтін бала немесе кеңкелес біреулер құрлы көретіндері несі екен?

– Олар өз мамандықтарының кегін өзгелерден алады, – деді Лилиан зығырданы қайнап. – Егер даяшылар мен аурухана бикелерінің сондай құқығын тартып алса, олар құсалықтан өлген болар еді.

Олар холда, лифтің жанында тұрған.

– Сіз қайда барасыз? – деп сұрады Лилиан Клерфэден.

Клерфэ бір сәт мүдірді.

– Палас-барға, – деді содан соң.

– Мені де ала кетпейсіз бе?

Ол тағы мүдірді. Көз алдына шанамен болған көрініс тұра қалды. Әлгі орыстың астамсыған кейпі келді.

Шана мейманхананың алдына тоқтады. Клерфэ Лилианның ботысыз екенін байқап қалды. Оны лып еткізіп қолына көтерді де бірнеше қадам жерге апарды. Әуелде қарсылық білдірген болған Лилиан тез жуасыды. Клерфэ оны кірер ауызға жеткізіп, жерге түсірді.

– Міне! – деді ол – Атлас туфли аман қалды! Енді барға барамыз ба?

– Иә, бірдеңе ішкім келіп тұр.

Бардың іші ығы-жығы екен. Би алаңында топырлап, аяқтарына шойтабан бәтінке киген қызыл шырайлы шаңғышылар жүр. Оркестр, өші қалғандай, ышқына ойнайды. Даяшы бардың үстеліне тақап тағы бір үстелше мен екі орындық қойды.

– Сізге өткен жолғыдай арақ әкелейін бе? – деп сұрады ол Клерфэден.

– Жок, глинтвейн немесе бордо болса. – Клерфэ Лилианға қарады. – Сізге ше?

– Маған арақ, – деп жауап қатты ол.

– Демек, бордо, – деді Клерфэ. – Мені қинамаңызшы. Тамақтан соң арақ ішкенді жаратпаушы ем.

Лилиан оған күдіктене қарады: өзіне ауру адамша қарағанды ол жек көруші еді.

– Рас, – деді Клерфэ. – Арақты ертең қалағаныңызша ішейік. Бір-екі бөтелкесін шипажайға астыртын өткізермін. Ал бүгін шеваль-блан алдырайық. Ол шараптың жеңіл екендігі сонша, Францияда оны *барқыт шалбарлы қылықтым* деп атайды.

– Вьеннада сіз сондай шарап іштіңіз бе?

– Иә, – деді Клерфэ.

Онысы өтірік еді, “Отель де Пирамидте” ол монтраше ішкен болатын.

– Жақсы.

Даяшы келді.

– Сізді телефонға шақырады, төрем. Есіктің оң жағындағы кабина.

Клерфэ орнынан көтерілді.

– Ал сіз әзірше мың тоғыз жүз отыз жетінші жылғы шеваль-бланнның бір шишасын әкеп аша беріңіз.

Соны айтып, шығып кетті.

– Шипажайдан ба? – деп күйгелектене сұрады Лилиан ол келген соң.

– Жоқ, Каннан соғыпты. Канндағы ауруханадан. Бір танысым қайтыс болыпты.

– Енді кетуіңіз керек пе?

– Жоқ, – деді Клерфэ. – Бұл өлім ол үшін бақытпен бірдей десе де болады.

– Бақытпен?

– Иә. Ол жарыс кезінде апатқа ұшыраған болатын, енді мүгедек болып қалуы мүмкін еді.

Лилиан оған бажайлай қарады.

– Мүгедектер де өмір сүргісі келеді деп ойламайсыз ба? – деп сұрады ол.

Клерфэ жауабын бірден берген жоқ. Телефонмен сөйлескен әйелдің: “Енді қайттім? Сильва ештеңе қалдырған жоқ! Соқыр тиын да! Келіңізші! Көмектесіңіз! Мен тақырға отырдым! Бұған сіз кінәлісіз! Бәріңіз кінәлісіздер! Сіздер және сіздердің құрып кеткен жарыстарыңыз!” – деп таусыла сөйлегендегі темірдей қатқыл үні оның құлағында әлі атойлап тұр.

Ол осы ойлардан арылуға тырысты.

– Бәрі адамның көзқарасына байланысты, – деді ол Лилианға бұрылып. – Әлгі бейшараның өлердей сүйген адамы барлық механиктермен былығып бітті. Ол ес-түссіз шабандоз болатын, бірақ ешуақытта әрі-сәріліктің шебінен шықпас еді. Жарыстағы жеңіс пен сол әйелден өзге оның іңкәрі болмайтын. Басқа ештеңені тілемейтін. Ақыры шындықты білмей-ақ көз жұмды. Аяғын кестірген соң ғашық жарының оны көргісі де келмегенін білген жоқ. Бақытты қалпында о дүниеге аттанды.

– Солай деп ойлайсыз ба? Бәлкім, оның қалайда өмір сүргісі келген шығар.

– Білмеймін, – деді кенет сасып қалған Клерффэ. – Бірақ мен одан да бақытсыз жандардың өлімін көргенмін. Сіз көрмедіңіз бе?

– Иә, – деді Лилиан қитығып. – Бірақ солардың бәрі әлі де болса өмір сүргісі келер еді.

Клерффэ біршама үнсіз қалды. Осы мен не айтып отырмын деп ойлады ол. – Және кімге айтып отырмын? Тегі, өзім сенбейтін нәрсеге өзімді иландыру үшін айтып отырған жоқпын ба? Сильваның зайыбының телефонмен сөйлескендегі үні қандай зәрлі, суық, темірдей қатқыл еді!

– Жазмыштан ешкім қашып құтылмақ емес, – деді ол шыдамсыздана сөйлеп. – Және ол қашан келіп құрығын салатынын да ешкім білмейді. Уақытпен саудаласудан келіп-кетер пайда бар ма? Тегі, ұзақ өмір дегеннің өзі не? Өткеннің ұзақ жолы. Біздің болашағымыз әрқашан да келесі тынысымызға дейін созылады. Одан соң не болары жұмбақ. Қай-қайсымыз да сәтпен өмір сүреміз. Ал сол сәттен кейінгінің бәрі – тек үміт пен сағым. Ішеміз бе?

– Әне, Борис келе жатыр, – деді Лилиан. – Осылай боларын біліп ем!

Клерффэ орысты Лилианнан бұрын байқаған. Волков баяу басып, адамдар жыпырлай қонған тағанның қасынан сыналай өтіп келеді екен. Клерффэні байқамаған сыңай танытты.

– Шана сені күтіп тұр, Лилиан, – деді ол.

Лилиан Волковқа қарады. Күнге тотыққан жүзі қуқылданып кетті. Бет әлпеті кенет үңірейіп шыға келді. Біртүрлі ширығып, секіретін мысықша жиырыла қалды.

– Шананы қайтар, Борис, – деді ол өте байсалды сөйлеп. – Мынау Клерффэ. Бүгін күндіз танысқансың.

Клерффэ ілтипат рәсімінен гөрі селкостау көтерілген болды.

– Солай ма? – деп сұрады Волков мардамсып. – Е, рас! Кешірім өтінем. – Ол Клерффэнің жүзіне көзін бір жүгіртіп өтті. – Сіз аттарды үркітетін спорт мәшинесінде болып едіңіз ғой, солай ма?

Клерффэ оның сөзінен бүркемеленген кекесін табын сезді. Бірақ үн қатқан жоқ.

– Сен ертең рентгенге баратыныңды ұмытпаған боларсың? – деді Волков Лилианға қарап.

– Ұмытқан жоқпын, Борис.

– Демалып, ұйықтап алуың керек қой.

– Білемін. Бірақ бүгін кешке шипажайда мұның бәрі маған мүмкін емес.

Мұны ол бірдененің мәнісін ұқпаған баламен сөйлескен адамша гәптіштей айтты. Алқым ашуды іркудің жалғыз жолы осы еді. Кенет Клерфэнің бойында орысқа деген аяныш сезімі лап еткендей болды. Волков өзін өзі тығырыққа тіреп тұр.

– Кішкене тізе бүксеңізші, – деген ұсыныс жасады ол Волковқа.

– Рахмет, – деген болды ол кекірттеніп, онысы тағы бірдеңе қажет емес пе деп келген даяшыға беретін жауабына ұқсас шықты.

Ол да, әлгідегі Клерфэ сияқты, бұл ілтипаттан бүркемелі кекесін сезді.

– Мен мұнда бір адамды күтуім керек, – деді ол Лилианға қарап.

Егер сол екі арада қажет деп тапсаң, шана...

– Жоқ, Борис! – Лилиан сөмкесін екі қолымен бірдей қымқыра ұстады. – Менің осында отыра тұрғым келеді.

Волков Клерфэні әбден ығыр етті.

– Мисс Дюнкеркті мұнда мен ертіп әкелдім, – деді Клерфэ басалқы үнмен, – және қайта шығарып салуға да шамам келетін шығар деп ойлаймын.

Волков еңсесін тіктеді.

– Байқаймын, сіз мені дұрыс түсінбейтін сияқтысыз, – деді ол ызбарланып, – сондықтан бұл жайында сөйлесіп қажеті жоқ сияқты.

Ол Лилианға тағзым етіп, тағанға қарай қайта кетті.

Клерфэ қайтадан тізе бүкті. Ол өзіне риза емес еді. Осы оқиғаға мен несіне киліктім деп ойлады ол. Ең болмаса жасым жиырмада емес.

– Сіз онымен бірге неге кетпедіңіз? – деп сұрады ол.

– Менен құтылғыңыз келе ме?

Клерфэ жымиды. Кез келген басқа әйел осындай сұрақ қоятын болса, бұған ол сұмдық көрінер еді. Ал, бір ғажәбы, Лилианның айтуында ол басқаша естілді де Клерфэнің алдында оның абыройына сызат та түскен жоқ.

– Жоқ, – деді Клерфэ.

– Онда осында қалайық. – Ол таған жаққа бір көз тастап қойды.

– Анау да қалыпты, – деп күйіне сыбырлады ол – Мені күзетпекші. Райымнан қайтады деп ойлайды-ау, шамасы.

Клерфэ бөтелкені алып, өзіне де, оған да жарты рөмкеден арақ кұйды.

– Жарайды. Көне көрейік, кімнің отырысы қалай екенін.

Лилиан оған мойнын бұрды.

– Сіз түсінбейсіз, – деп қарсылық айтты ол. – Бұл тіпті де қызғаныш емес.

– Солай ма? Онда мен жалпы қызғаныш дегеннің не екенін білмегенім.

Әйел оған ашулана қарады. Достарының өлімін де спорт жаңалықтары тәрізді сөз қылатын мына еңгезердей келімсек қалай-қалай еркінсиді? Тегі, мұнда бірдеңенің байыбына барарлық ес бар ма өзі?

– Волкок бақытсыз сорлы, науқас және өзі маған қамқорси жүреді, – деді ол салқын ғана. – Дені сауында адам өзінің үстемдігін оңай білдіреді.

Клерфэ бөтелкені кейін ысырды. Жұдырықтай болып алып әділдік айтқысы келетінін қарашы, – деп ойлады Клерфэ, – жәнс өзін осында алып келгеніме рахмет деудің орнына төске шауып барады!

– Мүмкін, – деді ол немкетті үнмен. – Ал бірақ деннің саулығы қылмыс саналатыны болғаны ма?

Енді әйелдің көзінде басқаша шырай байқалды.

– Әрине, олай емес, – деп мінгірледі ол. – Не айтқанымды өзім де білмеймін. Одан да кетейін.

Үстелден сөмкесін алғанымен, қимылсыз отыра берді.

– Рөмкеңізге ерніңізді де тигізбепсіз ғой, – деді Клерфэ. – Өзіңіз емес пе еді бірдеңе ішкім келеді деген.

– Иә... бірақ...

– Менімен сыпайысудың қажеті жоқ. Соншалықты қылт етпе адам емеспін.

– Солай ма? Ал біздің мұндағылардың бәрі өкпешіл.

– Менде ол жоқ. Жә, енді рөмкеңізді алып қойыңыз.

Лилиан ішіп салды. Олар далаға шыққанда қар жауып тұр еді. Бористің ізі әлдеқашан суыпты. Оның шанасы да зым-зия.

Екеуі шанаға мініп, тауды айнала ирелендейтін жолмен жоғары өрледі. Ат әбзеліндегі қоңырау сыңғыр қағады. Будақтаған мұнарда жол тіпті тыпа-тыныш көрініп еді, бірақ көп кешікпей олар басқа бір қоңыраудың үнін естіді. Көшір жол айрығындағы көше шамының түбінде аттардың басын тартып, таудан түсіп келе жатқан шанаға жол берді.

Ұйытқыған қарда қарсы келе жатқан шана олардың жанынан үнсіз сырғып өте берген. Үлкен жайдақ шанада беті қарамен жабылған ұзын жәшік түр екен.

Клерфэ қолын Лилианның қысқанын сезді. Жәшікпен қатар жатқан брезенттің астынан гүл шоқтары көрінеді; сондай екінші брезент бірнеше азагүлдердің үстіне жабылыпты.

Көшір шоқынып алды да делбені қақты.

Жолдың соңғы айналымын үнсіз өткен олар шипажайдың бүйір ссігінің алдына тоқтады. Әйнек қалпақша астындағы электр шамы қарға сары шеңбер тастап тұр. Сол сәуле шеңберінде жұлынған жасыл жапырақтардың бірнешеуі шашырап жатыр.

Лилиан Дюнкерк Клерфэге бұрылды.

– Ешбір амал жоқ, – деді ол қыжырта күлімсіреп. – Мұны тек бір сәтке ғана ұмытасың... Бірақ біржола арылу дейтін жоқ. – Ол ссікті ашты. – Рахмет, – деп міңгірледі. – Әрі десе, мені кешіріңіз, жақсы серік боп жарытпадым. Бірақ өзім бүгін кешке жалғыз қалуға дәрменім жетпесін сездім.

– Мен де.

– Сіз бе? Не себеп?

– Сіздің себебіңіз менде де болды. Өзіңізге айтып едім ғой. Каннан соғылған қоңырау.

– Бірақ сіз оны бақыт деген сияқты едіңіз.

– Бақыт дейтінді түрліше түсінуге болады. Содан соң жұрт не демейді. – Клерфэ қолын қалтасына салды. – Міне сізге бір бөтелке арақ. Жақсы жатып, жай тұрыңыз.

Бір сағаттай қарды омбылай жүріп, Клерфэ тоғайдың шетіндегі шаршы кескіндес қарасынға кездесті. Күмбез тәрізді шатырынан қара түтін будақтайды. Талай жылдардан бері жадынан өшіруге тырысқан жиіркенішті елестері Клерфэнің ойына атой салып қайта оралды.

– Анау тұрған не? – деп сұрады ол әлдебір дүкеншенің алдындағы қарды күреп жатқан жас жігіттен.

– Анау ма? Крематорий, төрем!

Жігіт күрегіне сүйенді.

– Қазір мұның керегі де шамалы болып қалды. Ал бұрын, бірінші дүниежүзілік соғыстың алдында, жұрт мұнда қынадай қырылыпты. Қыс көзі қырауда, өзіңіз білесіз, жер қазу оңай шаруа

емес. Крематорий әлдеқайда қолайлы болса керек. Біздікі қырық жылдан бері тұр.

– Демек, сендер мұны крематорийлер сәнге айналмас бұрын тұрғызған болдыңдар ғой?

Жігіт дәркүмән күйде Клерффэге аңыра қарады.

– Біз қашанда кез келген іскерлік бастаманың алдында жүреміз, төрем. – Ол шаршы кескінді ғимаратқа тұнжырай қарады; енді оның үстінен тек болмашы ғана түтін будақтап тұр екен. – Иә, бүгінде крематорий дейтіндер сәнге айналды.

– Дәл солай, – деп қостады Клерффэ. – Әрі тек мұнда ғана емес. Жігіт басын изеді.

– Адамдар өлімге деген құрметін жоғалтты дейді менің әкем. Және сол әлемдік екі соғыстың кесірінен болса керек.

Түтін будақтауын қойды. Клерффэ сигаретін тұтатты. Негіз екенін өзі де білмейді, әйтеуір крематорийден түтін шығып тұрғанда оның шылым шеккісі келмеген. Енді ол жігітке де темекі ұсынды.

– Әкеңіз немен шұғылданушы еді?

– Біз гүл саудасымен айналысамыз. Егер сізге бірдеңе керек бола қалса, біліп қойыңыз, төрем, анау қыстақтағы қаныпезерлерден гөрі біз арзанға сатамыз. Бізде тауардың небір қадірлісі болады. Дәл бүгін таңертең жаңа партиясы келді.

Клерффэ ойланды. Шипажайдағы бельгиялық аруға, әлгі тентек әйелге неге гүл жібермеске? Бәлем, өктемсіген орысы терісіне сыймай кетер. Соны ойлап, дүкенге кірді.

Мұның дүкен деген тек аты ғана екен және ондағы гүлдер де соған сай көрінді, тек айнала көрініске мүлдем сәйкеспейтін бірнеше гүл көздің жауын алады. Клерффэ ақ гүл салынған гүлсауыт пен әппақ ұсақ орхидеяның үлкен бір бұтағын ұнатты.

– Мүлдем жап-жас! – деді тапалтақ біреу. – Бүгін ғана келді. Мұндай гүлді іздесеңіз таппайсыз. Ең бері салғанда екі аптасыз солмайды. Сирек кездесетін сорт.

– Осыларды ораңызшы, – деді Клерффэ кеше барда отырғанда Лилиан ұмыт қалдырған қара жібек биялайды қалтасынан шығарып. – Мынаны бірге ораңыз. Сізде конверт пен қағаз табыла ма?

Екеуі де табыла кетті.

Шипажай іші жым-жырт.

Көк шалбар киген Лилиан Дюнкерк өз бөлмесінің балконында отырған. Алдында, түнде үрлеп тастаған қар үстінде – Клерффэ сыйға берген бір бөтелке арақ.

Телефон шылдырлады. Лилиан тұтқаны көтерді.

– Иә, Борис... жоқ, әрине, жоқ... олай істесек несіне келер едік?..
Соны айта бермейікші... әрине, бері көтеріл... иә, жалғызбын,
түнделетіп маған кім келе қоюшы еді?..

Лилиан қайтадан балконға шықты. Әдсімі арақты тығып
тастасам ба екен деп бір ойлап тұрды да, сосын стақан алып,
бөтелкенің аузын ашты.

Арақ әрі жақсы, әрі өте суық екен.

– Таң жарық, Борис, – деді ол есіктің сырт еткенін естіп. –
Мен арақ ішіп отырмын. Ішемісің? Онда стақан ала кел.

Орысты арқалығы көлбеу отырғышқа керіле түсіп қарсы алды.
Волков қолына стақан ұстап, балконға шықты. Лилиан, арқасынан
ауыртпалық түскендей, жеңіл күрсінді. “Құдайға шүкір,
ақылсуынан аман құтылдым”, – деп ойлады ол. Волков өзіне арақ
құйып алды. Лилиан стақанын ұсынып еді, оған да толтыра құйды.

– Сен неге арақ ішесің, жарқыным? – деп сұрады анау. –
Рентгеннен қорқасың ба?

– Жоқ, Борис, өмірге ризашылығым ғой.

Борис оған таңырқай қарады.

– Далай-Лама суреттер жайында ештеңе айтпады ма?

– Жоқ. Айтқанда не дейді? Ештеңені де білгім келмейді.

– Оның дұрыс, – деді Волков. – Сол үшін ішейік.

Ол стақанын аузына төңкере салып, бөтелкені кейін алып қойды.

– Маған тағы құйшы, – деді Лилиан. – Мына стақаны құрығыр
көздей ғана екен.

– Қалағаның болсын.

Лилиан оған барлай қарап қояды. Оның ішпе деп жалынатынын
күтеді, бірақ Борис те қудың қуы емес пе: сол ойын айтқызбай білді.

– Тағы құйайын ба? – деп сұрады.

– Жоқ. – Лилиан стақанды жанына қойып, оған қолын да
тигізген жоқ. – Борис, – деді ол, біз бір-бірімізді өте жақсы
түсінеміз. Сен мені жақсы түсінесің, мен сені жақсы түсінемін –
біздің сорымыз осында.

– Оның рас, – деді Волков. – Сордың көкесі сол! Флн¹ соққанда
оны қаттырақ сезінесің.

Лилиан көзін жұмды.

– Кейде менің ең бір қисынсыз нәрсені істегім келетіні бар.
Мысалы осынау әйнек тордың быт-шытын шығаратын бірденені.
Өзім де білмейтін бір жаққа безіп жоғалғым келеді.

¹ Флн (нем. Föhn) – тау аңғарынан алқапқа соғатын жылы жел

– Мен де сөйтем, – деді Волков.

Әйел көзін ашты.

– Сен бе?

Волков басын изеді.

– Жұрттың бәрі солай еткісі келеді, жарқыным.

– Онда сен неге істемейсің?

– Өйткені одан өзгеретін дәнеңе жоқ. Тек өзімнің торда отырғанымды бұрынғыдан да қаттырақ сезінер едім.

– Білемін, Борис. Мен де әшейін сөз үшін айтамын. Неге екенін өзің түсінесің. Рентгеннен қорқамын және сонымды ешкімге көрсеткім келмейді.

Ол мотор үнін Бористен бұрын естіді. Клерфэнің мәшинесі жол ирелендерімен жоғары өрлеп келе жатты да кенет моторы сөніп, тоқтап қалды.

– Тегі, сен соны неге жек көресің?

Волков біршама үнсіз отырды. Оның басы мен сәл еңкіш иығы күміс түстес аспан аясында қарауытып зораяды. Қолындағы стақанын дамылсыз айналдырған сайын онысы құдды сутастан жасалғандай болып жарық шағылыстырады. Сәлден соң Волков жымыды.

– Бәлкім, бір кезде өзім де соған ұқсағандығымнан шығар.

– Сол да себеп болып па?

– Болса несі бар екен? Ол күндерімді біреудің еске салғанын қаламаймын. Өзі қашан кетуші еді?

– Білмедім. Ертең шығар.

– Сол жақтан келген адамдар қашанда әбігер ала келеді.

Лилиан көзін жұмды.

– Ұйқың келді ме? – деп сұрады Волков.

– Иә. Арақ ұйқыны келтіреді. Арақ пен жел.

Сәл жұмулы кірпігінің астынан Лилиан оның шалқайма орындықты жанай өткенін көрді. Зор дене бір сәт жарықты көлегейледі, ал Волков әрі өтіп кеткен соң жарық бұрынғыдан да жайнай түскендей болды.

Лилиан абыржулы еді, ол ұйықтай алмады. Жатып кітап оқуға да құлқы болмады. “Арақтан болар”, – деп ойлады. Сәлден соң орнынан тұрып, төменге түсті.

Бір таң қалғаны – Клерфэ жалғыз екен. Хольман жоқ, кіреберістегі орынбаспайда Клерфэнің өзі ғана отыр.

– Мәшинеңіз қайда? – деп сұрады Лилиан. – Сіздің мәшинемен келгеніңізді естіп едім ғой.

- Мәшинені жолда қалдырдым. Мына биікке жетпей тоқтадым.
- Хольман үшін бе?
- Иә, – деді Клерффэ.
- Ол өзі қайда?

Сол мезетте мотордың гүжілдегені естілді.

- Сонда,– деді Клерффэ, – “Джузеппені” сынап әуре.

Лилян орнынан көтеріліп, шипажайға кірер ауыздағы алаңшаның шетіне барды. Бірнеше шыршаны көрді, ал олардан әрегіректе жолдың жақын бұралаңымен жайлап жылжып мәшине көтеріліп келеді екен.

– Келе жатыр! – деп айқайлады ол Клерффэге. – Тоқтатыңыз оны!

- Неге? Ол әлі мәшине айдауды ұмыта қойған жоқ.
- Мәселе онда емес! Өкпесіне суық тигізеді ғой.
- Киімі жылы.
- Бірақ үсті ашық спорт мәшинесіне мінетіндей емес.

Тоқтатыңыз!

Шұғыл бұрылыспен жоғары өрлеген мәшине шипажайдың тұсынан өтіп кетті.

– Оны тоқтатыңыз, – деп Лилян шыр-пыр. – Қазір ол жын құғандай құйғытады! Бұл жақсылықпен бітпейді.

Ол жолдың ортасына жүгіре шықты.

– Сізді қағып кетіп жүрер, – деп Клерффэ оны шетке қарай тартты.

Жөпелдемеде-ақ шипажайдың артынан жалт ете қалған мәшине азан-қазан гүжілдеп төмен құлдырады. Хольман бұларға қолын бұлғап, мәз болып барады.

– Сіз кешіктіңіз, – деді Клерффэ Лилянды босатып.

– Оны тоқтату керек еді! Неге өйтпедіңіз?

– Сіз Хольманның осында жүріп дәл жаңағыдай бір күлгенін көрдіңіз бе? Мен көрген емеспін.

– Кешке күлкіні көреді. Ыстығы көтеріледі.

– Мен тыйым салынғанның пайдасына сенемін. Ол да терапия, – деді Клерффэ. – Ал сіз сенбейсіз бе?

– Өзгелер үшін – сенбеймін.

Клерффэ күлді.

– Хольман дәл сіз ойлағандай тас-емен емес және оны тәртіптіліктің өнегесі деуге де болмас. Кеше кешке оның жамбасы төсекке де тиген жоқ. Тек өзінің айтысы ғана болмаса. Ол біздің соңымыздан қашып шығып, “Джузеппені” жуып жатқан гаражға барды. Сол жерде мәшинеге отырып, ойша жарыстың туын тіккен

болу керек. Оны маған гаражда істейтін бір балақан айтты. Ал мәшинеден түскенде, дейді әлгі бала, түрі түр емес екен, айкезбе болған адамдай ілбіп кете барыпты. Сондықтан мен бүгін таңертең “Джузеппені” әдейі әкеліп, Хольманның бір айналып қайтуына рұқсат еттім.

– Демек, оны соған итермелеген өзіңіз екенсіз ғой?

– Қолына кілтті бердім де, “Джузеппенің” қайда тұрғанын айттым, – деп жауап қатты Клерфэ. – Соның өзі-ақ жетіп жатыр еді.

Клерфэ Лилианды тік көтеріп, өзінің қасына орынбаспайға отырғызды.

– Оның қайтып оралғанын күткіңіз келе ме? Бірақ ол жуық арада келе қоймас.

Лилиан жауап қатпады; бірақ кете де қоймады. Клерфэ оған барлай қарады. Өзі өндірдей жас екен ғой, – деп ойлады ол. Кеше кешкілік қазіргісінен бес жастай үлкен көрініп еді. Ғажап, әдетте керісінше болатыны бар ғой.

– Тәртіптілік – жақсы қасиет, – деді Клерфэ. – Бірақ кейде одан сүрініп, опық жеуге де болады. Ал бұл сияқты тас-емен біреудің сүрініп жатқанының өзі күлкілі, дер сәтінде аздаған адамгершілік танытқан ғанибет. Азар болса Хольман артықтау кетіп, тұмау тигізіп алар, бірақ оның есесіне қайтадан өзіне деген сенімі артады. Өзін мүгедек санап, абайлап басқаннан осының өзі артық. Әлде сіз менімен келіспейсіз бе?

Кенет Лилиан бойында Клерфэге деген қыжылдың бұрқ-сарқ қайнап келе жатқанын сезді.

– Мұнда тұмау да қатер, – деді ол долданып. – Бірақ сіздің дәнеңеңіз де кетпейді! Әрине, сіз оған өлім де бақыт болар еді дерсіз: өйткені ол біраз мәшиненің құлағында ойнап, ұлы шабандоз боларына көзін жеткізді ғой.

Осы сөздерді айтуын айтса да өзі өкініш сезінді.

Клерфэ үнсіз.

Олар қайтадан мәшиненің дауысын естіп, артынша оның өзін де көрді. Кішкентай қара ноқат сияқтанған ол қыстақтың сыртымен оқша атылып, асуға апаратын жолға қарай құйғытып бара жатты.

– Соның орнында болсаңыз не істер едіңіз? – деп сұрады Лилиан.

Клерфэ оған бұрылып қарады.

– Мен бе? Мен қайтып оралмас едім деп ойлаймын. Одан әрі асу арқылы төменге тартар едім...

Лилиан оған тесіле қарады.

– Содан соң?

– Содан соң өз бойымнан барымды сығып алып, өмірге иә жауымдай иә көңілдесімдей ес-түссіз құлап, ақтық демім біткенше қызығына батар едім... Тіпті соның өзі жақсы... – Ол кідіріп барып, қайта сөйледі: – Кім білсін, мен де, бөлкім, тағдыр-талайымнан тағы бір сағат, тағы бір күн немесе бір сәт мәулет сұрап, жер бауырлап, жалбарынар ма едім... Өзім өр санап жүрген талайлардың-ақ менің көзімше сөйткенін көргенім бар. Алдын ала ешкім ештеңені біліп болмайды. – Ол Лилианға қарады. – Кеше ғана өзіңіз қандай жағдайда болсың, адам айтқысыз халде де әркімнің өмір сүргісі келеді, тіпті мүгедекке де, қаусап-қалжыраған бейшараға да жан тәтті деген жоқ па едіңіз?

– Иә, – Лилиан оның көзқарасына шыдап бақты. – Бірақ сіз өзіңіз маған кешегінің кеші – әлдеқашан өткен күн демедіңіз бе?

Алыстан тағы да мотор үні жетті. Жылдам жақындай берді.

– Хольман қайтып келе жатыр, – деді Клерфэ.

– Иә, қайтып келе жатыр, – деп қайталады Лилиан біртүрлі күлген болып. – Асудан өтпеген болды.

Клерфэ оған қырындай қарады.

– Сіздің өте сұлу екеніңізді айтқандар болды ма?

– Иә, – деді Лилиан көтеріле беріп. – Әрі мұндай қарадүрсін түрде айтпаған сияқты еді.

Лилиан қараңғы бөлмеге кіруді өлгенше жек көруші еді, сондықтан ол әрдайым жарықты сөндірмей шығатын; оның есесіне кезекші бике шамды қасарыса сөндіретін. Бұл жолы да солай болған екен. Лилиан шамды жақты.

Үстел үстінде ақ таспамен буылған ақ түсті картон қорап тұр екен. Гүл болды ғой, – деп ойлады ол – Кімнен болуы мүмкін? Әрине, Бористен, басқа кімнен болушы еді?

Ол таспаны шешіп, қораптың аузын ашып, папирос қағазын ала берді де... қалақай көргендей гүлді де, қорапты да жерге атып ұрды. Қораптағы орхидея гүлдері екен...

Гүлдер кілем үстінде жатыр. Олармен қатар жатқан қара биялай еден астынан созылған қап-қара қолға ұқсайды. Лилиан орхидеялардан көз алар емес.

Оларды бұл бұрын көрген, оған күмән болуы мүмкін емес. Лилиан гүлдерді санап шықты – иә, дұрыс, олар да осынша

болатын. Бұл жердегі дүкенде мұндай орхидея сатылмайды. Оларды өзі іздеп, ақыры Цюрихтен алдырған еді ғой.

Қазір еденде шашылып жатқан дәл осы гүлдерді ол Агнес Сомервиллдің табытына қойған болатын.

Лилиан жылан көргендей болып, гүл бұтағын ақырын айналып өтті. Содан соң терезені ашты, еденге еңкейіп, саусақтарының ұшымен қағазды шымшып алып, онымен гүлдерді жинады да қағазымен қоса терезеден лақтырып жіберді. Олардың соңынан қорап та кетті.

Орхидеяларды лақтырғанда Лилиан Клерфэннің жазбасын аңдаған жоқ. Ол өліктің қарайған қолына немесе о дүниенің тылсым белгісіне ұқсаған өз биялайын танымай қалған еді. Жалмажан еденнен алып, оны да терезеден лақтырды.

“Мен есірік болып барам-ау осы, – деп ойлады ол – Жоқ жерден тылсым күштерді көргендей боламын. Бәрі анықталуы тиіс, бұл гүлдер кәдімгі гүл сататын дүкеннен алынған, – бұларды тылсым күштің көмегімен әруақтар әкелмеген шығар тегі. Қазір төменде, жерде жатқан болар”.

Лилиан терезеге келіп, сыртқа қарады.

Қарады да ышқына жаздап шақ қалды. Жаңағы орхидеялар жым-жылас. Селдірлеу тұман болғанына қарамастан, ол қар бетін анық көрді, айнала жым-жырт, жанды қара көрінбейді, гүлді ала қоятындай да ешкім жоқ. Тіпті қорап та жоғалыпты. Бәрі көкке ұшып кеткендей. Тек саусақтары тарбиып, үрей шақырып, кіп-кішкентай қара биялай қар үстінде жатыр.

Лилиан терезені жапты. Бұл жерден кету керек, – деп ойлады ол – Бірақ қайда? Бориске ме? Оның не айтатынын өзі де біледі. Әлде екінші қабаттағы Долорес Пальмерге барса қайтеді? Бүгін Долорестің бөлмесіне құпия түрде бірнеше адам жиналмақшы; онда патефон мен күйтабақтар болады және, әдеттегідей, кірпияз-кіді, көңілсіз кеш өтеді. Бұл одан не алмақшы? Хольманға барса ше? Бірақ өзі Хольманның да не айтатынын біледі. Жоқ, ең дұрысы – шипажайдан мүлдем кетіп қалу.

Ол екідай күйде қалды. Содан соң Палас-отельге телефон соғып, Клерфэнні шақыртып алды.

Оның телефонға жетуіне біршама уақыт кетті.

– Сіз маған кіріп шыға аласыз ба? – деп сұрады Лилиан.

– Қазір ме?

– Иә.

– Жарайды. Бір демде барамын.

Ол төмен түскенде Клерфэ кіреберісте тұрған.

– Мұндағы қар үстінде менің гүлдерім қайдан жатыр? – деп сұрады ол.

Лилиан оның көзі түскен жаққа қарады. Бірнеше қадамдай жердегі қар үстінде орхидеялар жатыр екен. Қорабы да сонда болып шықты. Лилиан олардан көз алар емес. Өлден соң барып өзі жоғарыдан қарағанда ақ қардың үстіндегі ақ гүлдер мен ақ гүсті қорапты ажырата алмағанын түсінді.

– Бұл сіздің гүлдер ме еді? – деп сұрады ол – Осы гүлдерді маған сіз жіберіп пе едіңіз?

– Иә, – деді Клерфэ. – Бірақ, байқаймын, сіз бұларды ұнатпаған сияқтысыз.

– Бұларды қайдан алып едіңіз?

Клерфэ Лилианға таңырқай қарады.

– Гүл сататын дүкеннен. Бүгін күндіз алдым. Несі бар екен?

– Орхидея... дәл өзі! Дәл осы гүлді кеше мен Агнес Сомервиллдің табытына қойғанмын. Жәй ғана ұқсас гүл емес, нақ осы гүл.. дәл өзі!

– Көңілсіз жай екен! – Клерфэ басын шайқады. – О, тоба, мен білдім! – деді ол кенет. – Бұл гүлдерді мен крематорий маңындағы дүкеннен алып едім-ау. Енді түсінікті болды. Крематорийдегі пысықайлардың бірі бұларды өртеп жіберудің орнына қайта откізіп пұл қылған. Бәсе, сондай жаман-жәутік дүкенге осындай гүл қайдан түсіп жүр деп өзім де ойлап едім. Демек, олардың ұдайы істейтіні осы болды ғой! Жылпостарын қарай гөр! Екі жеп биге шығатын қулар. Ал күлмәндарының ашыла қоюы екіталай. Қай гүлді түстеп-түгендеп жатарсың. Мұнда осы тектес жалғыз орхидея болады және сол алдыңызға қайта келеді деп кім ойлапты. Мыңда бір болатын ерекше жағдай.

Ол Лилианның қолын алып еді, оның қалтылдап тұрғанын сезді.

– Ал енді не істейміз? Осылай абдырап тұрамыз ба әлде жұрттың әсіре пысықтығына күлеміз бе? Меніңше, бірдеңе ішу керек шығар деймін. Жүріңіз.

– Неткен сұмдық, – деп күбірледі Лилиан.

– Мұндай сұмдықтың небір атасы болады, – деді Клерфэ. – Бірде менің бір жерден қашып шығуыма тура келіп, өлген адамның киімін шешіп кигенім бар. Оны істемесем шыға алмас едім, ал шыға алмасам мені өлтіретін болды. Сондағы аза бойым қаза болғанын күні бүгінге дейін ұмытпаймын. Өрі ең сұмдығы – әлгі

бейшараның киімі жылы екен. Өзім суық болар деп ойлағам ғой, бірақ марқұмның денесі суып та үлгермеді. Ішкіміне дейін түк қоймай киіп алуыма тура келді. Өлік маған қалған жылуын қарызға берді де, соның ақырында мен қимылдарлық дәрменімнен айырыла жаздадым. Құдай сәтін салғанда абайсызда өліктің пышағымен қолымды кесіп алдым және, соған долданам деп, есімді жинадым. Жә, кеттік.

– Гүлдер ше, – деп күбірледі Лилиан. – Оларды мұнда тастауға болмайды ғой...

– Неге? – деді Клерфэ. – Бұл гүлдердің сізге де, маған да ешқандай ортақтығы жоқ қой, тіпті бұлардың енді Агнес марқұммен де ортақтығы жоқ. Ертең мен сізге басқа гүл жіберемін. Бұларды ұмытайық! Міне, биялайыңыз.

Клерфэ шананың есігін аша берді. Сол қимылымен бірге ол делбешінің орхидеяға байыппен, бірақ қызыға қарап отырғанын байқап қалды да Лилиан екеуін Палас-мейманханаға жеткізіп салған соң ол қайта келіп, гүлдерді алатынын ұқты. Содан соң олардың қайдан шығарын бір Құдайдың өзі білсін.

– Біз өлілерден үрейленбеуіміз керек, – деді ол шана бұралаң жолмен күлдилап бара жатқанда.

– Ондай “керектер” көп қой, – деп күбірледі Лилиан.

Оның әлі қатты абыржулы екенін Клерфэ сезіп отыр.

– Өліктің киімін киіп алған соң бірнеше сағат бойы түн қараңғысын күтіп өзен жағасында тығылып жаттым, – деді ол – Денем түршігуін қоймады; бірақ кенет мен солдат кезімде киген киімім де бір кезде өліктің үстінен шешілген болуы мүмкін екенін түсіндім... үш жылғы соғыстан кейін жаңа формалы киімге жарм қоймағанбыз... ал содан соң маған қолда бардың бәрі – тіліміз бен біліміміз де, өзімізді бақытты сезіну қабілетіміз бен торығу қабілетіміз де бізге өлілерден аманат қалған дейтін ой келді. Енді міне, өмірге қайта оралу үшін өліктің киімін киіп алған соң өзімізді жануарлардан артық санайтынымыздың бәрін: біздің бақытымызды – неғұрлым дара және неғұрлым көпқырлы бақытымызды, неғұрлым терең біліміміз бен неғұрлым қатыгез жанымызды, аяушылық білдірер қабілетіміз бен тіпті құдай жөніндегі пайымымызды – бәрі-бәрін бір бағамен алғанымызды түсіндім: біз, жұрт айтатындай, жан-жануарлардың түйсігі жетпейтінді таныдық, өлімнің болмай қоймайтынын білдік... Ол бір әдеттен тыс түн болды. Мен қашу туралы ойды ұмыттым, еңсемді түсірмеу үшін өлім туралы ойлай бастадым да, содан жаным жай тапты.

Сөзіне Лилианның ықыластана ден қойып отырғанын сезді. Ол алға еңсеріле түсіп, бұған қарап қалған екен.

Шана мейманхананың алдына тоқтады. Кіреп ауыздағы қар үстіне бірнеше тақтай төселген екен. Лилиан шанадан түсті. Зілмендей шаңғы бәтіңкесі мен свитер киген спортшылар әрлі-берлі сапырылысады; кешкі жеңіл туфли киген қылдырықтай Лилиан сәл алға еңкейіп, пальтосының өңірін қолымен жауып, солардың арасымен өтіп бара жатқанда құдды бір тылсым жан иесі тәрізді көрінеді.

Клерфэ оның соңынан барады. “Осы мен не айтып кеттім? – деп ойлады ол. – Бұларда мұның бәріне тыйым салынған деп Хольман ескертпеп пе еді? Бірақ осы келіншектің өзі үнемі өлімді аузынан тастамайды. Бәлкім, одан басқа ештеңеге қызықпайтын болды ма екен. Тегі, осындай әңгімелердің еліктіргіш күші бола ма деймін”. Әйткенмен, бұл осыдан бір сағат бұрын оны Римнен шақыртқан Лидия Мореллимен – әйелдің айла-шарғысының бәрін білетін және солардың бірде-біреуін ұмытпайтын Лидия Мореллимен – телефон арқылы болған әңгімеден гөрі басқашалау бірдене.

– Бүгін кеш бойы бос әңгіме айтайықшы, – деді ол Лилианға.

Шалдың құдды денесі жоқ секілді, үстіндегі жамылғысы бір тегіс жатыр. Бет әлпеті қалжыраған, бірақ тереңнен жылтыраған шүңірек көзі көгілдір асылын жоғалтпаған. Ұйпаланған папирос қағазы сияқтанған терісінің астынан қан тамырлары бұлтияды. Шал ұзынша тар бөлмедегі тар төсекте жатыр. Кереует жанындағы түнгі үстелшенің үстінде шахмат тақтасы тұр. Шалдың атын Рихтер дер еді. Жасы қазір сексенді ұрып тұр, соның жиырма жылын ол шипажайда өткізген. Мұндағылардың бәрі Рихтерді үлгілі пациент деп мақтан тұтады. Бас дәрігердің алдына жігерсіз, күйрек аурулар келе қалса, ол екі сөзінің бір мысалы етіп Рихтерді ұсынады. Ол үшін Рихтер нағыз алтын қоймасы іспетті – өлім аузында болса да өле қоймайды.

Лилиан соның төсегінің басында отыр.

– Бері қараңыз! – дейді шал шахмат тақтасын нұсқап. – Оның ойыны баланың ойынына ұқсап барады. Бұл Реньесі түскірге не болғанын түсінсем бұйырмасын.

Шахмат десе Рихтер ішкен асын жерге қояды. Оның “Монтанадағы” ойынсеріктерінің бәрі соғыс кезінде жан-жаққа

бытырап та, өліп те бітті. Бірнеше ай бойы Рихтер кіммен ойнарын білмей сенделді; сүлесоқтанып, азып та кетті. Сонда барып бас дәрігер Рихтерді Цюрих шахмат клубының мүшелерімен ойнататын болып келіскен.

Әуелде шыдамсыз Рихтер өзінің жүрістерін телефонмен хабарлап жүрді, бірақ бұл тым қымбатқа түсетін болды да жәй поштаның қызметімен шектелуге тура келді. Хат тым ұзақ жүрегіндіктен Рихтер екі күнде бір жүріс жасаудан аса алған жоқ.

Содан соң Ренье пайда болды. Онымен бір партия ойнағаннан кейін-ақ Рихтердің құдайы беріп қалды: тағы да лайықты қарсылас табылды. Алайда немістің әскери тұтқындарға арналған лагерінен босаған Ренье Рихтердің неміс екенін білісімен өзі сияқты француздың онымен шахмат ойнауын күпірлікке санады.

Рихтер қайтадан жүдей бастады; Ренье де төсек тартып қалды. Екеуі де қатты зерікті, бірақ Ренье алған бетінен қайтпады. Тығырықтан шығудың амалын Ямайкадан шығып, христиан дініне кірген бір зәңгі тапты. Ол да төсек тартып жатқан науқас еді. Зәңгі Рихтер мен Реньенің әрқайсысына жеке-жеке хат жазып, өзімен төсектен тұрмай-ақ, ішкі телефон арқылы ойнауды ұсынды.

Бұған ойынсеріктің екеуі де қатты қуанды. Ендігі жалғыз қиындық – зәңгінің өзі шахмат ойынынан құлантаза бейхабар екен. Бірақ бұл қиындықтан да ол асқан шеберлікпен шықты. Енді Рихтерге қарсы ақпен, ал Реньеге қарсы қарамен ойнады. Керек десеңіз, оның шахмат тақтасы да жоқ болатын және бар міндеті – Ренье мен Рихтердің жүрістерін өзінікі санап, олардың бір-біріне жеткізіп отыру болды.

Соғыс аяқталған соң көп кешікпей зәңгі көз жұмды. Ал Ренье мен Рихтердің телефоны жоқ бөлмелерге қоныстануына тура келді, себебі екеуі де әбден кедейленген болатын; олардың біреуі енді үшінші қабатта, екіншісі екінші қабатта тұрып жатқан.

Зәңгінің міндеті Мыстанға ауысты, ал жүрістерді палата медбикелері таситын болды. Екі ойыншы да зәңгімен ойнап жүрміз деп ойлады; оларға тамағының қатты ауырғанына байланысты зәңгінің сөйлеуіне рұқсат етілмейтін болды деген желеу айтылды. Реньенің төсектен тұруына рұқсат етілгенге дейін бұл жағдай өстіп тәп-тәуір жалғасып келе жатқан болатын. Қырсыққанда, ол алғашқы сапарын зәңгіден бастамақшы болмай ма. Сөйтіп, бәрінің күлмәні ашылды.

Бұл екі арада Реньенің ұлттық сезімі де біршама басылса керек. Рихтердің туғандары Германиядағы әуе шабуылы кезінде опат

болғанын естіген ол онымен бітуана жасасып, содан былай олар бір-бірімен еш кедергісіз ойнайтын болды.

Бірақ бертінде Рихтер де, Ренье де қайтадан төсек тартып қалып, олардың арасын өзге науқастар жалғастыратын болды, соның ішінде Лилиан да бар еді.

Осыдан үш апта бұрын Ренье көз жұмды. Ол кезде Рихтер де өне-міне деп нашар жатқан-ды, сондықтан оған ойынсерігінің қазасын естіртуге ешкімнің жүрегі дауаламаған.

Бір амалын тауып Рихтерді алдай тұруға тура келді де ойынға Мыстанның өзі тәуекел етті; соңғы кезде ол ойыннан азын-аулақ хабар алып қалған-ды, бірақ, әрине, Рихтерге лайықты қарсылас бола алмасы анық еді, ал әлі Реньемен ойнап жүр екенмін деп ойлаған Рихтер ондай мықты ойыншының аяқ астынан осынша миғұлаға айнала қалғанын түсіне алмай қайран еді.

– Сіз шахмат ойнап үйренуіңіз керек, – деді Рихтер Лилианға.

Мен үйретсем қалай қарайсыз? Тез-ақ үйреніп кетесіз.

Лилиан басын шайқады. Рихтердің көк көзінен қорқыныш корді. Қартың Ренье олай-бұлай боп кетіп, тағы да ойынсеріксіз қалар ма екем деп қорқады.

– Маған сеніңіз, – деді Рихтер, – шахмат біздің ойымызға мүлдем жанаша бағыт береді. Ол адами нәрсенің бөрінен... күдік-күмән мен мұң-наладан соншама жырақ... оның дерексіз ойын скені сонша, тіпті жаныңызды жадыратады. Шахмат дегеніңіз – оз әлемі өзіндегі нәрсе, ол әбігерді де... өлімді де тындамайды. Көмегі көп. Ал бізге одан артықтың керегі де жоқ, солай емес пе? Бізге керегі тек келесі танды аман-есен қарсы алу ғой.

– Иә, – деді Лилиан. – Мұндағылар одан артықты қаламайды.

– Сонымен, қалай? Бүгіннен бастаймыз ба? – деп сұрады Рихтер.

– Жоқ, – деді Лилиан енжар түрде, – енді мұның еш қажеті жоқ. Мен енді мұнда көп тұра қоймаспын.

– Кететін болдыңыз ба?

– Иә, кетемін.

“Мен не айтып отырмын!” – деп ойлады ол үрейленіп.

– Сауықтыңыз ба?

Лилиан өтірік айтып, қашып кеткелі отырғандай, шалдың қарлыққан дауысы ашулы естілді.

– Түбегейлі кетейін деген ойым жоқ, – деді Лилиан аптыға сөйлеп. – Тек шамалы уақытқа кетпекпін. Содан соң қайтып келемін.

– Бәрі қайтып оралғанды біледі, – деп қырылдады Рихтер сабасына түсіп. – Бәрі сөйтеді.

– Жүрісіңізді Реньеге жеткізейін бе?

– Қажеті шамалы. Мен оған мат қойдым деп санай берсе де болады. Дұрысы қайта бастаған деп Реньеге айта барыңыз.

“Иә, – деп ойлады ол, – дұрысы қайта бастаған”.

* * *

Түс ауа Лилиан жап-жас медбикені рентгеннің соңғы суреттерін көрсетуге көндірді. Есікті жабар-жаппаста Лилиан конверттен қара суреттерді алды да жарыққа қарсы ұстап қарай бастады. Олардың жайын көп біле де бермейтін, бірақ Далай-Ламаның өзіне көлеңке түскен жерлер мен қара дақтарды көрсеткені есінде. Соңғы кезде ол онысын қойған да болатын.

Лилиан суреттерден, олардың жылтыраған сұрғылт-қара түсті үстіңгі бетінен көз алар емес; қазір оның өмірі осыларға байланысты болып тұр.

Мынау – өзінің иық сүйегі, мынау – омыртқасы, қабырғалары, күллі қаңқасы, ал саулық немесе сырқат деп аталатын қатерлі беймәлім бәле солардың ара-арасында. Ол өзінің бұрынғы суреттерін, олардағы көмескі сұр дақтарды есіне алды да енді соларды таппақшы болды. Табуын тапты, бірақ олар едәуір ұлғайып кеткендей көрінді.

Лилиан артына жалт қарады. Алтын сары абажурдан баяулап жылы сәуле төгіліп тұр екен. Бөлме іші жым-жырт, бірақ Лилианға осы тыныштық өзіне беймағлұм сұрақтың жауабын күтін тұрғандай болды. Ол айнаға бұрылды.

– Сонымен қалай екен? – Арт жағынан уыздай медбикенің дауысы естілді. Аяқ басысының сыбдырын да сездірмей кірген ол суреттерді әкетуге келіпті.

– Соңғы екі айда екі кило жоғалттым, – деді Лилиан.

– Аса беймаза болмау керек. Содан соң тамаққа басыңқыраған дұрыс. Сіз тәп-тәуір-ақ оналған сияқты едіңіз ғой.

– Айтыңызшы, сіз бұрын-соңды ауырып көрдіңіз бе?

– Жоқ, қызылша мен қызамықты айтпағанда, ешқашан ауырған емеспін. Сіз де кешікпей сауығасыз, – деп дағдылы дабырлауына басты қыз. – Аздаған қайталау қашанда болуы мүмкін. Әсіресе қыста.

– Және көктемде, – деді Лилиан күйінішпен. – Жазда да. Күзде де.

– Сабырлы болған жөн. Және профессордың айтқанын орындау керек!

– Иә, мен де сөйтермін, – деді Лилиан, кенет шыдамсызданып.

– Сіз тамақты көбірек ішуіңіз керек. Сонда әлгі бірнеше килоны тез арада қалпына келтіресіз. – Медбике енді табалдырықта тұрған. – Бүгінгі кештен бастаңыз. Кешкі асқа ваниль тұздығы қосылған шоколад суфлесі беріледі.

Қыз жөнімен кетті де Лилиан әлі біраз қимылсыз тұрды. Шынымен, бұдан бірер минут бұрынғы бөлме осы ма?

Есік қағылды. Келген Хольман екен.

– Клерфэ ертең кетпекші. Бүгін түнде ай толады. Сондықтан таудағы лашықта, әдеттегісінше, мереке болмақшы. Біз де қашып шығып, сонымен бірге жоғары көтерілсек қайтеді? Клерфэмен бірге өткізетін соңғы кешіміз ғой. Оны осы жерде өткізудің ешбір сәні болмас. Бізбен бірге жүруге қалайсыз?

Лилиан жауап қатқан жоқ.

– Долорес Пальмер мен Шарль Ней де баруға ниет білдіріп отыр, – деді Хольман. – Бұл жерден сағат ондарда сытылап шықсақ, түп-тура аспалы көлікке үлгереміз. Ол бүгін түнгі бірге дейін жұмыс істейді.

– Сіз өзгеріпсіз, – деді Лилиан жақтырмай. – Бұрын өте сақ едіңіз!

Хольман күлді.

– Тағы сондай боламын! Ертең кештен бастап. Клерфэ кеткен соң тағы жым-жырт боламыз. Ертең кештен бастап мен ең момақан, ең сақ пациентке айналамын. Сіз өйтпейсіз бе? Сонымен, қалай, сағат онда сізге келейік пе?

– Иә.

– Жаксы. Демек, бүгін тойлаймыз.

– Сонда нені? – деп сұрады Лилиан.

Хольман сасып қалды.

– Әркімнің бір дегені бар ғой, – деді содан соң. – Әлі тірі жүргенімізді. “Джузеппенің” келгенін. Айдың толғанын.

– Және ертеңнен бастап үлгілі пациент болатынымызды.

– Несі бар, мен оған да келісем!

Хольман жөнімен кетті.

Ертең, – деп ойлады Лилиан. – Ертең шипажайдың дағдылы күйбеңі бәрін үн-түңсіз бауырына басады, бұл жағынан ол мына түбі тесік қыста тынымсыз жауып, жанды қараның бәрін бүркемелеп, тұмшалап жатқан дыбыссыз, жұп-жұмсақ дымқыл

қарға ұқсайды... Тек мені емес, – деп ойлады ол. – Тек мені түмшаламаса екен!

“Таудағы лашық” самаладай жарық. Ол қыстақтан көп биікте орналасқан болатын; айына бір рет, әбден ай толғанда, ол түні бойы ашық тұратын да оған келушілер қолдарына алау ұстап тарқасатын.

Шипажайдағы науқастар үшін таулы лашықтағы мерекелер өзіндік бір маскарад есепті болушы еді. Шарль Ней мен Хольман өзге жұрт танымасын деп мұрт жапсырып алыпты. Долорес Пальмер сұлу шашына шілтерлі шарқат жауып, бетін пердемен көлегейлепті.

Лилиан шарқатты да, пердені де керек еткен жоқ. Ол өзінің дағдылы көк шалбары мен үлбір жәкетін киген.

Лилиан тым абыржулы көрінді. Түннің өзі де жан тебіренгерліктей еді: Ай алба-жұлба бұлттардан қалқып шығып, қайтадан сүнгіп кетеді, бұлттардың көлеңкесі ақшулан беткейлерге үйі қалғанда беткей біткен жанданып жүре береді “– жер үстінен темірқанат алып қоқиқаздар ұшып бара жатқандай болады.

– Сіз қашан жүретін болдыңыз? – деп сұрады Лилиан Клерфэден.

– Ертең түстен кейін. Қас қарайғанша асудан өтіп алсам деймін.

– Соны айтып, ол әйелге қарады. – Менімен бірге жүресіз бе?

– Иә, – деді Лилиан.

Клерфэ күлді; оның сөзіне сенген жоқ.

– Жақсы, – деді ол –Тек көп зат алмаңыз.

– Маған көп нәрсенің керегі де жоқ. Қайда барамыз?

– Ең алдымен өзіңіз соншама жек көретін қардан құтыламыз. Ең дұрысы Тессинге, Лаго-Маджореге¹ барған болар. Көктем сол жақтан келеді. Қазір ол маң гүлге оранып тұр.

– Содан соң қайда барамыз?

– Парижге.

– Жақсы, – деді Лилиан байсалды түрде.

– Құдай сақтасын, – деп сыбырлады Хольман. – Далай-Лама келді! Әне, есіктің алдында тұр.

Төртеуі бірдей басында қылтанағы жоқ, сұр кәстөм киген, жүдеу кескінді профессорға қарады. Ол тау лашығындағы көңілді абыр-сабырды көзімен шолып тұр екен. Өлден соң сол жақта, есікке тақау тұрған үстелге қарай бет алды.

¹ Тессин – Швейцарияның бір кантоны (облысы); соның оңтүстігі мен Италияның Пьемонт облысының солтүстігін ала өте көркем Лаго-Маджоре көлі орналасқан.

– Мүмкін тайып тұрармыз? – деп дегбірсіздене сұрады Хольман.
– Ол сіздерді танымайды – деді Лилиан. – Мұрттарыңыз бар.
– Ал сізді ше? Долоресті ше?
– Лилиан мен Долоресті ол сыртынан көретіндей етіп отырайық, – деді Шарль Ней. – Сонда оларды да танымайтын болады.

– Бәрібір таниды. Оның көзі – көз емес, ренгтен аппараты десе де болады. Дегенмен байқап көрелік. Менің орныма отырыңыз, Лилиан.

Лилиан басын шайқады.

– Сіз ше, Долорес?

Долорес бір сәт бөгеліңкіреп барып, орнынан тұрды да Далай-Ламадан тасалау жерге отырды.

Лилианның екі көзі дәрігерде және ол да бұған тесірөйе қарап қалыпты.

– Күлкілі екен! – деді Лилиан. – Бұл жерде амалсыздан күлкілі жағдайға қалады екенсің.

– Адамдар қашанда күлкілі, – деді Клерфэ. – Соны мойындаса, өмір едәуір жеңілдеп сала береді.

– Ертең сағат нешеде жүрмекшісіз? – деп сұрады Лилиан.

Клерфэ оған қарады да бәрін бірден түсінді.

– Қалаған уақытыңызда, – деп жауап берді.

– Жақсы. Онда маған сағат бесте келерсіз.

Волков кіргенде Лилиан шабадандарын жинастырып жатқан.

– Буынып-түйініп жатырмысың, жарығым? – деп сұрады ол – Қажеті не? Екі-үш күннен соң бәрібір қайта шешесің ғой.

Оның көзінше бұл өстіп екі-үш мәрте жиналған. Жыл сайын көктем мен күзде алыс қырларға ұшып кетуге жыл құсындай аңсары ауатыны бар. Сондайда оның бөлмесінде бірер күн немесе бірнеше апта бойы шабадандар пайда болады да Лилианның арыны басылып, алған бетінен қайтқанға дейін сақадай сай тұрады.

– Мен кетемін, Борис, – деді ол – Бұл жолы шынымен кетемін.

Есікке сүйеніп, жымия күліп анау тұр.

– Білемін, жаным.

– Борис, – деп айқайлап жіберді ол – Қойшы осыңды! Енді мұның ешқандай амалы жоқ! Кететінім рас!

– Иә, күнім.

Лилиан оның мүләйім жұмсақтығы мен сенбеушілігі өзін өрмекшінің торындай матап, жігерін жасытып бара жатқанын сезді.

– Мен Клерфэмен кетемін, – деді ол – Дәл бүгін!

Лилиан оның бет әлпеті өзгере қалғанын көрді.

– Мен жалғыз кетемін, – деді ол – Бірақ соған еремін, әйтпесе тәуекелім жетпеуі мүмкін. Осының бәріне бір өзім қарсы тұра алар емеспін.

– Маған қарсы, – деді Волков.

Ол есіктен былайырақ шығып, шабадандардың қасына барып тұрды. Лилианның көйлектеріне, свитерлеріне, туфлиларына көзі түсті де кенет тұла бойы азынап жүре бергендей болды – бұл жан досын жерлеп қайтқан адамның өзін өзі қолға алмақшы болып тұрып оқыста марқұмның заттарын – туфлиын, жейдесін немесе қалпағын көріп қалғанда болатын халге ұқсас. Енді Волков Лилианның шынымен кетуге бел байлағанын ұқты.

– Жарқыным, – деді ол, тынысының тарылып бара жатқанын сезіп, – сен кетуге тиіс емессің.

– Тиіспін, Борис. Саған хатпен жазайын деп едім. Міне, қарашы, – деп ол үстел түбіндегі жез сымнан тоқылған, қағаз салатын кішкентай себетті көрсетті. – Мен ештеңе істей алмадым. Қолымнан келмеді. Бос әурешілік – оны түсіндірудің өзі мүмкін емес. Содан соң қоштаспастан кете беріп, саған сол жақтан хат жазамын деп ойлады, бірақ оны да істей алмас едім. Мені қинамашы, Борис...

“Мені қинамашы! – деп ойлады Борис. – Әлсіздік пен өзімшілдіктің бейнесіндей бұл әйел шіркіндердің ылғи айтатындары осы, сөйте тұрып өздері басқаларды қинайтынын ойласашы. Бірақ тіпті ойлаған күннің өзінде онысы әлдеқайда зілмауыр болмақ, өйткені ондай аяушылығы жарылыстан аман қалған солдаттың айналасында қан-жоса азап шегіп жатқан жолдастарына қарап: “Кұдайға шүкір, маған тиген жоқ...”, – дейтін аяушылығына ұқсар еді”.

– Сен Клерфэмен кетесің бе?

– Бұл жерден Клерфэмен шығамын, – деді Лилиан жабырқап. – Ол мені Парижге дейін жеткізеді. Парижде екі айырыламыз. Онда менің нағашым тұрады. Менің ақшам, өзіме тиесілі азын-аулақ қаражатым соның қолында. Сөйтіп, мен Парижде қалмақпын.

Ол мұнысының шындыққа жанаса қоймайтынын білді, бірақ қазір өзі де шынын айтып тұрғандай сезінді.

– Мені түсінші, Борис, – деп өтінді.

– Түсінгеннің қажеті қанша? Әйтеуір сен кетіп бара жатырсың ғой – соның өзі жеткілікті емес пе?

Лилианның басы салбырады.

– Иә, сол да жеткілікті. Ұр тағы.

“Ұр тағы, – деп ойлады анау. – Жүрегіне оқ тигендей қиналып, аза бойың қаза болса, бұлар тағы да ұр деп ыңырсиды, құдды бір адам өлтіргіш сен болармысың”.

– Мен сені ұрып тұрған жоқпын.

– Менің өзіңмен қалғанымды қалайсың ба?

– Мен сенің осында қалғаныңды қалаймын. Айырмашылығы сонда.

“Мен де жалған айтып тұрмын, – деп ойлады ол – Мұның өзіммен қалғанын тілеймін ғой, бұдан басқа менің кімім бар, енді қалған үміт-тілегім осы еді, бұдан да көз жазғалы тұрмын, Құдайым-ау, айыра көрме!”

– Өзіңнің өміріңді құны қашқан ақшадай оңды-солды қор қылғаныңды қаламаймын.

– Оның бәрі жай сөз, Борис, – деп қарсылық айтты ол. – Түтқынға: бір жыл еркіндікте өмір сүр де содан соң өлім қабылда немесе түрмеде жатып шіри бер деп, екінің бірін таңдауды ұсынса, сенің ойыңша, ол соның қайсысын мақұл көруі керек?

– Сен түрмеде емессің, жарығым! Ал өзің өмір деп атайтын нәрсе туралы түсінігің керемет қисынсыз, – деді Волков.

– Әрине. Өйткені мен оны білмеймін ғой. Дәлірек айтсам, оның тек бір жағын – соғысты, аярлық пен аштықты ғана білемін, ал сгер екінші жағы көп-көп өкінішімен түңілдіретін болса да ол оның өзім білген және, сөз жоқ, күллі өмірді түгесе алмайтын жартысынан жаман бола қоймас деймін. Кітаптардың, картиналар мен музыканың тілімен сөйлейтін, бойыма қорқыныш ұялатып, алыс қиырларға еліктіретін, өзіме әлі таныс емес, өзге бір өмір болуы керек қой... – Ол біраз үнсіз қалды. – Бұл жағын қозғай бермейікші, Борис. Менің айтқанымның бәрі – жалған... аузымнан шыға салысымен-ақ жалғандыққа айналады, тиген жерін тіліп түседі. Ал менде сені ренжітейін деген ой жоқ. Бірақ әр сөзім тілдегенмен бірдей естіледі. Тіпті сөздің ақиқатын айтқаным өзім сенімді болсам да шынтуайтында бәрі басқаша болып шығады. Менің дымды да түсінбейтінімді өзің байқамайсың ба?

Лилиан оған сүзіле қарады. Жалыны сөнуге айналған махаббат та, аяушылық пен өшпенділік те сол көзқараста еді, өйткені ол Лилианды райынан қайтаруға жанталасып бақты, оның ұмытқысы келген жайларын амалсыз айтқызды.

– Клерфэ кетсе кете берсін, бірнеше күннен кейін кез келген желөкпенің желіктіргеніне жүре берудің қандай ақымақтық болып жаздағанын өзің де түсінесің, – деді Волков.

– Борис, – деді Лилиан амалы таусылып, – мәселенің бәрі әрқашан тек басқа еркекке тіреліп қалып па?

Волков жауап қатпады. “Ақымақ, – деп ойлады ол – Бәрін тек мұның көңілін қалдыру үшін айтатыным не?! Жылы сөйлеп, сенің сөзің дұрыс деп неге айтпаймын? Ежелден белгілі амалды неге қолданбаймын? Жабысқан адам – айырылысқан адам. Кімде-кім күле тұрып жолың болсын айтса – оның ұпайы түгел. Соны да ұмытқаным ба?”

– Жоқ, – деді ол – Бәлкім, мәселе басқа еркекте болмас. Бірақ, солай болғанның өзінде, бірге жүруге қалайсың деп менен неге сұрамайсың?

– Сенен бе?

“Болмады, – деп ойлады ол, – тағы болмады! Жабысып нем бар еді?”

– Осыны қояйықшы, – деді ақыры.

– Өзіммен бірге ештеңе алғым келмейді, Борис, – деп сөзін жалғады Лилиан. – Сені сүйетінім рас; бірақ өзіммен бірге ештеңе алғым келмейді.

– Бәрін ұмытқың келеді ғой?

“Тағы сөз емес”, – деп ойлады ол торығып.

– Білмеймін, – деді ұнжырғасы түскен Лилиан. – Әйтеуір өзіммен бірге ештеңе алмасам деймін. Ол мүмкін емес. Менің жағдайымды қиындата бермеші!

Борис бір мезет мелшиді де қалды. Оған жауап бермеуі керектігін ол түсінді, әйткенмен екеуінің де өмірі шектеулі екенін және күндердің күнінде, санаулы сағаттары қалғанда, қазір қадірсіз етіп отырған уақытының қаншалықты қымбат болғанын өзі-ақ түсінетінін, сонда ғана сол уақытты босқа рәсуа қылғаны үшін қалай опынып, бүгінде жабырқау есен-саулық көрінгеннің тағы бір күнін, тағы бір сағатын жалынып, мүмкін, тегі, жер бауырлай жалбарынып сұрарын ұқтырғысы да келді. Бірақ ол тағы бір сұмдықты: осының бәрін оған түсіндірмекші болса, айтқан сөзі түп-түгел күйректік болып шығарын және білді.

– Қош бол, Лилиан, – деді ол

– Кешір мені, Борис.

– Махаббатта кешіретіндей ештеңе болмайды.

Жігіт жымыып тұрды.

Лилианның ойын жинақтайтын да уақыты болмады; медбике келіп, Далай-Ламаның шақыратынын айтты.

Профессордың бойынан тәуір сабын мен арнаулы антисептикалық киімнің иісі аңқиды екен.

– Кеше кешке мен сізді таудағы лашықтан көрдім ғой, – деп әңгімені салқын бастады.

Лилиан үнсіз ғана басын изеді.

– Сіздің бұл жерден шығуыңызға болмайтынын білетін бе едіңіз?

– Әрине, білемін.

Далай-Ламаның куқыл жүзіне лап етіп қызыл шырай жүгірді.

– Демек, оған бағынасыз ба, жоқ па – сізге бәрібір болғаны ғой. Олай болса, сіздің шипажайдан кетуіңізді сұрауыма тура келеді. Бәлкім, сіз өз қалауыңызға неғұрлым сәйкес келетін басқа бір жерді табарсыз.

Лилиан ләм деп жауап қатқан жоқ – Далай-Ламаның кекесінінен ауыз аша алмай қалды.

– Мен аға медбикемен сөйлестім, – деп сөзін сабақтады Лилианның үнсіздігін қорыққанның белгісі деп түсінген ол – Ол маған мұның бірінші рет болып отырмағанын айтты. Өзі сізге бірнеше рет ескерту жасаған көрінеді. Бірақ сіз оны қаперіңізге де алмапсыз. Мұндай жағдайлар шипажайдың өнеге негізін шайқалтады...

– Түсінемің, – деді Лилиан оның сөзін бөліп, – мен шипажайдан бүгін кешке-ақ кетемін.

Далай-Ламаның төбесінсн жай түскендей болды.

– Ол соншалықты асығыс та емес, – деді ол сәл бөгеліп барып. – Өзіңізге лайықты бірдеңе тапқанша қоя тұрсаңыз да болады. Әлде тауып та қойып па едіңіз?

– Жоқ.

Профессор сәл шатасқандай болды. Лилиан жылап-сықтап, тағы бір кешірім өтінетін болар деп еді ол.

– Өз денсаулығыңызға қастандығыңыз бар ма еді, фрлйлейн Дюнкерк? – деп сұрады ақыры.

– Тәртіпті бұлжытпай орындағанымда да жағдайым жақсара қоймаған болатын.

– Кенет жағдайым нашарлап кетті екен деп, айтқанды тыңдамауға бола ма? – деп шатынады ашулы профессор. – Бұл өзіңізді орға жығатын ақымақтық! – Сырт көзге суық көрінгенімен, жүрегім алтын деп білетін Далай-Лама бұлқан-талқан боп, талай

жерге барып қайтты. – Ондай былшылды андағы әдемі басыңыздан аластап тастаңыз!

Ол Лилианды екі иығынан ұстап, ептеп сілкіп қойды.

– Ал енді бөлмеңізге барыңыз-дағы бүгіннен бастап барлық ережені бұлжытпай орындайтын болыңыз.

Лилиан иығын қозғап, оның уысынан босанды.

– Мен бәрібір ережені бұза берер едім, – деді ол орнықты сөйлеп. – Сондықтан шипажайдан кеткенім дұрыс болар деймін.

Далай-Ламамен болған бұл әңгіме оны қорқытқан жоқ, қайта тәуекелін нығайта түсті. Бір ғажабы, бұл оның Бориске деген аяушылығын да басты, өйткені кенет алаңдарлық ештеңесін қалдырмады. Ол енді ұзақ күндерге созылған күтуден кейін ақыры шабуылға шығуға бұйрық алған солдаттың кейпінде. Артқа қарайтын жол қалмады. Бұлтартпастық өзінің бір ажырағысыз бөлігіне айналғандай, сонысы солдат формасын да, болашақ шайқасты да және, бәлкім, өлімді де қамтитын шабуылдың бұйрығы іспетті.

– Басы артық әбігер туғызбаңыз, – деп Далай-Лама бая-шая, – өйткені бұл маңда басқа шипажай жоқ, қайда барып тиянақ таппақсыз?..

Шипажайдың осынау дардай әрі мейірімді құдайы Лилианның алдында көрер көзге шыдамсызға айналып барады: ол бұған барар жолың өне дегенді аңғартып еді, бұл сол сөзге жармасып, қыңырайды да қалды, енді оның жаздым-жаңылдым деп сөзін қайтып алуын күтіп отыр.

– Біздің ережелеріміз де соншама көп емес және соның бәрі сіздердің мүдделеріңізді көздейді, – деп қызбаланды ол. – Шипажайда балапан басына, тұрымтай тұсына кетіп жатса не болғанымыз?! Енді қалай деп едіңіз? Тегі, бұл түрме емес қой, әлде сіз басқаша ойлайсыз ба?

Лилиан жымыды.

– Мен сізбен келісемін, – деді ол. – Бірақ енді мен сіздің пациентіңіз емеспін. Менімен енді қайтадан адам сияқты сөйлесуіңізге болады. Тек баламен немесе тұтқынмен сөйлескендей емес.

Шабадандар буып-түйілді. Бүгін кешке-ақ, – деп ойлады Лилиан, – таулар алыс-алыс артта қалады. Көп жылдан бері тұңғыш рет оның өне бойын өлшеусіз, көмескі күту сезімі шарпыды – ол

бостекі әлденені емес, жылдар бойы сарсылтатын әлдебір ғажайыпты емес, небәрі бірнеше сағаттан соң болатын жайды күтулі. Өткен шақ пен келер шақтың таразысы қалтылдап тұр; Лилиан жалғыздықты емес, бар дүниеден баз кешкендікті сезінді. Өзімен бірге ештеңе алған да жоқ, қайда баратынын білген де жоқ.

Ол Волковтың келерінен қорықты, сөйте тұра оны тағы бір көрсем деп ойлады. Кенет есікті әлдене тырналағандай болды да иттің ақырын үргені естілді. Лилиан есік ашты. Бөлмеге Волковтың қасқыр иті жүгіре кірді. Бұл ит Лилианды жақсы көретін және несінсіз-ақ өзі келе беретін, бірақ қазір Лилиан оны Борис әдейі жіберіп отырған болар деп ойлады. Волковтың өзі көрінер емес.

Лилиан есікті жауып, баукеспе ұрыша баспалай жүріп, әппақ дәлізбен кете барды. Сол беті холл арқылы елеусіз өтпекші болып еді, лифтің түбінде аға медбике күтіп тұр екен.

– Профессор тағы да сәлем айтты, сіздің осында қала беруіңізге болады деді.

– Рахмет, – деп Лилиан әрі өтіп кетті.

– Ақымақ болмаңыз, мисс Дюнкерк. Жағдайыңыздың қандай скенін сіз білмейсіз. Қазір сізге климат өзгертуге болмайды. Жазда болса бірсәрі...

Лилиан қайырылған жоқ.

Бридж ойынына арналған үстел басында отырған бірнеше адам бастарын көтерді; холда басқа жан жоқ; шипажайда демалыс сағаты болатын.

Борис келмепті. Хольман шығар ауызда тұр екен.

– Ақыр кетпек болсаңыз, ең болмаса темір жолмен жүріңіз, – деді аға медбике.

Лилиан оған ләм деместен, тек тоны мен түбіт орамалын көрсетті. Мыстан жаратпаған кейіп танытты.

– Қамсау болмайды! Сіз не, өзіңіздің түбіңізге өзіңіз жетпекпісіз?

– Оны сізге кім айтты? Біз баяу жүреміз. Барар жеріміз де онша алыс емес.

Оның енді бір қадам басуы қалған.

– Сізге ескерттік, – деді тура қасынан шыққан бірқалыпты дауыс. – Бізден кінә жоқ, енді біздің арымыз да, қолымыз да таза.

Лилианның күлерлік жағдайы болмаса да жымимай қала алмады. Мыстанның соңғы жаттанды сөзі жағдайды түзетіп жүре берді.

– Қолдарыңыз онсыз да стерилденген ғой. Қош боп тұрыңыз! Бәріне рахмет. – Соны айтып, сыртқа шықты. Қардың күнге шағылысып жылт-жылт етуі сонша, тіпті көз қарықтырады. – Сау боп тұр, Хольман!

– Сау бол, Лилиан. Кешікпей мен де сондарыңнан барармын.

Лилиан оған жалт қарады. Хольман күліп тұр екен. “Құдайға шүкір, – деп ойлады ол, – әйтеуір ақыл айтушылардан құтылдым ба”. Хольман оны тоны мен түбіт орамалына қымтап берді.

– Жолда баяу жүреміз, – деді Клерфэ. – Күн байыған соң төбені түсіреміз. Ал әзірге екі қапталдан соғатын желден қорғанышымыз бар.

– Жақсы, – деді Лилиан. – Енді жүреміз бе?

– Сіз ештеңе ұмытқан жоқсыз ба?

– Жок.

– Айтпақшы, ұмытсаңыз да соңыңыздан жібереді ғой.

Бұрын қаперіне келмеген осы ой Лилианға жұбаныш болды. Өйткені ол өзі кеткен соң шипажаймен байланысының бәрі үзілетін шығар деп ойлаған.

– Иә, шынында, соңыра жіберулерін сұрауға болады ғой, – деді Лилиан.

Мәшине жолға шықты. Хольман оларға қол бұлғап қала берді. Борис қарасын да көрсеткен жоқ.

Лилиан айнала төңірекке көз салды. Әлгіде ғана қыбыр еткен жан көрінбеген күншуақтың тепсеңдеріне адамдар жинала қалыпты. Арқалығы көлбеу орындықта жатқан науқастар да тұрып, қаз-қатар сап құрыпты. Шипажайдың құпия телеграфы болғалы жатқан жайдан бәрін құлағдар еткен болатын, енді мотордың үні шығысымен олар орындарынан тұрып, төменге көз тіккен; алқаракөк аспанның аясында адамдардың жіңішке тізбегі қараяды.

– Бұқалардың шайқасы кезіндегі жоғарғы белдеуден аумайды, – деді Клерфэ.

– Иә, – деп келісті Лилиан. – Ал біз қайсысымыз? Бұқалар ма әлде мотадорлар ма?

– Қашанда бұқа болуыңа тура келеді. Бірақ өзің мотадормын деп ойлайсың.

Төбесінен шашыратқының гүліндей көкпеңбек аспан бұлақ суынша төгіліп тұрған қылаң шатқалмен мәшине баяу жылжып барады. Асу артта қалған, бірақ жолдың екі қапталындағы күртік қардың биіктігі екі метрдей. Оның тасасынан ештеңе көрінбейді. Қайда қарасаң да көзіңе тек қар қабырғалар мен аспанның көкпеңбек белдеуі ғана ілінеді. Артына шалқайған күйі отырған Лилиан ара-тұра жоғарыдағы мен төмендегінің не екенін – көк түс пен ақ түстің қайда екенін ажырата алмай қалады.

Содан соң шайыр мен қылқан жапырақтың иісі аңқып қоя берді де кенет алдарынан еңсесі төмен қоңырқай үйлері бар қыстақ шыға келді. Клерфэ мәшинесін бензин құятын жердің алдына тоқтатты.

– Меніңше, шынжырды алса да болар еді. Алдағы жол қалай? деп ол май құятын стансадағы балақайдан сұрады.

– Сайрап жатыр!

– Не? – Клерфэ балаға қарады. – Ау, біз таныспыз ғой! Сенің атың Герберт немесе Гельмут, жоқ әлде...

– Губерт.

Балақай май құятын станса алдындағы екі бағанға бекітілген: “Г. Геринг, гараж және автомобиль жөндеу” дейтін әйдік қаңылтыр жарнаманы нұсқады.

– Бұл жаңа жазу емес пе? – деп сұрады Клерфэ.

– Жоқ, су жаңа жазу.

– Онда атыңды толық неге жазбадың?

– Осы пайдалырақ. Жұрт менің атымды *Герман*¹ екен деп қалады.

– Фамилияңды осынша аршыңды әріптермен жаздырғаннан гөрі оны ауыстыруға құштар болатын адамсың ғой.

– Өйтсем анық ақымақ болар едім, – деп мәлімдеді балақай. – Әсіресе қайтадан неміс мәшинелері пайда болған қазіргі кезде! Менің қаншама шайлық алатынымды білсеңіз ғой! Жоқ, төрем, мен үшін бұл – табыс көзі.

Клерфэнің көзі оның былғары күртешесіне түсті.

– Бұл да сол табыс көзінен бе?

– Жартылай ғана. Ал мына маусым аяқталғанға дейін ол менің шаңғы бәтіңкесі мен пальто алуыма мүмкіндік береді. Оған әңгіме жоқ.

– Мүмкін есебіңнен жаңыларсың. Көптеген адамдар сенің фамилияңа бола шайлық бермей кететін шығар.

Балақан мырс етті де шынжырды мәшинеге тастады.

– Әйтеуір қысқы спортпен айналысу үшін қайтадан осында келетіндер олай етпесі анық. Тегі, жаман ештеңе бола да қоймас: біреулер оның мүрдем кеткеніне қуанып шайлық береді, енді біреулер онымен қызықты күндерін өткізгенін еске алып береді, әйтеуір бәрі береді десем артық айтқандық болмас. Бұл жерде осы жазу пайда болғалы мен де біраз жайға қанықтым. Сізге бензин керек пе, төрем?

¹ *Герман* – гитлерлік үкіметтегі авиация министрі, гестапо мен концлагерьлерді құрудың бастамашысы болған Герингтің аты.

– Иә, керек, – деді Клерффэ, – бақандай жетпіс литр, бірақ мен оны сенен емес, жылпостығы басымдау біреуден алармын.

Бір сағаттан соң қар алыста қалды. Егістіктер қарайып, ылғал көбейе түсті, ал көгалдардағы өткен жылғы шөп сарытаптанып, сұрғылт-жасыл түстене берді.

– Аялдағыңыз келе ме? – деп сұрады Клерффэ.

– Әзірше қажет емес.

– Артымыздан қар қуып жетер деп қорқасыз ба?

Лилиан басын изеді.

– Енді оны көргім келмейді.

– Енді келесі қысқа дейін көрмейсіз де.

Лилиан жауап қатпады. Қыс жұлдыздай алыс сияқтанды. Ол оған ешқашан жете алмас.

– Дегенмен бірдеңе ішсек қайтеді? – деп сұрады Клерффэ.

– Жарайды, – деді Лилиан. – Лаго-Маджореге қашан жетеміз?

– Бірер сағаттан соң. Әбден кештетіп барамыз.

Клерффэ мәшинесін қыстақ мейманханасының алдына тоқтатты. Екеуі келімді-кетімді қонақтарға арналған бөлмеге кірді. Өндірдей даяшы қыз шам жақты. Қабырғаларға ойнақ салған саңырау құрлар мен азынаған бұғыларды бейнелейтін нақыштар ілінген екен.

– Қарныңыз ашқан жоқ па? – деп сұрады Клерффэ. – Тегі, сіз бірдеңе ішіп-жеп пе едіңіз?

– Ештеңе.

– Бәсе, біліп ем-ау. – Ол даяшы қызға бұрылды. – Сіздерде не бар?

– Салями, аңшылар шұжығы мен шублиги.

– Екі сыбаға шублиги мен анау қара нанның бірнеше тілімін берсеңіз. Содан соң май мен шарап әкеліңіз. Фендан бар ма?

– Фендан да, вельполичелло да бар.

– Бізге фендан әкеліңіз. Өзіңіз не ішуші едіңіз?

– Алхоры шарабынан, қарсы болмасаңыз, – деді қыз.

– Қарсылығым жоқ.

Лилиан терезе алдындағы бұрышта отыр. Құлағы Клерффэ мен қыздың әңгімесінде.

Шамның қызғылттау сәулесі сөредегі бөтелкелерге шағылысып, жасыл және қызыл ебелек ойнатады. Терезе сыртындағы қарайған ағаштар жасылдау реңді зеңгір көкке бой созады; қыстақтың үйлерінде алғашқы шамдар да жағыла бастапты. Кілең бір табиғи, жайбарақат көрініс. Бұл кештің қорқынышы да, шатағы да жоқ. Ал Лилиан соның бір бөлігі іспетті, басқаларының

бөріндей табиғи, жайбарақат бөлігі. Ол аман құтылды! Осыны өзі анық сезінгенде тіпті тынысы тарылды.

– Шублиги дейтін – ауылдың майлы шұжығы, – деп түсіндіріп жатыр Клерфэ. – Өте дәмді, бірақ сізге ұнамайтын шығар?

– Маған бәрі де ұнайды.

Қыз мөлдір шарап әкелді. Оны кішкентай стақандарға құйды. Содан соң алхоры шарабы құйылған стақанын көтере беріп:

– Сіздің денсаулығыңыз үшін! – деді. Екеуі ішіп салды. Клерфэ айнала қарады – мейманхана тым жұпыны екен.

– Бұл әлі Париж емес, – деді жымысып.

– Мен үшін бұл Париждің алғашқы шет жағасы, – деп жауап қатты Лилиан.

Глшененге дейін түн ашық болды, жыпырлап жұлдыздар тұрды.

Клерфэ “Джузеппени” Перрон маңында тұрған тауар платформаларының біріне тиеді. Қылуат жол арқылы бұлардың мәшинесінен басқа екі лимузин мен қызыл түсті спорт мәшинесі отеді екен.

– Мәшинеді қала бергіңіз келе ме әлде вагонмен жүрейік пе? – деп сұрады Клерфэ.

– Осында қалсақ үстіміз былғанып жүрмей ме?

– Жоқ. Бұл – электр көлік. Енді төбесін жабайық.

– Теміржолшы тиянақ үшін дөңгелектердің астына ағаш келтек қойды. Өзге жолаушылар да мәшинелерінде қалған. Екі лимузиннің үстінгі жарығы жағылған.

Вагондар тіркеліп, пойыз Сен-Готард қылуат жолына кірді.

Қылуаттің қабырғалары сыз екен. Зуылдап оттар қалып жатыр. Сәлден соң Лилиан өзін шахтамен төмен, Жер қойнауына құйғытып бара жатқандай сезінді.

Борсыған ауада тыныс ауырлап барады. Пойыздың шуылы мың мәрте жаңғырып қайтып жатыр. Лилианның көз алдында тербелген жап-жарық лимузиндер құдды тозаққа тартып бара жатқан вагоншалар секілді.

– Мұнын бітетін кезі бар ма? – деп айқайлады ол.

– Ширек сағаттай уақытта. Сен-Готард қылуат жолы – Еуропадағы осындай ең ұзын жолдардың бірі. – Клерфэ оған мейманханада қайтадан толтырып алған жайпақ жанторсығын ұсынды. – Бұған да үйренгеннің зияны жоқ, – деді ол – Естігеніміз бен көргенімізге қарағанда, кешікпей осындай жағдайда өмір

сүретін болармыз. Әуелі бомбапаналарда, ал содан соң жерасты қалаларында.

– Біз қай жерден шығамыз?

– Айропоның түбінен. Одан Италияға қол созым жер.

Лилиан алғашқы кештен қорқып еді. Ол өкіну мен опыну болар, қай-қайдағы естеліктер қараңғыдан шыққан егеуқұйрықтарша қаптар деп ойлаған. Бірақ жердің тарсылдаған тас құрсағымен жол жүру оның басқа ойларының бәрін жым-жылас қылды. Оның бойын жердің астында емес, үстінде өмір сүретін кез келген жан иесіне тән үрей – көміліп қалудың қорқынышы биледі; ол жарық сәуле мен көк аспанды аңсағаны сонша, одан басқа сезімдерінің әмбесі ғайып болды. “Бәрі қалай тез өзгереді, – деп ойлады ол – Небәрі бірнеше сағат бұрын мен биік тау басында жүріп, төменге түсуді армандап едім. Енді жер астында құйғытып барамын жәнс қайтадан жоғары шығуды армандаймын”.

Лимузиндердің біреуінен бір жапырақ қағаз ұшып шығып, бұлардың мәшинесінің алдыңғы терезесіне келіп ұрды.

– Қай уақытта, қандай жағдайда болсын тамағын ұмытпайтын адамдар болады, – деді Клерфэ. – Тегі, солар тозаққа да бутербродтарын ала баратын болар.

Ол сыртқа қолын шығарып, әйнектегі қағазды алып тастады.

Орама қағаздың тағы бір жұлымы жер астымен зу етіп өтті. Лилиан күлді. Одан кейін бір снаряд келіп бұлардың терезе жақтауына соқты.

– Тоқаш, – деді Клерфэ. – Бұл төрелер тек шұжық жейді, нанға зауқы соға қоймайды. Жердің құрсағындағы тоғышарлықтың жауыз әруақтары.

Лилиан жайғасып отырды. Қылует жолдың сиқырлы бірдеңесі бар сияқты. Сол сиқыр оған бұрын жабысқан нәрселердің бәрін жұлып әкетіп жатқандай. Шуылдың қатқыл түктері Лилианның бойынан өткен күндердің табын сыпырып жатыр ма дерсің. Шипажай орналасқа ескі планета толайым артта қалды; енді оған қайта оралу жоқ – бұл да Стиксті¹ екі жүзіп өтуге болмайтыны сияқты.

Ол енді осы қапастан сытылып шықтым-ау, жаным тірі қалды-ау дейтін жалғыз оймен Жердің қойнауынан атылып шығып, әрі төмен құлдилап, әрі ілгері зымырап барып, кенет жаңа планетадан бір-ақ шығады. Соңғы сәтте оған өзін жер астындағы ұшы-қиыры

¹ *Стикс* – көне грек мифологиясында – жерасты әлеміндегі өзендердің бірі, оны өлгендердің әруағы мекендейді-міс.

жоқ ормен әкетіп бара жатқандай көрінді, ордың құлама қабырғалары оның үстінен күмбездене түйісіпті дейді, ал оны бір күш алға, жарыққа жетелей береді де кенет ордың шетінен пайда болған сәуле жақсылықтың жаршысындай болып оған тез-тез жақындап келіп тоқтай қалады. Пойыз тоқтады, оны жеп-жеңіл боп ақырын сусылдаған сұрғылт-сары түсті бірдене тұмшалап алыпты. Ол жер астының суық өлі ауасын алмастырған өмір ауасы еді.

Жаңбыр жауып тұрғанын Лилиан содан кейін ғана білді. Мәшиненің төбесін тырсылдатқан тамшы үніне құлақ салып біраз тұрды да жылы ауаны кеудесін кере жұтып, жаңбырға қолын тосты. “Құтылдым”, – деп ойлады ол.

– Бұдан басқарак болса ғой, – деді Клерфэ. – Онда – жаңбыр, мұнда – ашық күн дегендей. Күткеніңіздей болмады ма?

Лилиан басын шайқады.

– Жаңбырды мен өткен жылғы қазаннан бері көрмеппін.

Клерфэ оған таңырқай қарады.

– Е, онда әңгіме басқа. Сонда сіз төрт жыл бойы етекке түспегенсіз бе? Бұл, демек, сіздің қайта туғаныңыз есепті, өмірге естеліктеріңізбен екінші рет келгеніңіз секілді ғой.

– Соғыс сойқаны, күйзеліс, қашып-пысу мен өлім туралы естеліктермен деңіз. Ал ең түбіндегі сарқындысы – бостан босқа өткен балалық туралы естелік, бірақ балалықтың тым алыста қалғаны сонша, оның естелігіне басқа да қат-қабат естеліктер қосылыпты.

Клерфэ тас жолға бұрылды.

– Бензинді осы жерден құялық, ал әлгі қаныпезер елестен мал тауып отырған Губерг Геринг сумақай жөнімен тұра тұрсын.

Ол кілтті механикке беріп, Лилианға бұрылды.

– Сізге тіпті қызығуға болады. Бәрін басынан тағы бір бастап келесіз. Жастықтың жалынын сақтап, бірақ оның дәрменсіздігінен арылып дегендей.

Пойыз жүріп кеткен, оның қызарған оттарын жаңбырдың пердесі бүркеп үлгерді. Механик кілтті қайыра әкеп берді. Мәшине артымен жүріп тас жолға шықты. Енді айналу үшін Клерфэ тежегішті басты. Ол бір сәт мәшиненің жабылған төбесінің астындағы аядай кеңістікке жаңбырдың қожырланған тынымсыз тамшыларынан оқшауланып, аспан қалқанының байыпты жарығында отырған Лилианды көріп қалды. Сағаттардың және қашықтық пен жылдамдық өлшегіш аспаптардың шамдары сәулелендірген оның жүзі, сол тетіктердің бірде-біреуіне

қарамастан, уақыттың ырқына көнбейтіндей, Лилиан бәсеке жарысына түскен өлімнің өзі сияқты, оның аясынан тыс қалғандай көрінді Клерфэге. Кенет Клерфэ бұл бәсеке жарысының жанында дүниедегі барлық автомобиль жарысы – баланың ойыны екенін түсінді.

“Парижге жеткізіп салған соң мен бұдан айырыламын”, – деп ойлады ол

– Парижде не істемек ойыңыз бар? Ол жағын шештіңіз бе? – деп сұрады Клерфэ.

– Онда нағашым бар. Менің ақшама иелік ететін сол. Осы уақытқа дейін маған ай сайын белгілі бір сомада ақша жіберіп тұратын. Енді бар ақшаны өз қолыма алмақпын. Үлкен шатақтың болары анық. Ол мені әлі күнге дейін он алты жасар қыз деп ойлап жүр.

– Ал шынында сіз нешедесіз?

– Жиырма төрт және сексендемін.

Клерфэ күлді.

– Тамаша үйлесім екен. Менің де жасым бір кезде отыз алты да сексенде болған... соғыстан оралғанымда.

Лилиан оған жалт қарады.

– Содан әрі не болды? – деп сыбырлады ол.

– Одан соң қырыққа келдім, – деді Клерфэ бірінші жылдамдықты қосып.

Мәшине вокзалдан тас жолға дейінгі қайқаңға шықты да енді төмен құлдай бастады. Ол ұзақ құламаға түсе бергенде арт жақтан басқа бір мотордың үні естілді – қылуат жолдан бұлармен бірге өткен қызыл түсті спорт мәшинесі екен. Жүргізушісі бензин құятын жерде бөгеліңкіреп қалып еді, енді оның мәшинесі төрт емес, он алты цилиндрлі тәрізді аңыратып келеді.

– Мұндай немелерден құтылып болмайсың. Өзінің жарыспақ ойы бар. Кәне, көкесін көзіне көрсетейік! Жоқ әлде меселін қайтармай-ақ қойсақ па екен? Дүниеде менің тұлпарымнан асқан жүйрік жоқ деп жүре берсін!

– Жүре берсін.

– Жақсы.

Клерфэ “Джузеппені” тоқтатты. Қызыл мәшине де тоқтап, жүргізушісі қоңыраулатты. Ол Клерфэнің мәшинесінен оп-оңай алға өте алатын еді – орын деген жеткілікті болатын. Бірақ ол қалайда бір бәсекелесіп қалғысы келген сыңайлы.

– Бопты ендеше, – деді де Клерфэ қайтадан моторын қосты. – Адам баласы осы енді – желкесі қиылмай желігі басылмайды.

Әбден Фандоға дейін қызыл мәшине бұлардың соңдарынан салпақтап әбден іштерін пыстырды. Клерффэге жете алмай әлек болды.

– Бұл әлі өстіп жүріп ажалын табады.

Клерффэ аялдай берді де жалма-жан қайтадан газға басты.

– Алда ғана обал-ай! Озып алға түсудің орнына бізге келіп соқтыға жаздады-ау.

Клерффэ “Джузеппені” жолдың оң жақ жиегіне бағыттады. Бензин құятын жердің алдына мәшинені тоқтатты. Бұл жолы қызыл мәшине тоқтаған жоқ. Бажылдаған күйі олардың қастарынан өте барды. Жүргізушісі кекесінмен қол бұлғап, күлген болды.

Кенет жым-жырт тыныштық орнай қалсын. Бұлақтың сылдыры мен жаңбырдың бәсең тырсылынан басқа үн жоқ. “Бақыт деген осы ғой, – деп ойлады Лилиан. – Болар істің алдындағы бір мезет ғыныштық”. Ол енді осы түнді, судың ерке сылдыры мен жалтыраған дымқыл асфальтты өмір-ғұмырында ұмытпас.

Ширек сағаттай уақыттан кейін олар тұман алқабына кезікті. Клерффэ астыңғы шамдарды қосты. Баяу жылжып келеді. Әлден соң жел жиегі қайтадан көріне бастады. Алдағы жүз метрдей жердің тұманын жаңбыр шайып кеткен екен, содан әрі олар төменнен көтерілген тұманның тұмшалауына тағы килікті.

Клерффэ тежегішті кілт басты. Олар тұманнан енді ғана шыққан. Алдарындағы километрлік бағаншаның түбінде қызыл түсті спорт мәшинесі тұр; бір дөңгелегі бағаншадан асып барып, шыңыраудың срнеуіне асылып қалыпты. Мәшинесінің жанында дін аман жүргізушісі тұр екен.

– *Жолы болған* деп осыны айтады, – деді Клерффэ.

– Жолы болған деп? – Жүргізуші жарыла жаздап ақырып қалды. – Мәшине ше? Қараңыз сықпытына. Өзі қамсыздандырылмаған да. Содан соң қолды айтсаңшы!

– Әрі кеткенде қолыңыз шыққан болар, қимылдатып тұрсыз ғой. Одан да тірі қалғаныңызға қуансаңызшы.

Клерффэ шығып, қираған мәшинеге қарады.

– Кейде тіпті километрлік бағаншалардың да пайдасы тиетіні бар.

– Бұған сіз кінәлісіз! – деп лепірді жүргізуші. – Сіз ғой мені қатты жүріске желіктірген. Бәріне жауапты сіз деп білем. Мені неге алға жібермедіңіз, неге бәсеке жасадыңыз...

Лилиан күліп жіберді.

– Мына бике неменеге күледі? – деп сұрады аңырған жүргізуші.

– Онда сіздің шаруаңыз болмасын. Дегенмен, бүгін бір сәтті күн болғандықтан, мейлі, оның жайын сізге түсіндірейін. Бұл бике бізге басқа планетадан келіп отыр, сондықтан біздің жөн-жосығымызды біле бермейді. Ол сіздің аман қалғаныңызға қуанудың орнына мәшиненізді жоқтап тұрғаныңызға күледі! Ондай қылық бұл кісіге мүлдем түсініксіз. Ал мен болсам, керісінше, сізге таңданып тұрмын. Алдағы елді мекеннен сізді құтқаратын мәшинесі жібертемін.

– Тоқта! Сіз өйтіп оңай құтыла алмайсыз. Мені өзіңізбен бәсекелесуге мәжбүр еткен сізсіз, егер сіз болмасаңыз мен жайбарақат қана...

– Кінәнің бәрін өзіміз ұтылған соғысқа аударып салсаңыз да болар, – деді Клерфэ.

Жүргізуші “Джузеппенің” нөміріне қарады.

– Француздікі! Енді мен ақшамды қалай қайырып аламын? – Ол сол қолына ұстаған қарындашы мен бір жапырақ қағазын әрлі-берлі сілтей сөйледі. – Маған сіздің нөміріңіз керек! Нөміріңізді жазып беріңіз! Сол қолмен жаза алмай тұрғанымды көрмейсіз бе?

– Үйренесіз. Менің одан да сорақы нәрселерге үйренуіме тура келген.

Клерфэ қайтадан мәшинеге отырды. Жүргізуші оның қыр соңынан қалар емес.

– Сіз жауапкершіліктен тайқып кетпекшісіз.

– Солай. Бірақ бәрібір сізге мәшинесі жібертемін.

– Не? Сонда сіз мені мына жаңбырда жолға тастап кетпекшісіз?

– Иә. Менің мәшинем екі орындық. Тынысыңызды ақырын алыңыз, таудың көркін қызықтаңыз, аман қалғаныңыз үшін Құдайға мың мәрте шүкіршілік айта тұрып, бұл өмірден өзіңізден де ардақты адамдар өткенін еске алыңыз.

Олар бұрылыстан соң бұрылысты, айналымнан соң айналымды артқа тастап еңіске түсіп келеді.

– Бұл араның жолы іш пыстырарлықтай, – деді Клерфэ, – өстіп Локарноға дейін созылады. Ал онда көл бар. Сіз шаршаған жоқсыз ба?

Лилян басын шайқады. Шаршағанды айтады! – деп ойлады ол. – Іш пыстырарлық дейді! Мына қасымда отырған дені сау зіңгіттей азамат менің қалай толқып келе жатқанымды сезбегені ме? Жанымның қалай жалаулайтынын ұқпағаны ма? Айнала дүниенің мендегі шемен боп қалған бейнесі кенет жіпсіп, жан бітіп, өзіммен тілге келе бастағанын, оттар мен жол-соқпақтар да иіп

сала бергенін білмей келе жатқаны ма? Мен енді ешқашан дәл қазіргідей табиғатпен етене бауыр баспасымды, сары үрпек балапандай, үргедек қалпымда беймағлұм бір құдайдың құшағында бесікте жатқандай болған осы халім – бәрі бір сәтке ғана созыларын және бұл әлем менікі болып үлгергенше осынау көшеден, мына ағаштардан, қыстақ мейманханаларының алдындағы жүк мәшинелері мен терезе алдынан шырқалған әннен, гитараның былдырынан және *Осония, Крещиано, Кларо, Кастционе мен Беллинцона* дейтін атаулардан бір демде көз жазып қаларымды түсінбегені ме? Бұлар пайда бола салысымен көлеңке сияқты жоғалып, өмірі болмағандай ғайып боп жатады. Бұл менің, құдды бір елек сияқты, бәрін сусытып, бәрінен айырылып жатқанымды көрмегені ме? Ешнәрсені дәйекті ұстап тұрмасыма көзі жетпегені ме?

– Иә, сөйтіп, өмірмен алғашқы таныстығыңыз өзіңізге ұнады ма? – деп сұрады Клерффэ. – Өз мүлкін өлердей жоқтап, өз өмірін түкке тұрғысыз санайтын адамға не дерсіз?

– Ол бір ақымақ қой.

– Сіз әлі ондай ақымақтың талайын білетін боласыз.

“Әуелі мен өзімді біліп алайыншы, – деп ойлады Лилиан. – Өзгені қайтем!”

– Дегенмен бұл әралуандық қой, – деп жауап берді ол Клерффэге.

– Сол, ана таудағылардың әрқайсысы өз өмірін керемет әспеттейтін. Мен де сөйттім.

Олардың екі қапталынан зуылдап үйлер мен оттар өтіп жатты да әлден соң кең алаң көрінді.

– Енді он минутта жетеміз, – деді Клерффэ. – Мынау – Локарно.

Дәл алдарынан трамвай тарсылдап, жолды бөгеп қалды. Лилиан оған кем дегенде кафедралық шіркеуге қарағандай аңырайды. Оның трамвай көрмегеніне де төрт жыл болған еді.

Кенет олардың алдынан күмістей жарқырап кең айдынды, адуын толқынды көл шыға келді. Жаңбыр саябыр тапқан. Мамырлаған ақшулан бұлтар Айдың шар айнасын бүркемелеп тез-тез өтіп жатыр. Жолаушылар мамыражай Аскона мен жағалау алаңды көрді.

– Қайда тоқтаймыз? – деп сұрады Лилиан.

– Көл жағасына. “Тамаро” мейманханасына.

– Мұндағы мейманханалардың бәрін сіз қайдан білесіз?
– Соғыстан соң осында бір жылдай тоқтағаным бар, – деп жауап қатты Клерфэ. – Неге өйткенімді ертең таңертең айтармын. Ол мәшинесін шағындау қонақүйдің алдына тоқтатып, шабадандарды түсірді.

– Осы мейманхана иесінің бүтіндей бір кітапханасы бар. Оны ғалым десе де болар. Ал анау төбедегі мейманханада Сезанның, Утрилло мен Тулуз-Лотректің картиналары ілулі тұр – мұндағы адамдар міне сондай! Біз бірден кешкі асқа барамыз ба?

– Қайда?

– Италияның шекарасындағы Бриссагоға. Бұл арадан көлікпен он минуттық-ақ жер. Мейрамхана “Джииардино” деп аталады.

Лилиан айналасын шола қарады.

– Глицинияның¹ жайнап тұрғанын қараңыз!

Клерфэ мәшинесін биік тас баспалдақтың жанына қойды. Содан соң олар кішігірім мейрамханаға көтерілді. Клерфэ бір бөтелке шарап, сүрленген шошқа етін, күріш және Валле-Маджидің сырын алдырды.

– Сіз осында тұрып па едіңіз? – деп сұрады Лилиан. – Осы көлдің жағасында?

– Иә. Бір жылдай. Қашқын боп жүргенімде және соғыстан кейін. Бірнеше күн аялдармын деп келіп бірталай тұрып қалғаным бар. Соным өзіме шипа болды. Маған керегі де сол еді. Мен бос жүріспен, күн нұрымен және тас қабырғаларға қыздырынуға шығатын тасбақалармен емделіп, сағаттап аспанға және көлге қараудан дәру таптым, көргенімнің бәрін ұмытуға тырыстым, ақырында менің көзім бір нүктеге қадалуын қойды, сонда барып мен адамзаттың жиырма жылдық есуастығын табиғат тіпті елеусіз тастағанын ұқтым. Кеттік!

Лилиан жеңіл итальян шарабын ішіп отыр. Оған айнала-төңіректің бәрі дамылдап жатқандай көрінді.

– Мұнда тамақты керемет дәмді жасайды екен. Әлде мен қателестім бе? – деп сұрады Лилиан.

– Жоқ, сіз дұрыс айтасыз. Мұның қожайыны кез келген үлкен мейманхананың бас аспазы болуға лайық.

Лилиан стақанын үстелге қойды.

– Мен бақыттымын, Клерфэ, – деді ол – Сөйте тұра, шынымды айтсам, осы сөздің мағынасын мүлдем түсінуден қалғанмын.

¹ Глициния – лалагүлдің бір түрі.

– Мен де соны түсінбеймін.

Лириан өз бөлмесіндегі терезе алдында тұрған. Терезеден әріде кол жатыр. Түн. Жел. Көктем алаңдағы шынарлардың басы мен бүлттарда ойнақ салып барады. Бөлмеге Клерфэ кірді. Келе Лирианды құшақтады. Ол мойнын бұрып, жігіттің жүзіне қарады.

– Сен қорықпайсың ба? – деп сұрады.

– Неден?

– Менің науқас екенімнен.

– Менің қорқатыным басқа нәрсе: жарыс үстінде, екі жүз километрлік жылдамдықпен бара жатып алдыңғы дөңгелектерімің ғысы жарылып кетпесе екен деп тілеймін, – деді ол.

Лириан кенет өздерінің бір-біріне несімен ұқсайтынын түсінді.

Екеуі де болашағы жоқ адамдар. Клерфэнің болашағы келесі жарысқа дейін созылады, өзінікі – келесі қан түкірумен шектеледі.

– Бұған байланысты бір қысқа ғана тәмсіл бар. Гильотина¹ кезінде Парижде сотталған біреуді жазалауға апара жатқан ғой. Күн суық, жол алыс болса керек. Жолай айдауылдар шарап ішіп бой жылытуға аял жасапты. Мейірімді жандар бөтелкені өлімге кесілген бейшараға да ұсыныпты. Сонда әлгі байғұс бөтелкені қолына алып тұрып: “Ешқайсыңның мерезің жоқ шығар деп сенемін”, – депті деп шарапты басына көтеріпті. Ал жарты сағаттан соң оның басы себетке домалап түскен ғой. Бұл тәмсілді он жасар бала кезімде маған әжем айтып еді. Өзі күніне бір бөтелке кальвадос ішетін. Жұрттың бәрі оны жасына жетпей өледі дескен. Бірақ кемпіріңіз әлі тірі. Ал әлгі сәуегейлердің бәрі о дүниелік болған. Мен “Изоль” шарапханасынан бір бөтелке ескі шампан ала шығып ем. Ол өзі көктемде қатты көпіреді деседі ғой. Сірә, табиғаттың жандана бастағанын шампан да сезетін болар.

Клерфэ әуелі бөтелкені терезе алдына қойды да содан соң оны әрі әкетті.

– Мұны бұл жерге қоюға болмайды. Ай сәулесі шампанның хош иісін жояды. Оны да мен әжемнен естігем.

Ол есікке беттеді.

– Клерфэ, – деді Лириан.

Ол артына қарады.

– Мен сонша жерден келгенде қазір жалғыз қалайын деген жоқ едім, – деді келіншек.

¹ *Гильотина* – қылмысты адамдардың басын шабатын рәсім.

Алдарында, айнала мекендерімен қоса, жанбыр тұмшалаған ұсқынсыз сұрқай қала – Париж жатты; бірақ онымен неғұрлым ұзақ жүрген сайын қала оларды солғұрлым сұқтандыра түсті. Утрилло мен Писсароның картиналарындағы секілді қиылыстар, көшелер мен тұйық көшелер қараңдап қалып жатыр; сұрғылт реңдер ашылып, күміс түстене бастады; содан соң олар кенет өзенді көрді. Көпірлер, баржалар, бүршік жара бастаған ағаштар, букинистік дүкендердің қатарлары мен Сенаның оң жағалауындағы тас үйлер.

– Ана жерден Мария Антуанеттаны басын шабуға әкеткен, – деді Клерфэ. – Ал тура соған қарсы беттегі мейрамханадан жеген тамақтың дәмі ауыздан кетпейді. Сірә, мұнда аштық пен тарих біте қайнасқан болу керек. Сен қай жерге тоқтамақсың?

– Ана жакқа, – деді Лилиан, сөйтті де өзеннің арғы жағалауында қасбеті жарқырай көрініп тұрған шағындау мейманхананы нұсқады.

– Ол мейманхананы білуші ме ең?

– Оны қайдан білем? – деп сұрады Лилиан.

– Сен осында тұрдың ғой.

– Мен мұнда тұрғанда біз көкөніс сатушының жертөлесін паналайтынбыз.

– Мүмкін сен он алтыншы округтің бір жеріне тоқтарсың? Болмаса нағашыңның үйіне?

– Нағашымның сараңдығы сонша, бәлкім, өзі де бір бөлмеде қысылып-қымтырылып тұратын болар. Сол мейманханаға барып, бос орын бар ма екен, сұрайық. Сендер Парижде қайда тұрушы едіңдер?

– “Риц” мейманханасында.

– Өзім де біліп ем, – деді Лилиан.

Клерфэ басын изеді:

– Мен тағы басқа бір жерде тұратындай бай емеспін.

Олар Сен-Мишель желекжолының көпірінен өтіп, Гран Огюстэн жағалауымен жүріп барды да “Биссон” мейманханасының алдына тоқтады. Мәшинеден түсе бергендері сол еді, мейманхананың есігінен шабадан көтерген қызметші шыға берді.

– Міне, бөлме де дайын, – деді Лилиан. – Біреу орын босатып жатыр.

– Сенің шынымен осында орналасқың келе ме? Көзіңе бірден түскен мейманхана осы болғандығынан ғана ма?

Лилиан басын изеді.

– Иә. Тегі, мен ешкімнің ақыл-кеңесін тыңдамастан, ешқандай ырым-жырымға қарамастан осылай өмір сүргім келеді. Орайы қалай келсе – солай.

Бос бөлме табыла кетті. Сәтін салғанда, екінші қабатта болып шықты. Мейманханада лифт жоқ. Баспалдақ ескі, басқыштары кетік. Аядай бөлмеде жиһаз да тапшы, керуует бір көрмеге жаман емес сияқты; тіпті ванна бөлмесі де тар екен. Жиһаздарының бәрі жаңа әрі қымбат емес, тек малайларының ортасындағы ханзадаға үксайтын барокко үлгісіндегі үстелшенің құны бөлекше болар. Тұсқағаздары көнелеу, электр жарығы сәл күнгірттеу, оның есесіне терезеден әріде жарқыраған өзен, жағалау, Консьержери, Париж Құдай Анасы Шіркеуінің мұнарасы көрінеді.

– Бұл жерден сен кез келген уақытта кете аласың, – деді Клерфэ.

– Қайда? “Рицтегі” саған ба?

– Маған емес, жәй ғана “Рицке”, – деп жауап қатты Клерфэ. – Соғыс кезінде мен сақалымды өсіріп жіберіп, басқа фамилиямен сонда жарты жыл тұрғанмын. Арзан нөмірлерінде. Ал мейманхананың терезесі Вандом алаңына қарайтын басқа жартысын жоғары қызметтегі нацистік төрелер мекендейтін. Соның өзі бір қызық дүние еді.

Қызметші шабадандарды кіргізді. Клерфэ есікке беттеді.

– Тамаққа бірге бару үшін кешке соғайын ба? – деп сұрады ол.

Лилиан оған таңдана қарады.

– Сол да сөз бе скен! Әрине, соқ.

– Жақсы. Тоғызда ғой?

– Тоғызда.

Лилиан оның соңынан қарап біраз тұрды. Парижге барарда ол Аскондағы түн жайында бір ауыз сөз айтпап еді. Француз тілі әбден ыңғайлы-ау, – деп ойлады ол. – “Сізден” сенге көше салу немесе керісінше істеу ешбір қиындық туғызбайды, оның қатып қалған ештеңесі жоқ, баланың ойыны сияқты.

“Джузеппенің” гүрілін естіп, Лилиан терезеге барды. Сен-Мишель желекжолында жасыл сәуле жанды да тазы иттердің құтырынған тобы сияқтанған мәшинелер ағыны – “ситроендер” мен “симкалар”, “ренолар” мен жүк мәшинелері “Джузеппенің” соңынан құйғыта жөнелді. Өмірі осынша мәшинені көрген-көрмегенін Лилиан есіне түсіре алар емес. Соғыс кезінде олар көп болмайтын. Ол терең күрсінді. Мен әлі талай терезенің алдында тұрамын, – деп ойлады ол – Соның өзі әлі-ақ өмір терезесі болады!

Лилян шабадандардың бумасын шешіп жатыр. Оның өзімен бірге ала шыққан заттары болмашы ғана еді. Ақшасы да шамалы қалған. Нағашысына хабарласып бақты. Ешкім жауап бермеді. Тағы хабарласты. Бөтен бір дауыс жауап берді. Нағашысының телефоннан баз кешкеніне бірнеше жыл болған.

Оны бір сәт үрей торлады. Өле қалуы мүмкін емес еді ғой, – деп ойлады. – Бір ғажабы, басына бірінші боп осы ой келеді! Бәлкім, ол көшіп кеткен болар. Лилян адрес кітабын сұратты. Бірақ бөлімде тек соғыстың алғашқы жылында шығарылған ескі кітап бар екен, жаңа кітап оларда жоқ болып шықты. Парижде көмір әлі тапшы болатын. Кешке қарай бөлме азынап кетті. Лилян пальтосын киді.

Терезеден кірген лас, сұрғылт ымырт бөлмені жайлап барады. Оның жанды жабырқататынын Лилян білетін. Біраз жылынып алу үшін ол ваннаға түсіп, төсегіне жатты. Шипажайдан кеткелі тұңғыш рет жалғыз қалуы... Ақшасы мықтағанда аптаға жетеді. Қас қарая оның бойын үрей билеп, жалғыздық сезімі оны күшейте түсті. Нағашысының қайда екенін кім білер? Бәлкім, ол бір аптаға бір жаққа кеткен болар, әлде бір жағдайға ұшырады ма екен? Мүмкін Клерфэ де осынау бейсауат үлкен қалада із-түзсіз жоғалып, басқа мейманханаға ауысып кетер, содан соң бұл одан таза-тақыр бейхабар қалар. Лилян қалтырап кетті. Арман-қиялдың бәрі шындықпен, селқостықпен және жалғыздықпен бетпе-бет келіп жым-жылас болды. Ал қазір шипажайдың жылы ұясында орталық жылу жүйесінің батареялары баяу ғана уілдеп тұрған болар.

Есік қағылды. Дәлізде қолында екі орамасы бар қызметші тұр екен. Біреуіндегі гүл болып шықты. Оны тек Клерфэ жіберуі мүмкін. Шамның күңгірт жарығында Лилян қызметшіге тым артық шайлық ұстата қойды. Екінші орамадағы жүн көрпе екен. “Бұл сіздің қажетіңізге жарап қалар деп ойлаймын, – деп жазыпты Клерфэ. – Парижде әлі көмір тапшылығы бар көрінеді”.

Лилян көрпені жазып еді, ішінен екі картон қапшық түсті. Оларға электр шамның шынысы салыныпты. “Франциядағы мейманханалардың иелері электр қуатын үнемдегенді дұрыс көреді, – деп жазыпты Клерфэ. – Бөлменіздегі шамдардың орнына осыларды салыңыз, сонда сізге дүние екі есе жарық болып көрінеді”.

Бұл ұсынысты ол табанда жүзеге асырды. Енді ең болмағанда кітап оқуға мүмкіндігі бар. Қызметші газет әкелді. Лилян оны қолына алды да көп қарамай әрі қоя салды. Оған енді соның бәрінің

керегі шамалы. Оның уақыты тым тапшы. Ол енді алдағы жылы кімнің президент боларын, қай партия парламентте басым шығарын білмейді де. Бұлар оған қызық емес. Оны толғандыратын бір-ақ нәрсе – өмір. Өз өмірі.

Ол киінді. Енді қалғаны нағашысының бір ғана мекен-жайы еді: осыдан жарты жыл бұрын сол мекен-жайдан хат алған болатын. Сонда барып, анық-қанығына жету керек.

Нағашысы ескі пәтерінде тұрады екен, ол тек телефонын алдырып тастапты.

– Сенің ақшаң ба? – деп сұрады ол – Өзің білесің. Мен оны саған ай сайын Швейцарияға жіберіп тұрдым; ақша аударуға рұқсат алудың өзі машақат болды. Енді оны осында, Францияда ай сайын төлеп тұра аламын. Қай мекен-жайға жіберейін?

– Мен ай сайын алғым келмейді. Бәрін бір-ақ алсам деймін.

– Не үшін?

– Дұрыстап киінгім келеді.

Шал оған тесірейе қарады.

– Сен әкеңнен аумайсың. Егер ол...

– Әкем бұ дүниеде жоқ, Гастон аға.

Гастон өзінің қартқа тән жүдеу қолына қарады.

– Ақшаның қалғаны мөз емес. Енді немен айналысқың келеді? Құдайым-ау, мен Швейцарияда тұра алсам ғой! Не деген бақыт!

– Мен Швейцарияда тұрған жоқпын. Ауруханада тұрдым.

– Сен ақшаның қадірін білмейсің. Бірнеше аптада бәрін жұмсап бітесің. Жоғалтып қоясың...

– Мүмкін, – деді Лилиан.

Нағашысы оған үрейлене қарады.

– Бәрінен айырылып болған соң қайтпексің?

– Қорықпай-ақ қой, саған масыл болмаймын.

– Сен күйеуге шығуың керек.

Лилиан күлді. Шалдың көкейі белгілі болды. Ол Лилианның жауапкершілігін басқа біреуге аударма салмақшы.

– Сен күйеуге шығуың керек, – деп қайталады Гастон. – Мен сені біреулермен таныстыра аламын. Соны ұйымдастырсам қалай қарайсың?

Лилиан тағы күлді, бірақ шалдың не істейтінін де білгісі келіп барады. Бұл өзі сексенге тақап қалған болар, – деп ойлады ол, –

бірақ істеген ісіне қарасаң, тағы сексен жылдың шаруасын алдын ала пысықтап қойғысы келетін тәрізді.

– Жақсы, – деді ол жауап ретінде. – Ал енді маған тек мынаны айтшы: жалғыз өзің не істейсің?

Сасып қалған шал өзінің шақша басын жоғары көтерді.

– Не дерің бар ма... Түсінсем бұйырмасын... Менің шаруам жетеді... Сұрақ болғанына. Оны неге сұрадың?

– Барыңды алып, басың ауған жаққа кетіп, түгін қоймай жұмсасам дейтін тентек ой саған ешқашан келген емес пе?

– Әкесінен аусашы! – деді шал – Борыш сезімі, жауапкершілік сезімі дегендерді ол білмей-ақ кетті. Саған тағы да қамқоршы тағайындау жағын ойластыру керек екен!

– Ол сенің қолыңнан келмес. Сенің ойыңша мен ақшамды желге шашып жүрген сияқтымын, ал менің ойымша сен өміріңді өксітіп жүрген сияқтысың. Әрқайсымыз өз пікірімізде қалайық. Содан соң маған ертеңнен қалдырмай ақша алып беретін бол. Тезірек көйлек-көншек алғым келеді.

– Ал оны қайдан алмақсың? – деп бастырмалата сұрады көкқұтанға ұқсап кеткен шал

– Баленсиагадан. Ол менің ақшам екенін ұмытпа.

– Сенің шешең...

– Ертеңге дейін, – деді Лилиан шалдың маңдайына ернін тигізіп.

– Тыңдашы, Лилиан, ақымақ болма! Киімің тіпті көп-көрім. Ал мұндағы сән иесі тігіншілердің бір көйлегі бір әулеттің байлығына татиды.

– Әбден мүмкін, – деді де Лилиан сұрқай аулаға және көшенің қарсы бетіндегі үйлердің сұрқай терезелеріне көз тастады.

– Сен әкеңнен бір аумайсың. – Ақшулан болған көкқұтан қарт шындап үрейленді. – Аузынан түсіп қалғандайсың! Оның бітпейтін қиялдары болмаса қазір сен шалқып жүрер едің...

– Гастон аға, біздің заманымызда ақшадан құтылудың екі жолы бар деседі ғой. Оның бірі – ақшаны жинап-жинап келіп, инфляция кезінде бір-ақ айырылу да, екіншісі – оның мөріне қарамай жұмсау екен. Сенің күн көрісің қалай?

Гастон қолын сермеді.

– Өзің көріп отырсың. Заман қиын. Ал мен жарлы адаммын.

Лилиан оның бөлмесі өте әсем байырғы жиһазбен жабдықталғанын, жұмсақ орындықтар құндақталып, сутас люстра дәкемен жабылғанын байқап қалған. Қабырғаларға бірнеше қымбат картиналар ілініпті.

– Сен ежелден сараң едің, Гастон аға. Сол қалпыңнан әлі өзгермегенің қалай?

Ол біраз уақыт Лилианды өзінің құс көзімен тінте қарап отырды.

– Осында тұрғың келе ме? Менде орын жеткіліксіз ғой.

– Орның жетіп жатыр, бірақ мен мұнда тұрғым келмейді. Турасын айтқанда, сенің жасың нешеде осы? Менің әкемнен жиырма жас үлкен сияқты едің.

Шал әбден састы.

– Өзің білесің ғой. Несіне сұрайсың?

– Өлімнен қорықпайсың ба?

Гастон біраз үнсіз қалды.

– Сенің тәртібің сұмдық жаман, – деді ол ақырын ғана.

– Дұрыс айтасың. Сенен соны сұрамай-ақ қоюым керек еді.

– Менің саушылығым жаман емес. Жақын арада мұраға қолым жетеді екен деп дәметіп жүрсең, иегің қышымай-ақ қойсын.

Лилиан бұртия қалған қарт көкқұтанға қарады.

– Жоқ, дәметпеймін. Мен мейманханада тұрамын және саған ешқашан масыл болмаймын.

– Қай мейманханада? – деп асығыс сұрады Гастон.

– “Релэ Биссонда”.

– Құдайға шүкір! Тіпті “Риц” мейманханасына орналассаң да таңданбас едім.

– Мен де, – деді Лилиан.

Клерфэ келді. Екеулеп “Гран вефур” мейманханасына тартты.

– Бұл жердің әлемімен алғашқы кездесу қалай өтті? – деп сұрады ол.

– Мен құдды бір мәңгі өмір сүргісі келетін адамдардың ортасына түскендеймін. Әйтеуір пейілдері солай. Ақшаға құныққандары сонша, өмір дейтінді ұмытып кеткендей.

Клерфэ күлді.

– Ал соғыс кезінде адамдардың бәрі: осыдан тірі қалсақ мұндай қателікті қайталамаспыз деп серт беріскен еді-ау. Бірақ адам баласы бәрін тез арада ұмытып кетеді.

– Сен де бәрін ұмыттың ба? – деп сұрады Лилиан.

– Барынша тырысып көрдім ғой. Бірақ қолымнан келді деп айта алмаймын.

– Бәлкім, мен сені нақ соның үшін сүйетін шығармын?

– Сен мені сүймейсің. Сүйген болсаң, мұны айтпас едің.

– Мүмкін мен сені ертеңіңді ойламайтының үшін сүйетін шығармын?

– Онда сен шипажайдағы еркек біткеннің бәрін сүйген болар ең. Біз қуырылған бадам қосылған самса жеп, монтраше ішеміз.

– Сонымен сені не үшін сүйетін болдым?

– Сенімен бірге жүргенім үшін. Және өзің өмірді сүйетін болғандықтан. Ал мен сен үшін – өмірдің беймағлұм бір бөлшегімін. Бұл қауіпті.

– Кімге?

– Кімнің аты жоқ болса – соған. Оны кез келген уақытта ауыстырып алуға болады.

– Мені де, – деді Лилиан.

– Мен оған аса сенімді емеспін. Менің орнымда ақылды адам болса әлдеқашан қашып құтылған болар еді.

– Сенің де соншама үздігіп тұрғаның шамалы ғой.

– Ертең мен кетемін.

– Қайда? – деп сұрады оған сене қоймаған Лилиан.

– Римге баруым керек.

– Ал мен Балесиагаға барамын. Көйлек алуға. Ол Римнен де алыс.

– Кететінім рас. Жаңа келісім-шарт жайын ойластыру керек.

– Жарайды, – деді Лилиан. – Демек, менің сән иесі тігіншілермен тәуекел жарысына түсуге уақытым болады екен. Гастон ағам маған қамқоршы бекітіп беруге... немесе күйеуге шығарып жіберуге құштар.

Клерфэ оған барлай қарады.

– Еркіндік дейтіннің не екенін біліп үлгермей жатып-ақ сені қайтадан торға қамамақшы ма?

Клерфэ жымиды.

– Соны мен де білмеймін. Тек білетінім: еркіндік – жауапсыздық та, мақсатсыз өмір де емес. Оның қандай екенінен гөрі қандай болмау керегін түсіну оңай.

– Сен қашан қайтасың? – деп сұрады Лилиан.

– Бірнеше күннен кейін.

– Римде көңілдесің бар ма?

Клерфэ бір сәт бөгелді.

– Иә, – деді ол.

– Өзім де солай ойлап ем, – деді Лилиан байыппен.

– Неге?

– Сенің жалғыз болуың түсініксіз ғой. Сен алғаш келгенде мен де жалғыз емес болатынмын.

– Енді жалғызсың ба?

– Иә, – деді Лилиан жайнаң қағып.

Клерфэ оған таңдана қарады.

Клерфэ Римде екі аптадай болды. Кеңселерге, дәмханалар мен шеберханаларға кірді. Тіпті Лилианды есінен шығарып алған күндері де болды. Есесіне кей сәттерде оны бұрын өзінде болмаған мейіріммен ойлайтынды шығарды. Клерфэ оны қатты ұнатты; басқа бірде-бір әйел оның сезімін осылай қозғап көрген емес. Лилиан оған өз тұрғыластарынан кенже қалып, енді соның кемістігін толтырғысы келген баладай көрінетін. Алайда, Римде Лидия Мореллимен бір апта бірге тұрғанда ол өзінің Лилианға лайық емесін түсінді. Лилианға керегі – Волков сияктанып көп уақытын соған жұмсайтын адам; ол, сірә, тек Лилиан үшін өмір сүрген тәрізді. Клерфэ басқа қарым-қатынасқа үйренген. Оның сінһәрсеге басы бүтін берілгісі жоқ. Оған Лидия Морелли секілді әйел керек. Осындай тұжырымға келген Клерфэ жеңілдік сезінгендей болып, келісім-шартқа қол қойылғанына қарамастан, Римде тағы бірер күн айналды.

Оның қоярда-қоймаған тілегіне орай Лидия Морелли де Клерфэмен бірге Парижге жол тартты.

Лилиан Баленсиағаға кетті. Оның көйлегі көп емес-ті және соғыс жылдарында тігілген олар сәннен шығып та қалған еді. Кей көйлектері анасынан қалып, кейін оларды ақысы арзан тігіншілер қайта тіккен болатын; енді біреулері соғыс кезінде сатылған арзан маталардан жасалған. Барлық киімдерінің ішінде сәнін жоғалтпаған көк және ақшыл-сұр кәстөмі еді. Рас, оларды кигеніне де біраз жыл болды, бірақ үлгісі әлі ескіре қоймаған.

Сән шеруі басталды. Залда отырып, Лилиан өзге әйелдерге көз жіберді. Көбі кәрі-кұртаң және тым қалың боянған; баз біреулері заржақтанып, ашулы тоты құстарша тоқтамай сөйлейді; рас, өз қадірін жақсы білетін ажарлы әйелдер де бар. Көп ішінен мардымсыған америкалық әйелдерінің ақымақтығы адамды жалықтырғандай; әр жерден қарайып еркектер де көрінеді.

Лилиан төрт кәстөм таңдады. Соларды өлшегенде сатушының оған көрсеткен ықыласы тіпті бөлекше.

– Таңдауыңыз өте жақсы, – деді ол – Тегі, бұлар сізге арнап қана тігілгендей екен. Мұндай үйлесім бола бермейді. Әйелдердің көбі өздеріне ұнағанын алады, ал сіз құп жарасқанын алғалы тұрсыз. Мына кең-мол труакар сізге қона кетті.

Лилиан айнаға қарады. Жүзі таудағыдан гөрі Парижде көп тотыққан сияқты; иықтары да күйген. Жаңа көйлектері сымбатын

ашып, бет әлпетіне құп жарасып тұр. Ол кенет өте сұлуланып кетіпті, оның үстіне, ешкімге тоқтамай, айналасындағы заттарға енжар қарайтын мөлдір көзі енді өзіне мұнды ажар беріп, жүректің қылын шертетіндей бей-жайлыққа ие бола қалыпты. Ол көрші кабиналардағы әйелдердің әңгімесін естіді, пәкиза жыныстының құқықтары үшін тынбай күресетін осынау сабаздардың шығып бара жатып өзіне сұқтана қарағанын көрді, олармен ортақ ештеңесі жоғын Лилианның өзі білетін. Ол үшін көйлек-көншек еркектердің көңілін аулаудың құралы емес. Оның мақсаты – өмір және өзі.

Төртінші күні киім өлшеуге аға сатушы келді. Бір аптадан соң Баленсианың өзі төбе көрсетті. Өздерінің үлгілерін осы бір тұтынушы ерекше салтанатпен пайдалана аларына олардың көздері жетті. Лилиан көп сөйлемейді, оның есесіне айна алдында үлкен шыдамдылық көрсетеді; ол таңдаған заттардан байқалатын испандық нышан өзінің жас тұлғасына, тым қасақана болмағанымен, мұнды сипат береді. Мексикалықтардың шәлісі сияқты қара яки алқызыл көйлек немесе матадорлар киетіндей қысқа күртеше иә болмаса қараған адамның назарын тек бет әлпетіне аударатындықтан денесін жеп-жеңіл етіп көрсететін көлдей пальто кигенде оның өзіне тән уайым-шері айқын көзге ұрып шыға келеді.

– Сіздің таңдауыңыз тамаша, – деді сатушы. – Бұл заттар ешуақытта сәннен қалмайды; бұларды көп жыл киюіңізге болады.

“Көп жыл!” – деп мырс етті Лилиан, содан соң жымия тұрып:

– Бұлар маған тек осы жылға ғана керек,.. – деді.

Сатушы оған балықтың қабыршағына ұқсас, күмісше жалтылдаған бірдеңені көрсетті.

– Су жаңа үлгі. Өлшеп көресіз бе?

Лилиан басын шайқады.

– Жетер. Енді менің ақшам жоқ.

– Бәрібір өлшеп көріңіз. Мен білсем, сіз бұл көйлекті аласыз. Ақшасы да сізге лайықты.

Лилиан күмісше жалтылдаған сол қабыршақты да өлшеп көрді. Оны кигенде ол жаңа ғана теңіз толқынынан шыққандай боп көрінді. Өзі түкке тұрғысыз арзан екен.

– Біздің фирма мұны тек сіздің киіп жүргеніңізді қалайды, – деді аға сатушы.

Лилян Дюнкерк екі апта есеңгіреумен жүрді. Көйлектер мен туфлилардың ортасында ол шарап қоймасына түсіп кеткен маскүнемдей сезінді. Енді, міне, Гастон нағашысына есепшот жіберіп отыр. Олай болатыны – Гастон ағасы оған ай сайын жіберетін сомадан артық ақша бермеген. Құнды қағаздарды жоюым көп уақыт алады деп сылтауратқан.

Келесі күні-ақ алқын-жұлқын боп Гастон жетті. Ол бөлме ішін ерсілі-қарсылы кезіп, жауапсыздығы үшін Лилянды сөгуге болды да одан өз үйіне ауысуды талап етті.

– Сонда менің басқан ізімді бағып отырмақсың ғой?

– Жоқ, ақшаңды үнемдесін дегенім. Осынша қаржыны көйлекке шығындаудың өзі күнә. Тіпті, алтыннан тігілген болар ма.

– Олар шынында алтыннан жасалған, тек сен оны байқамайсың.

– Өсім беретін акцияларды қайдағы қу шүберекке сатып... – деп гөй-гөйледі Гастон. – Саған қамқоршы белгілемесе болмас!

– Белгілеп көр. Франциядағы кез келген судья менің жайымды күсінеді де қамқоршыны саған белгілеу керек деп шешеді. Егер жуық арада ақшамды өзіме қайтармасаң, бұдан екі есе көп көйлек сатып аламын да есепшотын саған жіберемін.

– Екі есе көп шүберек пе? Сен ақылыңнан...

– Жоқ, Гастон аға, ақылыңнан адасқан мен емес, сенсің. Өзің ит етінен жек көретін оншақты мұрагерлердің шылқымайға батып қалуы үшін аузыңнан жырып жүрген сенсің ғой. Жарайды, бұл сөзді доғарайық! Қалып, тамақ іш. Мұнда тамаша мейрамхана бар. Сенің құрметіңе мен жаңа көйлектерімнің бірін киіп шығайын.

– Болмайды! Енді қалған ақшаны...

– Мен сені қонақ етейін. Қалған кеңесіңді тамақ үстінде айтарсың. Ал мен қазір алты сағат қатарынан жаттығуда болған шаңғышы сияқты ашпын. Тегі, жаттығудан гөрі киім өлшегеннен қарның тезірек аша ма деймін. Мені төменде күте тұр. Бес минутта өзір боламын.

Лилян төменге тек бір сағаттан соң түсті. Ашу қысқаннан күп-кү боп кеткен Гастон әлдебір өсімдігі бар құмыра тұрған және бірнеше журнал жатқан кішкене бір үстелдің басында отыр екен. Өзін оның әрең танығанына Лилян қатты риза болды.

– Бұл мен ғой, Гастон аға, – деді ол

Гастон жөткірінді.

– Көзіме бірдеңе болды ма, – деп ашулы түрде күңкілдеді ол. – Сені соңғы көргенім қашан еді?

- Екі апта бұрын.
- Оны емес, оған дейінгіні айтам.
- Бес жыл бұрын... Онда мен ашкүрсақ әрі мүлдем абыржулы болатынмын.
- Ал қазір ше? – деп сұрады Гастон.
- Қазір де ашпын, бірақ тәуекелге бел байлап тұрмын. Гастон қалтасынан пенснесін алып киді.
- Мына көйлектерді кімге алдың?
- Өзіме.
- Саған қарайтын...
- Сонау тау басында жігіт деуге жарайтын жалғыз еркектер - шаңғы спортының нұсқаушылары еді. Солар да тек шаңғы кестөмдерін кигенде ғана қызығарлықтай болатын, ал жайшылықта тойға баратындай боп киінген ауылдың собалдарынан аумайтын.
- Демек, сен мүлдем жалғыз болдың ғой?
- Иә, бірақ сен сияқты соқа бас емеспін, – деді Лилиан оны мейрамханаға бастап бара жатып.
- Ал не жейсің? – деп сұрады Гастон. – Әлбетте, мен сені қонақ етемін. Өзім аш емеспін. Саған не алдырайын? Мүмкін, әлі де болса емдәмнің жеңіл тамағын жерсің? Омлет, жеміс салатын, бір бөтелке виски...
- Ең алдымен, – деп жауап берді Лилиан, – маған теңіз кірпісін алдыр. Әрі бір дегенде он екісін.
- Гастонның көзі еріксіз бағасына түсті.
- Теңіз кірпісі денсаулыққа зиян.
- Сарандарға ғана солай. Кірпі десе олар кірпіше жиырылады, Гастон. Содан соң – сүбе.
- Меніңше, мұнысы тым ащы болар. Бәлкім, суға пісірілген тауық немесе сұлы ботқасын алсақ? Шипажайда соны жемейтін бе едіңдер?
- Иә, Гастон аға. Мен жеген сұлы ботқасы мен пісірілген тауық бүкіл өміріме жететін шығар және сонымен бірге олардың әдемі көрінісін де қызықтап болғанмын. Жетер. Етке шато-лафитаның бір бөтелкесін алдыр. Әлде сен оны ішпеуші ме едің?
- Іше алмаймын. Мен қазір өте жарлымын ғой, қымбатты Лилиан.
- Білемін. Сол себепті де сенімен бірге отырып тамақ ішу – жатқан бір ақырзаман.
- Не? Неліктен?

– Әр жұтым шарапта сенің түп-тура жүрегіңнен шыққан қанның бір-бір тамшысы бар.

– Түү, соғылған! – деді кенет Гастон кәдімгідей-ақ қалыпты дауыспен. – Ұқсатқан түрін! Әрі мынадай шарап ішіп отырып! Одан да басқа бірденелерді айтайық та. Теңіз кірпісінен татып көрсем бола ма?

Лилиан өз табақшасын оның алдына қойды. Гастон жалма-жан үш кірпіні соғып алды. Әлі де болса тамақтан үнемдеуді ойлап отырған ол шарапты кәдімгідей-ақ құдитты. Ақыр ақшасын ілеген соң рахатын көрмек.

– Балақаным, – деді ол әбден бөтелке босағанда. – Уақыт қалай шымырайды! Менің есімде сенің...

Лилиан бір сәт жанының ышқынғанын сезді.

– Ол туралы ештеңе естігім келмейді, Гастон аған. Маған тек бір нәрсені түсіндірші: мені не себепті *Лилиан* атаған? Бұл атты өзім жаратпаймын.

– Әкеңнің қалауы сол болды.

– Неге сонда?

– Кофемен бір рөмке ликер ішуге қалайсың? Коньяк ше? Шартрез де керек емес пе? Солай деп ойлап ем-ау! – Гастон көрер көзге жібіді. – Жақсы, онда екі жамша шампан болсын. Иә, сөйтіп сенің әкең...

– Не?

Көкқұтан бір көзін қысып қойды.

– Соғысқа дейін ол бірнеше ай бойы Нью-Йоркте тұрды. Жападан-жалғыз. Содан соң табандап отырып сенің атыңды *Лилиан* қойды. Анаңа бәрібір еді. Кейінірек естісем, Нью-Йоркте ол.. айталық, *Лилиан* дейтін бір әйелмен әмпей байланыста болған екен. Сен мені кешір, сұраған өзіңсің.

– Құдайға тоба! – деді Лилиан. – Мен болсам, өзімнің атымды анам бір кітаптан алып қойған шығар деуші едім. Ол кітапты көп оқушы еді ғой.

Гастон өзінің шақша басын қылтың еткізді.

– Иә, оның рас. Есесіне әкең кітап бетін ашпайтын. Ал сен ше, Лили? Сен енді, – деп айнала қарап өтті, – осылай жүре бермекпісің?.. Осыңды бекершілік деп ойламайсың ба?

– Өзім сенен соны сұрайын деп отыр едім. Шарап ішіп едің кәдімгідей адам боп қалдың ғой.

Гастон коньякқа ернін тигізді.

– Мен саған бір кішігірім кеш жасап берсем деймін.

– Соны айтып, мені бір қорқытқаның бар еді.

– Келесің бе?
– Тек бір-бір кесе шай ішу болып жүрмесін.
– Жоқ, түстік асқа. Менде әлі бірер бөтелке шарап сақталған сияқты еді, небәрі бірнеше бөтелке, бірақ олар бүгін екеуміз ішіп отырған шараптан бір де кем соқпайды.
– Жарайды. Барайын, – деді Лилиан.
Енді сен сұлу қызсың, Лили. Тек тік мінездісің! Тіксің! Әкен мұндай емес еді.

Тікпің, – деп ойлады Лилиан. – Тік мінездісің дегендегі айтпағы не? Тегі, мен тік мінездімін бе? Мүмкін ащы шындықты жақсы тәрбиенің алтынымен аптап, мәймөңкелеуге менің уақытым жоқ шығар?

Терезеден оған Консьержеридің сұрқай қабырғаларынан асып көкке шаншылған Сен-Шапель шіркеушісінің инедей сүмбісі көрінеді. Күннің алғашқы ашығын пайдаланып Лилиан сонда барған. Уақыт сәскеге тақау еді, әйнектері түрлі-түсті биік терезелері бар шіркеу күн нұрына шомылып, сәуледен қаланғандай боп мөлдіреп тұр екен. Тіпті теп-тегіс терезелерден ғана тұратын сияқтанған ол зеңгір көк, қанқызыл, сары және жасыл сәулелерге бөгіпті. Бояулардың қанықтығы сонша, Лилиан өзін түрлі-түсті суға шомылғандай сезінді.

Лилианнан өзге шіркеуде бірнеше америкалық солдаттары бар екен, олар көп кешікпей шығып кетті. Жер бетіндегі ең жұқа, ең ғажап мата – сәулеге оранып орынбаспайда отырған ол мөлдір дүрияның өз денесімен қалай сорғалайтынын көру үшін үстіндегі киімін шешіп тастағысы келді. Ол сәуленің сарқырамасы еді, жер бетіндегі заңдардың бірде-біріне бағынбайтын мастық сезімі еді, әрі құлдырау, әрі шарықтау сезімі еді. Лилиан құдды сәулемен тыныстап отырғандай. Осынау көк, қызыл және сары түстер қаны мен өкпесіне сіңіп, өзін қоршаған ортадан айырып тұрған тәни қабығы мен санасы зым-зия жоғалып кеткендей болды, сөйтіп, рентген сәулесі тәрізденіп, бар болмысынан нұр сәуле өтіп жатқан сияқтанды, тек бір айырмашылығы – рентген сүйекті ашатын болса, сәуле жүректі соқтырып, қанды айдайтын тылсым күшті айқындайтындай. Бұл бір керемет жұбаныш еді; ол енді

бұл күнді ешқашан ұмытпасын білді, – бүкіл өмірі, алдағы көрешегінің бәрі дүниедегі ең жеңіл бал-шырынға – сәулеге, өкінішсіз бақытқа, күл қалдырмас алауға ұқсасашы.

Шіркеу қызметшісі оны иығынан екінші қайталап түртті:

– Бикеш, шіркеуді жабамыз.

Лилиан орнынан көтерілді. Көз алдында қартайған, қалжыраған, жабырқау кескін тұр екен. Бір сәт ол өзінің сезімі осынау жанға түсініксіз боларын ұға қоймады.

– Сіз мұнда көптен істейсіз бе? – деп сұрады қарттан.

– Он алты жыл болды.

– Ұзақты түнді осында өткізгеннің өзі бір ғанибет шығар-ау!

– Қалай болғанда да жұмыс қой, – деді қызметші. – Бірақ бәрібір ақша жетпейді. Инфляция қырсығы.

Лилиан шалдың өмір-ғұмырында осы сәуленің қаншалықты ғажап екенін ең болмаса бір мәрте сезген-сезбегенін білген жоқ, ол сірә, осы Париждегілердің көбі өмірді қалай қабылдаса, ол да мұны дәл сондай дағдылы, қарабайыр нәрсе ретінде көріп жүруі де мүмкін-ау. Ол сөмкесін ақтарып, ақша алды. Шалдың екі көз жайнап кетті. Соған бола оны айыпқа бұйыруға болмайтынын Лилиан түсінді, өйткені ол үшін өмірдің бар қызығы осы қағазда тұр ғой: оның жейтін наны да, ішетін шарабы да, басын жастыққа қоятын баспанасы да осында.

Алғашқы көйлектерін алғанда Лилиан оларды шкафқа тыққан жоқ. Бүкіл бөлмеге жайнатып іліп тастады. Барқыт көйлекті кереуеттің үстіне ілді, ал оған таман жерден күмісше жалтыраған көйлегі орын тапты – түн ұйқысында түпсіз түнектен тағы бір түпсіз түнекке құлап бара жатқандай болып қыстыға жылап ояңғанында қол созым жердегі барқыт көйлегі мен күміс түстес көйлегіне жармасып жан шақырса, сол арқылы елестің сұрқай інірінен төрт қабырғаға, уақыт сезіміне, адамдарға, кеңістік пен өмірге қайта көтеріліп есін жиса болғаны. Лилиан көйлектерін қолмен тегістеп, олардың матасын сипайды; төсегінен тұрып, көбінесе тырдай жалаңаш бөлмені кезді; кейде өзін көп достарының арасында жүргендей сезінеді: қабырғаларда, шкафтың есіктерінде иық-ағаштағы көйлектері ілініп, камодтың үстінде қылдырықтай биік өкшелі сары, қоңыр, кара туфлилары қаздай тізіліп тұрғанда солай болатын жөні де бар. Түн баласы ол бөлмедегі мол қазынасын еркін аралап, асыл дүриясын Ай сәулесіне тосып, қалпағын басына киіп, туфлиын, болмаса көйлегін

өлшейді, айна алдына барып, Айдың көмескі жарығында оның күңгірт сәулеленген бетіне ұзақ тесіледі. Ол өзінің бет-жүзіне, иығына қарайды – апыр-ай, ояң тартқаннан сау ма? – анарына қарайды – салбырап кеткенге ұқсай ма? Аяғына көзі түседі – екі санына терең әжім түскеніне қарағанда ол да суала бастағаны ма?

“Әлі ерте, – деп ойлайды ол – Әлі тым ертерек”. Сөйтеді де үн-түнсіз қияли ойынына қайта кіріседі.

Лилианмен қайта кездескенде Клерфэ оған ұзақ қарады – осынша өзгеріп кете қойғанына қайран қалды. Әңгіме көйлекте ғана емес; ол жақсы киінетін әйелдің талайын көрген. Лидия Морелли киім жайын унтер-офицердің әскери сапты білгенінен артық болмаса кем білмейтін. Лилиан тіпті өзгеріп кетіпті; әлі сынына толып, қалыптасып үлгермеген кешегі ебедейсіздеу жас қыз енді келісті келіншек кезінде қайта кездессе, балалықтың тылсым шегінен аттағанымен оның таңғажайып көркінен әлі айырыла қоймай, әйелдік сиқырының жымысқы сенімділігіне ие болатындай қабілетке жеткен сықылды. Клерфэ Римде неге сонша уақыт жүргенін және Лидия Мореллидің өзімен бірге келуіне неге ынтық болғанын енді түсінгендей. Өзінің бағасын төмендеткісі келмегендіктен ол Лилианның біршама жұпыны қасиеттерінің бәріне баса мән беруге тырысты: сезімдерінің серпінділігі мен олардың көрінуіндегі сәйкессіздікті есірікке балады, – ал шындығында бәрі басқаша болып шықты. Лилиан өзіне тым тар келетін аквариумға тасталған, оның қабырғаларына тынымсыз соқтығып, түбіндегі балдырдың астаң-кестенін шығарған аспан-балыққа ұқсаушы еді. Ал енді сол аспанбалық аквариумда емес, өзінің үйреншікті мекен-жайында, сондықтан ол ештеңеге соқтықпайды; енді ол өзінің шалт қимылына шаттанып, құйтымдай жай оттарынан қуат алып, алуан түспен құлпырған қабыршағымен қайран қалдырады.

– Гастон ағам менің құрметіме шағындау қонақасы бермекші, – деді Лилиан.

– Солай ма ?

– Иә, мені күйеуге беретін ойы бар.

– Әлі сол ойда ма?

– Бұрынғысынан да берік байламға келгендей. Көйлек алуымды қоймасам, мен ғана емес, өзінің де тақырға отыратынынан қорқады.

Олар тағы да “Гран Вефур” мейрамханасында отырған. Даяшы тағы да бадам қосылған самса әкеліп, олар дәл сондағысындай, монтраше ішіп, самса жеуді жөн көрген.

– Римге барып келген соң нағыз үндемеске айналыпсың ғой, – деді Лилиан.

Клерфэ оған барлай қарады.

– Солай ма, тегі?

Лилиан жымыды.

– Мүмкін ол әлгіде ғана осында кірген әйелдің әсері шығар?

– Қайдағы әйел?

– Менің көрсеткенімді қалайсың ба?

Клерфэ Лидия Мореллидің қалай кіргенін байқамай қалған. Жолың болмағыр, ол мұнда неғып жүр? Қасында авиация онеркәсібі алпауыттарының бірі, шалқыған бай Джонсон бар; Лидия Мореллиіңіз уақытты босқа жібермейтін болды, өйткені кешке онымен кездесе алмайтынын Клерфэ бүгін таңертең ғана айтқан еді ғой. Сондай-ақ Клерфэ оның не себептен тура осында келгенін де түсінді: бұдан бірер жыл бұрын өзі оны ара-тұра “Гран Вефурға” әкеліп тұратын. Ендігі жерде сүйікті мейрамханалар жағынан да абай болған жөн екен!

– Сен онымен таныссың ба?

– Өзгелермен таныстығымнан артық-кемі жоқ.

Ол Лидияның Лилианды қалт жібермей бағып отырғанын байқады және оның үстіндегі киімдерінің құнын жүз франкқа дейін дәл бағалап, олардың қайдан және қаншаға сатып алынғанын да анықтап қойғанына күмәнданған жоқ. Тіпті ол Лилианның туфлиын көріп үлгермегенімен оның да бағасын біліп отырғанына Клерфэ әбден сенімді еді. Бұған келгенде Лидияны анық әулие десе болар. Әрине, ол алдын ала ойланғанда бұл жағдайды болдырмаудың да реті бар еді, бірақ ақыры осылай болған соң Клерфэ оны пайдаланып қалмаққа бекінді. Тегі, ең қарапайым сезімдер – ең күшті сезімдер болатыны бар ғой. Солардың бірі – қызғаныш. Лилиан оны қызғана бастайды екен – сонысы жақсы. Ол онсыз да ұзақ сырттап кеткеніне өзін кінәлай бастаған болатын.

– Өзі керемет киінеді екен, – деді Лилиан.

Ол басын изеді.

– О жағынан алдына жан салмайды.

Енді ол Лилиан Лидияның жасына байланысты бірдене айтар деп күтті. Лидия қырықта болатын, күндіз оған отызды, ал кешке, жарық жақсы болған жерде, жиырма бесті беруге болар еді. Лидия баратын мейрамханаларда жарық үнемі жақсы болатын.

Дегенмен Лилиан Лидияның жасы жайынан ештеңе деген жоқ.
– Өзі сұлу екен, – деді Лилиан. – Екеуіңнің аранда бірдеңе болып па еді?

– Жоқ, – деп жауап берді Клерфэ.

– Оның ақымақтық болған екен, – деді Лилиан.

Клерфэ оған таңдана қарады.

– Неге?

– Тым сұлу көрінеді. Ол кім өзі?

– Италиян қызы.

– Римнен бе?

– Иә, – деді Клерфэ. – Римнен. Оны неге сұрадың? Қызғанасын ба?

Лилиан сары шартрез құйылған стақанын үстел үстіне қойды.

– Мен қызғанбаймын, – деді байсалды түрде. – Оған уақытым жоқ.

Клерфэ оған қадала қарады. Кез келген басқа әйелдің аузымен айтылса мұндай жауап оған қарабайыр көрінер еді, бірақ Лилианның аузынан олай естілген жоқ және оны Клерфэ түсінді де. Ол шын жанымен айтып отыр. Әр сәт сайын Клерфэні ашу дендеді, әрі неге солай екенін өзі де түсінбеді.

– Бәлкім, басқа бірдеңе жайында айтармыз?

– Неге? Сенің Парижге басқа әйелмен оралғаның үшін бе?

– Далбаса! Осындай сандырақ ойыңа қайдан келеді, тегі?

– Сандырақ болғандығынан келеді де. Олай емес деші?

Клерфэ бір сәтке ғана мүдірді.

– Иә, солай екені рас, – деді ол байсалдырақ сөйлеуге тырысып.

– Талғамың тамаша екен.

Клерфэ келесі сұрақты күтіп үнсіз қалды. Ол тек шындықты айтуға бекінген. Бүгін таңертең ол Лилианды біраз айналдырып көрсем ешқандай зияны бола қоймас деп ойлаған, енді одан басқаға қарайтын ойы жоқ. Аймандай болғанына өзі кінәлі екенін түсінді және өз-өзіне жыны келді, бірақ ол сондай-ақ өткен қателікті ешбір амалмен, әсіресе ешқандай қисынмен түзеуге болмайтынын да білді. Лилиан қолынан сусып түсті, әрі ең қауіпті жолмен – ешбір күрессіз алыстап кетті. Енді оны қайта қолға түсіру үшін жалғыз-ақ жол қалды: сол үлгімен әрекет етіп, әдетте осындай жекпе-жекте ақай жоқ, тоқай жоқ жүргізілетін қиынның қиынына бас тігіп, одан енді көз жазып қалмау үшін бәрін мойыңға алу керек.

– Мен саған ғашық болайын деген жоқ едім, Лилиан, – деді.

Ол жымыды.

– Бірақ бұл амал емес қой. Гимназияшылар ғана солай істейді.
– Махаббатта кім болсын гимназияшылар секілді.
– Махаббат? – деді Лилиан. – Ол деген тым кең ұғым ғой! Оның астарында не жоқ дейсің... – Ол Лидия Мореллиге қарады. – Бәрі әлдеқайда қарапайым емес пе еді. Кеттік пе?

– Қайда барғың келеді?

– Өзіме. Мейманханаға.

Клерфэ ләм деместен ақшасын төледі. Содан соң екеуі Лидия Морелли отырған үстелдің қасынан өтіп, есікке беттеді, ал Лидия Клерфэні елемегендей сыңай танытты. Мәшинелерін шығарып, бұрыштан әрегірек апарып қойғанша олар тар тұйық көшеде күтіп тұрды.

Лилиан артына бұрылып, Клерфэге мәшинесін нұсқады:

– Міне, “Джузеппе” – сатқын мынау. Мені мейманханаға жеткізіп салшы.

– Жоқ. Енді Пале Рояльға барайық. Бақ ашық па? – деп сұрады ол есік күзетшісінен.

– Әлбетте, төрем.

– Мен онда болғанмын, – деді Лилиан. – Сенің не ойың бар? Қосәйелді болғың келе ме?

– Жә, қой. Кеттік.

Олар Пале Рояль аркасының астымен өтті. Кеш салқын болатын, бақтағы топырақ пен көктем иісі мұрынды жарғандай. Ұйытқыған жел түнгі ауадан әлдеқайда жылы тәрізді. Клерфэ бөгелді.

– Сұрамашы. Маған ештеңені түсіндір демеші. Ол мүмкін емес.

– Нені түсіндіруді айтасың?

– Ештеңені.

– Шынымен-ақ ештеңені ме? – деп сұрады Лилиан.

– Мен сені сүйемін.

– Саған ұрыс-керіс жасамайтыным үшін бе?

– Жоқ, – деді Клерфэ. – Ол сұмдық болар еді. Мен сені өзіме мүлдем басқа жағдай жасағаның үшін сүйемін.

– Мен, тегі, жағдай жасау дейтінді білмеймін, – деп жауап берді Лилиан, бешпетінің еңсіз үлбір жағасын көтеріп қойып, – Сірә, соны қалай бастаудан да бейхабар шығармын!

Жылы жел шашын қобыратып, ол Клерфэнің алдында тұр. Өзі Клерфэге тым бөгде біреу болып көрінді: бұл әйелді Клерфэ білмейді екен және одан айырылып та үлгергенге ұқсайды.

– Мен сені сүйемін, – деді Клерфэ тағы да, содан соң оны құшақтап, сүйді.

Ол әйел шашынан самырсынның жас жоңқасының иісіне ұқсас жұпар иісті және мойнынан әтірдің ашқылтым иісін сезді. Лилиан Клерфэнің құшақтағанына қарсылық білдірген жоқ. Не нәрсеге де сүлесөк қалыпта, екі көзін бадырайта ашып, желдің уіліне құлақ түріп қалғандай.

Шыдамы таусылған Клерфэ оны сілкіп-сілкіп қойды.

– Бірдене десеңші! Бір әрекет істесеңші! Тым болмаса мені ку! Шапалақпен бір тартшы! Әйтеуір тас мүсін қалпыңнан серпіл. Лилиан бойын тіктегенде Клерфэ қолын босатты.

– Сені не деп қуамын? – деп сұрады Лилиан.

– Демек, менің қалғанымды қалайсың ғой?

– Бүгін кеште бірденені қалау деген сөз маған біртүрлі ерсі көрінеді. Оған істер амалым жоқ. Ол тым морт.

Клерфэ оған қарады.

– Меніңше, осы сөздеріңнің бәрін сен шынымен-ақ ойлап айтасын, – деді Клерфэ аз үнсіздіктен кейін. Ол таң-тамаша еді.

Лилиан жымиды:

– Енді қалай деп ең? Мен саған айттым ғой: бәрі сен ойлағаннан әлдеқайда қарапайым деп.

Клерфэде үн жоқ. Ол енді не істерін білмей дал.

– Жүр, мен сені мейманханаға жеткізіп салайын, – деді ақыры.

Лилиан жайбарақат оның соңынан ерді, онымен қатарласып жайбарақат жүріп бара жатты.

“Маған не болды? – деп ойлады Клерфэ. – Сонша берекем қашып, бұған да, Лидия Мореллиге де сонша ренжіп... Түптеп келгенде, өзімнен басқа кімге ренжігендеймін...”

Олар мәшиненің қасында тұр. Дәл сол сәтте есіктен Лидия Морелли мен серігі шыға қалмасын ба, Лидия тағы да Клерфэні елемегенсіп өтпекші болып еді, бірақ әуесқойлық шіркін қойсын ба. Клерфэ бір сәт Лилианды қорғаштауға тура келер деп ойлаған, бірақ оның қажеті жоқтығына да сол арада көзі жетті. Мейманхананың екі қызметшісі көшені бастарына көтере тәжікелесіп, бүкіл қозғалысты тоқтатып, олардың мәшинелерін көлденең тартқанға дейін әйелдердің арасында бір көрмеге сыпайы, бірақ екі жақтан да жымьсық соққы алмасып, шарпысқан әңгіме өрбіді. Дағдылы ортасында болса Лидия Морелли, сөз жоқ, үстем шығар еді: ол Лилианнан гөрі ересектеу, әлдеқайда тәжірибелі әрі ызбарлы болатын. Бірақ басқаша болып шықты – сырт көзге Лидияның соққыларының бәрі мақта шүйкесіне тиіп жатқандай көрінді. Лилианның онымен аңқаусып, риясыз кішіпейілдікпен

сөйлескені сонша, қалай сақтық жасағанымен, Лидия Мореллидің қастық ойлаған күлмәні ашылып қалды, ал онысы жеңілгенімен бірдей еді. Тіпті қасындағы серігінің өзі де оның мүдделі жақ екенін сезіп қойды.

– Міне, мәшинеңіз, төрем, – деп мәлімдеді есік күзетуші.

Тұйық көшемен біраз жүріп барып Клерфэ бұрышты айналды.

– Жеңіс деп осыны айт! – деді ол Лилианға қарап. – Ол ақыры сенің кім екеніңді, қайдан келіп, қайда тұратыныңды білмей-ақ кетті.

– Қажет етсе, ертең бәрін біліп алады ғой, – деді Лилиан енжар ғана.

– Кімнен? Менен бе?

– Менің тігіншімнен. Мына көйлектің қайда тігілгенін ол бірден-ақ ұқты.

– Өзің соған немкетті сияқтысың.

– Болғанда қандай! – деді Лилиан түнгі ауамен терең тыныстап.

– Келісім алаңымен өтейікші. Бүгін жексенбі, субұрқақтар самаладай боп тұрған шығар.

– Байқаймын, сен бәріне енжар сияқтысың, солай ма? – деп сұрады Клерфэ.

Лилиан оған жалт қарап, жымыып қойды.

– Байыптап қараса, солай екені рас.

– Өзім де солай ойлап ем, – деп міңгірледі Клерфэ. – Саған не болған?

Клерфэ жайлап жүріп алаңды айналып өтті. Аспалы шамдардың жарығы Лилианның жүзінде ойнайды.

“Өзімнің өлетінімді білемін, – деп ойлады ол – Әрі оны сенен жақсы білемін, мәселе сонда, сен үшін дыбыстардың жәй ғана қым-қуыт сапырылысуынан мен жылауды да, айғай-шуды да, шатшадыманды да еститінім содан; саған күнделікті үйреншікті нәрсені мен бақыт ретінде, тағдырдың сыйы деп қабылдайтыным содан”.

– Субұрқақты қарашы! – деді ол.

Париждің күмістей жалтыраған сұрғылт аспанының аясындағы субұрқақтар біресе көкке атылып, біресе бірін бірі қуалай төмен құлап, сылдырлайды, солардың бәрінің үстінен асқақтай қарап, мың жылдық тұрақтылықтың белгісіндей болып ескерткіш түр – зәу биікке инедей шаншылған қылаң өзегі Жер бетіндегі ең

тұрақсыз нәрсеге – көкке шапшып барып, дереу қайта сорғалап, ғайыпқа кетіп жатқан субұрқақтардың телегейіне тік қадалыпты; Жердің тартылыс күшінен бір сәтке ғана босап шыққан бұл субұрқақтардың дереу түрін өзгерте төмен құлдырап, дүниедегі ең байырғы бесік жырын – бірқалыпты судың жырын, материяның мәңгі жаңғыруы мен дербес тұлғаның мәңгі жойылуының жырын айтады.

– Енді Рон Пуэнге барайықшы, – деді Лилиан, – онда да субұрқақ көп.

Клерфэ үн-түңсіз Елисей алқабын көктей өтіп келеді. Рон Пуэнге жеткенде олар ақ көбік атқан судың сол жырын тағы естіді. Бірақ мұнда субұрқақтардың айналасына гүл телімдер шаншылып, найзаларының ұштары түксиген пруссиялық солдаттарша сап түзеген сарғалдақтардан шағын тоғай өсіпті.

– Сен енді осыларға енжар қарай аласың ба? – деп сұрады Клерфэ.

Лилиан түн қараңғылығындағы сорғалаған судан көзін алып, жайлап қана оған назарын аударды. “Жаны қиналып тұр, – деп ойлады ол – Өзін қалай тез тәубеге келтірдім!”

– Енжар қарайтын болармын, – деді ол. – Қарап тұрсам, осыларға сіңіп кететін сияқтымын. Сен мені түсінбейтін болғаның ба?

– Жоқ. Менің ешнәрсеге сіңіп кететін ойым жоқ; қашанда өзімді мықты сезінгім келеді.

– Ондай тілек менде де бар.

Оның бойында мәшинені тоқтатып, Лилианды сүйіп алсам деген зор құлшыныс пайда болды; бірақ оның немен аяқталарын білмейді. Ең дұрысы – гүлкөмбенің үстіне шығып, сарғалдақтарды басып-жаншып, айнала бөрінің күл-паршасын шығарып, содан соң Лилианды құшағына алған күйі басы ауған жаққа тайып отырса... Бірақ қайда? Әйтеуір алып қашып, сенімді бір жерге жасырасың немесе осынау сұраулы көзқарасқа мәңгі байланып, өз көзіңе ешқашан тұтас шомып көрмеген осы көзге пенде болып қалмақсың.

– Мен сені сүйемін, – деді Клерфэ. – Өзгенің бөріні ұмыт. Әлгі әйелді есіңнен шығар.

– Неге? Саған жалғыз қалудың қажеті қанша? Осы уақыттың бөріңде мен жалғыз болды деп ойлаймысың?

Кенет “Джузеппе” шоршып кетіп, үнсіз қалды. Клерфэ моторды қайта қосты.

– Сен шипажайды айтасың ба? – деп сұрады ол.

– Мен Парижді айтамын.

Клерфэ оған одырая қарады. Лилиан күлімсіреді.

– Мен жалғыз бола алмаймын. Енді мені мейманханаға апаршы.

Шаршадым.

– Жақсы.

Клерфэ Луврды бойлап, Консьержеридің тұсынан өтті де Сен-Мишель көпіріне шықты. Ол не істерін білмей дал. Лилианды сабап алар еді, бірақ оған қақысы жоқ: өйткені өзінің осыған дейін мойындап жүргенін ол да мойындады емес пе. Күдіктенетін ештеңе жоқ. Клерфэнің жалғыз тілегі – оны ешқайда жібермеу. Лилиан кенет ол үшін дүниедегінің бәрінен қымбат, аңсарлы жанға айналды. Енді ол бір әрекет жасауы керек. Онымен мейманхананың алдында жайбарақат қоштаса салуға болмайды. Одан соң оның бұған қайта оралмасы анық. Ең соңғы үміті – қазір. Оны кідірту үшін бір сиқырлы сөз табуы керек, әйтпесе ол мәшинеден шығысымен бей-жай түрде жымияды да мұны бетінен сүйіп, мейманханаға кіріп жоқ болады. Ауыз үйі балық сорпасы мен сарымсақ мүңкіген мына мейманхана оны мәңгіге жұтып әкетеді; ол басқыштары кетілген қисық баспалдақпен жоғары көтеріледі де алдына лион шұжығының бір тілімі мен арзан шараптың бір бөтелкесін қойып, қалғып-шұлғып отырған портъенің¹ қасынан отеді; ал Клерфэнің есінде қалатын ең соңғы елес Лилианның тар откелектің алагеуімінде баспалдақпен жоғары өрлеп бара жатқан ақ сазандай балтыры болмақ. Лилиан бөлмесіне кірген соң кенет оған қос қанат бітеді де пыр етіп далаға ұшып кетеді; ол бүгін өзі айтқан Сен-Шапель шіркеуіне емес, Баленсияганың немесе Диордың тым әсем бұйымы – сырыққа мініп, жынойнақтан бірақ шығады. Ондағы жындардың бәрі фрак киген өңкей рекордшы шабандоздар, өздері алты тілде сөйлейді, Платоннан Хейдеггерге дейінгі барлық пәлсапашыларды оқыған, оның үстіне дәулескер пианистер, бокстан әлем чемпиондары және ақындар.

Портъе есінеп барып оянып кетті.

– Сізде буфеттің кілті бар ма? – деп сұрады Клерфэ.

– Дәл солай. Сізге не? Виши ме, шампан ба, сыра ма?

– Тоңазытқыштан бір құты уылдырық әкеліңіз.

– Ол мүмкін емес, төрем. Кілт бикеді.

– Онда айналмаға, “Ломеруз” мейрамханасына барып келіңіз.

Ол әлі ашық. Содан алыңыз. Біз сізді осында күтеміз. Сіз үшін мен кезекші бола тұрайын.

¹ *Портъе* – мейманхананың кіреберісінде тұратын қызметшісі (франц.).

Ол қалтасынан ақшасын шығарды.

– Менің уылдырық жегім келмейді, – деді Лилиан.

– Сонда не жейсің?

Лилиан күмілжіді.

– Клерфэ, – деді ол бірғауым үнсіздіктен кейін. – Бұған дейін мен түннің біруағында ешкімді қабылдаған емеспін. Сенің білгің келгені сол ғой?

– Онысы рас, – деп портъе сөзге араласты. – Мадам қашанда үйге жалғыз қайтады. *C'est pas normal monsieur!* Сізге шампан әкелейін бе? Бізде әлі отыз төртінші жылғы өнімнің шампаны бар, “Дон Периньон”.

– Оны тез осында әкеліңіз. Сіз алтын адам екенсіз! – деп айқайлап жіберді Клерфэ. – Енді тіске басарлық бірдене бар ма?

– Мен мынадай шұжық жер едім. – Лилиан портъенің кешкі асын нұсқады.

– Сізге өзімдікін берейін, мадам. Буфетте бұдан көп нәрсе жоқ.

– Буфеттен шұжық әкеліңіз, – деді Клерфэ. – Және бір тілім қара нан мен бір тілім қышқыл сыр болса.

– Әрі бір бөтелке сыра, – деп қосты Лилиан.

– Сізге шампан керек емес пе, мадам?

Шайлығым кеміп қалатын болды деп ойлаған портъенің жүзі тұнжырап кетті.

– Дегенмен “Дон Периньоның” бір шишасын ала келіңіз, – деді Клерфэ, – тым болмаса өзім ішермін. Бүгін бір тойлайтын ретім бар.

– Ол ненің реті?

– Сезімдер шалқуы. – Клерфэ портъенің орнына жайғасты. – Барыңыз! Мен сіздің орныңызға кезекші бола тұрайын.

– Ал сен мынаның тілін білесің бе? – деп сұрады Лилиан кезекшінің тақтасын көрсетіп.

– Әрине. Соғыс кезінде үйренгенмін.

Лилиан үстелге шынтақтай тұрды.

– Соғыс кезінде сен көп нәрсені үйренгенсің. Рас па?

– Өте көп нәрсені. Тегі, үнемі соғыс қой.

Қоныстанушылардың бірі бір бөтелке су алдырмақшы болды, кетпекші болған тағы біреу таңғы алтыда оятуды өтінді. Клерфэ бәрін жазып қойды. Өзіне таңырқай қараған қасқабас мырзаға Клерфэ он екінші нөмірдің кілтін алып берді, ал ағылшынның жап-

¹ Бұл дұрыс емес, *mсье (франц.)*.

жас екі келіншегіне жиырма төртінші және жиырма бесінші нөмірлердің кілттерін тапсырды. Содан соң ауыз үйге қызыңқырап алған бір еркек кіріп кетті де Лилианның басы бос яки бос емесін және нарқының қандай екенін білгісі келді.

– Мың доллар, – деді Клерфэ.

– Бірде-бір әйелдің нарқы ондай болмайды, ақымақ, – деді масаң, соны айтты да судың шолпылы естіліп жатқан жағалаудың күнегіне сүнгіп ғайып болды.

Бөтелкелері мен шұжығын көтеріп портъе жетті де енді бірдеңе қажет болса “Тур д’ Аржанға” немесе “Лаперузаға” тағы да барып келуге әзір екенін мәлімдеді. Ол үшін велосипеді барын айтты.

– Ертен болсын, – деді Клерфэ. – Сіздерде бос бөлме бар ма?

Портъе оған есуас адамға қарағандай одырайды.

– Мадамның бөлмесі бар емес пе?

– Мадам – күйеудегі әйел. Менің әйелім, – деді Клерфэ. Қайтадан аңырған портъе олай болса “Дон Периньонның” неге қажет болғанын түсіне алмай ошарылды.

– Алтыншы нөмір бос, – деді ол – Тура мадаммен жапсарлас.

– Жақсы. Мынаның бәрін сонда апарыңыз.

Өзі сатып әкелген заттарын апарып қайтқан портъе шайлық ақшаны көрген соң мсьенің тапсырмаларын орындап түні бойы велосипедпен шапқылауға әзір екенін айтты. Клерфэ оған бір мәсуек, бір кесек сабын және сол сияқтыларды сатып әкеп, ганертең есігінің алдына қоюды өтініп жазған бір парақ қағаз ұстатты. Портъе бәрін бұлжытпай орындайтынын айтып, жөніне кетті. Содан соң ол тағы бір соғып мұз әкеп берді де тайып тұрды.

– Бүгін кешке сені жалғыз тастасам, енді қайтып көрмеспін деп ойлады, – деді Клерфэ.

Лилиан терезе алдындағы тақтайға отырды.

– Мен түн баласы соны ойлап шығамын.

Клерфэнің жаны ышқынып кетті. Лилианның нәзік сұлбасы терезе сыртындағы түннің аясында айқын көрінеді. Кенет ол Клерфэге сұмдық жалғыз көрініп кетті – аласталған емес, қағыс қалған.

– Мен сені сүйемін, – деді Клерфэ. – Саған қажет пе, жоқ па – білмеймін, – бірақ бұл – шын сөзім.

Әйел жауап қатқан жоқ.

– Өзің де түсінесің, мен мұны бүгінгі оқиғаға байланысты айтып отырған жоқпын, – деді Клерфэ өтірікті соғып жібергенін өзі де аңдамай. – Бүгінгі кешті ұмыт. Ол кездейсоқ болды, мен

ақымақтық істедім, әбден шатастым. Дүние бүлініп кетсе де сені ренжіткім келмес еді.

Лилиан тағы біраз үнсіз отырды.

– Өз ойымша, белгілі бір дәрежеде маған өкпе-наз жүрмейтін сияқты, – деді ол ақыры ой құшағында отырып. – Шынымен солай ойлаймын. Бәлкім, ол анау, басқаның өтеуі шығар.

Клерфэ оған не дерін білмеді. Оның нені мезгеп отырғанын түсінді, бірақ өз ойынша, мәселе мүлдем керісінше еді. Бәлкім, екеуінікі де дұрыс шығар, тек бірін-бірі толықтырып отырған болар.

– Түнде сенің терің қабыршақ секілді ішінен сәулеленеді, – деді Клерфэ. – Ол сәулені жұтпайды, қайта өзі сәуле шашады. Сен шынымен шарап ішесің бе?

– Иә. Әрі десе, лион шұжығын де жеп көрсем деймін. Нан қосып. Оныма шамданбайсың ба?

– Ештеңеге де шамданбаймын. Өзім қазір осы түнді өмір бойы күткендеймін. Портъенің сарымсақ сасыған жұмыс орнынан әрідегі күллі дүние күйреген. Тек екеуіміз ғана аман қалдық.

– Үлгердік пе?

– Иә. Тыңдашы, айнала қалай жым-жырт.

– Тынышталған сенсің, – деп жауап қатты Лилиан. – Өйткені дегеніңе жеттің.

– Мен бе жеткен? Мен өзім айтулы тігіншіге барған адам сияқтымын.

– Е, сен менің үнсіз достарымды айтады екенсің ғой. – Лилиан бөлмеге самсата ілінген көйлектеріне қарады. – Түн баласы бұлар маған тек ертегіде болатын балдар мен карнавалдар туралы әңгіме айтып шығады. Бірақ бүгін енді бұлардың маған керегі жоқ. Әлде, бәрін жинап, шкафқа іліп қойсам ба екен?

– Тұра берсін. Бұлар саған не әңгіме айтты?

– Көп жайдан. Кейде тіпті теңіз жайында. Тегі, мен теңіз көрген емеспін ғой.

– Біз теңізге барамыз, – деді Клерфэ.

Соны айтып, оған сыра құйылған стақанды ұстатты.

– Бірнеше күннен соң біз солай қарай жолға шығамыз. Менің Сицилияға баруым керек. Сонда жарыс болады. Бірақ менің жеңістен үмітім жоқ.

– Сонда сен ұдайы жеңімпаз бола бергің келе ме?

– Кейде сол өте қажет. Қиялшылдар ақшаны жұмсаудың орнын біледі.

Лилиан күлді.

– Мұны Гастон ағама айтайыншы.

Клерфэ кереуеттің басына ілінген, күміс түстес жұқа дүриядан тігілген көйлектен көз алар емес.

– Әдейі Сицилияға арналғандай, – деді ол.

– Мұны мен кеше түн жарымында киіп көргенмін.

– Қай жерде?

– Осында.

– Бір өзің бе?

– Бір өзім.

– Енді сен жалғыз болмайсың.

– Жалғыз болып көрген емеспін.

– Білем, – деді Клерфэ. – Мен сені сүйем дегенде маған риза болуың керек сияқты айтамын. Бірақ ондай ойдан аулақпын. Жәй, әншейін, ақымақтың сөзін айтам, өйткені маған...

– Жоқ, сен ақымақтың сөзін айтпайсың...

– Әрбір еркек, егер ол әйелге өтірік айтпаса, ақымақтың сөзін айтады.

– Бар, – деді Лилиан, – “Дон Периньонның” аузын ашып әкелші. Сен нан мен шұжықтан тым сенімсіз әрі терең ойлы болып кетеді скенсің. Нені иіскеп тұрсың? Менің иісім қандай екен?

– Сенен сарымсақтың, Айдың және мен ажырата алмайтын өтіріктің иісі шығатын сияқты.

– Онда Құдайға шүкір. Кәне енді қайтадан Жерге түсейік. Бүйте берсек, одан оп-оңай ажырап кетерміз.

Әлдеқайдан қанар бұлбұлдың әні жетті. Клерфэ оны ұйықтап жатып естіген. Ояна салысымен апалақтап айналасына қарады. Бір сәт қайда жатқанын түсіне қойған жоқ. Ақшуда бұлттар мен өзеннен түскен күннің ебелегі төбеде діріл қағады; бөлме төңкеріліп түскенге ұқсайды: асты үстінде, үсті астында секілді. Бөлменің төбесі ашық жасыл түсті сәтен бүрмемен көмкеріліпті. Ваннаның есігі ашық түр екен, ал ондағы терезе айқара ашылған, сондықтан Клерфэнің көзіне қарсы беттегі үйдің қанар бұлбұлы бар қапаз қыстырылған терезесі шалынды. Одан әрегіректегі үстел басында шашын сарыға бояған шомбал денелі әйел отыр; сондай-ақ Клерфэ оның алдында таңертеңгі емес, түскі ас пен жарты бөтелке бордо шарабы тұрғанын байқап қалды.

Клерфэ қолымен сипалап сағатын алды. Қателеспеген екен. Он екі болыпты. Ұйқыдан бұлай кеш тұрмағанына не заман; кенет Клерфэ қарнының қатты ашқанын сезді. Абайлап, есікті саңылаулап ашты. Табалдырықта жатқан түйіншектің ішінде кеше

өзі айтқандардың бәрі бар болып шықты. Портъе уәдеде тұрған екен. Клерфэ жуынатын заттарды алып, ваннаны суға толтырды да жуынып-шайынып, киініп алды. Лилианнан әбден кеш қайтқан болатын. Қасында жатып ұйықтап алған соң мазаламай, өз нөміріне кетіп қалуды дұрыс көрген.

Қанар бұлбұл әлі сайрап отыр екен. Керсендей аққұба әйел енді алма бәлішімен кофе ішуге кірісіпті. Клерфэ жағалауға қарайтын екінші терезеге барды. Далада – қайнаған өмір. Букинистердің далба дүкендері ашық тұр, өзен бойлап күн көзінде жарқыраған тіркеуіш кеме жүзіп барады, оның артқы жағында тұрған иттің шәуілдеп үргені бір байбалам. Клерфэ еңсеріле қарап, көрші терезеден Лилианды көрді. Ол өзіне Клерфэнің қарап тұрғанын сезбестен терезеден басын шығарып, арқан жіпке байланған жайпақ себетті байыппен саумалап төмен түсіре бастады. Бұлардың тура астындағы дәмхананың жанына жәшіктерін жайнатып, теңіз ұлуын сатушы орналасыпты. Сірә, бұл тәсіл оған таныс болса керек. Себет төменге түскен соң сатушы оның түбіне дымқыл балдыр төсеп, жоғарыға қарады.

– Сізге қандай ұлу керек еді, морен ба, белон ба? Бүгін белон жақсы.

– Белоннан алтау, – деді Лилиан.

– Он екі, – деп қосты Клерфэ.

Лилиан оған бұрылып, күліп жіберді.

– Сенің таңғы асқа барғың келмей ме?

– Ұлу жегім келеді. Содан соң апельсин шырынының орнына бір бөтелке жеңіл пуйя болса.

– Он екі ме? – деп сұрады сатушы.

– Он сегіз, – деп жауап қатты Лилиан, содан соң Клерфэге қарап: – Бері кел. Шарап ала келерсің, – деді.

Клерфэ дәмханадан бір бөтелке пуйя мен екі рөмке алды. Ол және нан, май, тағы бір тілім л'эвек ала барды.

– Бұл әдісінді жиі қолданамысың? – деп сұрады ол.

– Күн сайын десем де болады. Бүгін тіпті сақтық үшін кешкі тамағымды да осылай жемекпін. Өйткені Гастон нағашым менің құрметіме түстік береді емес пе. Сені де шақырса қалай қарайсың?

– Қажеті жоқ.

– Мейлі. Ол түстіктің маған дәулетті күйеу табу дейтін мақсатына қайшы келер еді. Мүмкін сен дәулетті шығарсың?

– Менің бірер апта ғана баитыным бар. Тым тәуір дәулеті бар жігіт табылып жатса, оған тиер ме едің?

– Маған шарап күй, – деп жауап қатты Лилиан, – және қайдағы жоқты айтпай отыр.

– Сенен бәрін күтуге болады.

– Ол қашан бері?

– Мен сен туралы көп ойландым.

– Қашан?

– Түсімде. Сенің не істеп, не қоятыныңды алдын ала біліп болмайды. Сен маған беймәлім, айрықша тәртіпке бағынатын сияқтысың.

– Несі бар, – деді Лилиан. – Оның зияны жоқ. Бүгін күндіз не істейміз?

– Бүгін күндіз сен менімен бірге “Риц” мейманханасына барасың. Сол жерде сені холға, жұпынылау бір бұрышқа он бес минуттай оңаша қалдырып, қолыңа біраз журнал беремін де өзім киімімді ауыстырамын. Содан соң, Гастон ағаңа ерегіскенде, дұрыстап тамақтанамыз.

Лилиан терезеге қараған күйі ләм-лим деп жауап қатқан жоқ.

– Қаласаң, соның алдында сенімен бірге Сен-Шапель шіркеуіне немесе Париж Құдай Анасы Шіркеуіне, тіпті мұражайға барып шығайын; ең қауіптісі – сенің бойыңда ештеңеге қыры жоқ көн етіктінің де, құлдырау заманындағы тағдыр айдап Византиядан бір-ақ шыққан көк етікті грек сылқымдарының да сипаттары қатқабат тоғысқан. Қысқасы, мен бәріне дайынмын, Эйфель мұнарасына жүр десең де немесе “Бато Муш” кемесіне мініп Сенамен серуенге шығайық десең де барамын.

– Сенамен серуенге шығып көргенім бар. Сол жерде қалталы бір қасапшының ашынасы болуыма ұсыныс жасалған-ды. Ол маған пәтер жалдап беруге уәде етіп еді.

– Ал Эйфель мұнарасында болып па едің?

– Жоқ. Оған мен сенімен барамын, сүйіктім.

– Өзім де біліп ем. Сен бақыттысың ба?

– Бақыт деген не өзі?

– Дұрыс айтасың, – деді Клерфэ қымсынып. – Соның не екенін кім біліпті. Мүмкін, ол шыңыраудың шетінде тұру болар.

Гастон нағашысының үйіндегі қонақтан кейін виконт де Пестр Лилианды мәшинесімен мейманханаға жеткізіп салды. Кеш тым көңілсіз өтті, бірақ дастарқаны айта қалғандай екен. Ағасы бірнеше әйел мен алты еркекті шақырыпты. Әйелдері кірпіше

жиырылған өңшен бөлекет: қай жағынан келерінді білмейсің, әшейін атырылып тұр. Бірде-біреуі кербез деуге келмейді, әрі бәрінің күйеуі бар. Еркектердің төртеуі бойдақ көрінді; бәрі қалталы, дүмді, екеуі жас, ал ең мосқалы және ең байы виконт Пестр екен.

– Сіз неге сол жағалауда тұрасыз? – деп сұрады ол – Әсершіл көңілдің тілегі ме?

– Жәй ғана кездейсоқтық. Бұл – мен білетін тілектердің ең ізгісі.

– Сіз Вандом алаңында тұруыңыз керек қой.

– Тіпті ғажап нәрсе, – деді Лилиан, – осы жұрттың көбі менің қайда тұруым керегін өзімнен артық біледі.

– Вандом алаңында менің бір шағын пәтерім бар, суретшінің ательесі мәндес баспана, ал өзім онда ешқашан болмаймын.

– Соны маған жалға бермекпісіз?

– Берсе несі бар екен?

– Сонда ол қанша тұрмақшы?

Пестр жайланып отырды.

– Ақша жағын қозғап қайтеміз? Соны бір барып көріңізші. Көңіліңізге ұнаса, ол сіздікі.

– Әрі маған ешқандай шарт қоймайсыз ба?

– Тіпті ешқандай. Әрине, реті келгенде менімен мейманханаға барсаңыз, бек риза болар ем, бірақ ол да шарт емес.

– Тегі, бұл дүниеде риясыз жандар әлі бар екен-ау, – деді Лилиан.

– Оны қашан көресіз? Ертең барсаңыз қайтеді? Сізбен ертең түстікке барсақ қалай қарайсыз?

Лилиан оның ақ түрпі мұрт өскен сопақша бетіне қарады.

– Турасын айтқанда, нағашым мені күйеуге бергісі ойы бар, – деді ол.

Пестр күлді.

– Сіздің болашағыңыз әлі алда. Нағашыңыз сәл ескілікті адам ғой.

– Ол пәтерде екі адамдық орын бар ма?

– Болар деймін. Оны неге сұрадыңыз?

– Досыммен бірге жайғаса қалсам дегенім ғой.

Пестр бір мезет оған байыппен қарап қалған.

– Ондай жағдайды да ойластыру керек екен, – деді ол сәл үнсіздіктен кейін, – бірақ, ашығын айтқанда, пәтер екі адамға біршама тарлық етуі ғажап емес. Біраз уақыт жалғыз тұрсаңыз болмай ма? Әуелі Парижбен жақсылап танысып алыңыз! Мұнда сіздің алдыңыздан көп мүмкіншіліктер ашылады.

– Рас айтасыз.

Мәшине тоқтап, Лилиан сыртқа шықты.

– Сонымен ертең сізге сағат нешеде келейін? – деп сұрады виконт.

– Ойланып көрейін. Гастон нағашымнан сұрасам, қарсы емессіз бе?

– Сіздің орныңызда болсам, мен өйтпес едім. Оны босқа мазалап қажеті не? Өзіңіз де оны істемессіз деймін.

– Неге?

– Оны сұраған адам ешқашан да олай етпейді. Сіз аса сұлусыз және өте жассыз, мадемуазель. Мен сізді өзіңізге лайық жақтауға салсам арманым болмас еді. Мен сияқты жасамыс адамға сеніңіз: бұл жер сізге қаншама ғажап көрінгенімен, мұндағы тірлігіңіз – бос кеткен уақыт. Сізге сән-салтанат керек, үлкен сән-салтанат. Қошеметім үшін кешіріңіз, бірақ мен адам танимын. Жақсы жатып, жай тұрыңыз, мадемуазель.

Лилиан баспалдақпен көтерілді. Әуелгіде Гастон нағашысы ұйымдастырған күйеулер көрмесі оған ащы мысқылдан басқа ешқандай әсер етпеген болатын. Ол өзін еңсесін көтеру үшін өмірдің қызықтарымен еліктірген жаралы жауынгердей сезінді. Бірақ сәлден соң кенет көңілі құлазып жүріп берсін. Осынау тірідей іріп-шіріген жандардың арасындағы жалғыз дені дұрысы өзі сияктанып кетті. Олардың әңгімелерін түсінбейтін тәрізденді. Өзіне немкетті нәрсенің бәрі оларға аса маңызды сияктанды, ал мұның аңсарлы дүниесіне, неге екенін кім білсін, олар тыйым салған. Виконт де Пестрдің ұсынысы оған, сірә, ең ақылға қонымды сияқты көрінді.

– Иә, қалай, Гастон нағашың ойлаған жеріңнен шыға алды ма? – деген Клерфэнің дауысы естілді дәлізден.

– Сен осындамысың? Түнгі мейманхана бармай, ештеңе ішпей осында жүрмісің?

– Ондай дүниелерден көңілім қалған.

– Мені күтіп жүрсің бе?

– Иә, – деді Клерфэ – Сенің арқаңда керемет игі жанға айналатын түрім бар. Енді ішкім келмейді. Сенсіз жерде.

– Бұрын ішіп пе едің?

– Әрине. Жарыс-жарыстың арасында ұдайы ішетінмін. Оным көбінесе апат-апаттың арасында болып кететін. Шамасы,

қорқақтықтан ішетін болуым керек. Әлде өзімнен өзім қашқан түрім бе екен? Енді соның бәрі өтті-кетті. Бүгін күндіз мен Сен-Шапель шіркеуінде болдым. Ал ертең тіпті Клюни мұражайына бармақпын. Екеумізді бірге көрген таныстарымның бірі сені сол мұражайда ілулі тұрған гобеленде бейнеленген сыңар мүйіздіге ұқсайды екен дейді. Әйтеуір сен жұрттың аузындасың. Қалай, тағы бір жаққа барамыз ба?

– Бүгін кешке ешқайда бармаймын.

– Бүгін сен өмірді асүй, салон және жатын бөлме деп қана білетін алпауыттарда қонақта болдың, ал шынтуайтында өмірдің тым желкені көп қайық екенін және оның кез келген уақытта аударылып түсетінін олар қайдан білсін. Сен енді олардан демалуың керек.

Лилиан күлді.

– Сен қалайда ішіп алғансың ғой?

– Жо-ға, оның маған қажеті шамалы. Сенің шынымен-ақ ешқайда барғың келмей ме?

– Қайда?

– Көше біткеннің әрқайсына және өзің бірдеңесін естіген думанханалардың бәріне: Киім киісінде мін жоқ. Тіпті өзіңнің кежегең кейін тартса да мына көйлекті біз жұртқа көрсетуіміз керек. Тегі, көйлек атаулыға қатысты белгілі бір міндет бар емес пе.

– Ал адамдарға қатысты болмай ма?

– Әрине, болмайды.

– Жақсы. Баяу жүріп отырайық. Көшелерді аралайық. Бірде-біреуінде жатқан қар жоқ. Әр бұрышта гүл сатылып жатыр. Бір құшақ шегір гүл сатып алайықшы.

Клерфэ мәшинесін жағалаудағы абыр-сабыр жүрістен шығарды да мейманхананың алдына барды. Оған қатарлас мейрамхана енді жабылғалы жатыр екен.

– Зарыққан ғашық, – деген дауыс тура құлағының түбінен естілді. – Ондай халге сен тым кәрі емессің бе? – Клерфэнің қасында Лидия Морелли тұр екен. Ол жанындағы серігінен озыңқырап мейрамханадан жаңа ғана шыққан.

– Сөзсіз, – деп жауап қатты Клерфэ.

Лидия ақ жамылғысының етегін иығынан асыра тастады.

– Жаңа қырыңнан көрінбексің! Тіпті күлкілі, жарқыным. Әрі анандай шикі өкпемен.

– Қошмет деп осыны айт, – деді Клерфэ. – Мұндай сөз сенің аузыңнан шықса, демек, оның әдемі болғаны.

– Әдемі! Парижден бөлме жалдап, Баленсиагадан үш көйлек сатып алған салдақы.

– Үш дейді? Оның құрығанда отыз көйлегі бар деп жүрсем. Олар оның үстінде күн сайын басқаша құлпырады. – Клерфэ күліп жіберді. – Қашаннан бері сен жас қыздарды тыңшыдай тіміскілейтін болғансың?

Лидия оған бірер кәрлі сөз айтпақшы болып оқталып еді, бірақ сол сәтте мейрамханадан серігі шыға қалды. Ол Клерфэні танымайтын. Құдды қару ұстаған адамша жігітінің қолынан шап берген Лидия Клерфэнің қасынан өтіп кете барды.

Әлден соң барып Лилиан келді.

– Қазір ғана біреу маған сенің айдай сұлу екеніңді айтты, – деді Клерфэ. – Енді сені жұрт көзінен тасаламаса болмас.

– Күтем деп ішің пысып кетті ме?

– Жоқ. Егер адам көптен бері ешкімді күтпеген болса, жаңа біреуді тосқаны оны он жылға жасартады. Бәлкім, тіпті жиырма жылға... Мен енді ешқашан біреуді күтеспін деп едім.

– Ал мен өмір бойы әлденені күтумен келемін.

Лилиан қасқабас еркекпен бірге мейрамханадан шыққан ақсары түсті шілтерлі жамылғысы бар әйелдің соңынан қарап қалды; ол кіл өңкей жаңғақтай ірі гауһардан алқа такқан екен.

– Жарқырауын қарашы! – деді Лилиан.

Клерфэ жауап қатқан жоқ. Асыл тас атаулы оның ең осал жері болатын; егер ол Лилианның көкейіне бір қонақтаса, оның тілегін бұдан әлдеқайда құлдық ұрып орындайтын адамдар қаптал табылады.

– Асыл тасқа әуестігім жоқ, – деді Лилиан оның ойын оқып қойғандай-ақ. “Мен үшін ол тым ерте де, кеш те”, – деп ойлады өзі.

– Сен жаңа көйлек кигенбісің? – деп сұрады Клерфэ.

– Иә. Мұны бүгін ғана әкелді.

– Көйлегіңнің бәрі нешеу өзі?

– Осымен сегіз болды. Оны неге сұрадың?

Сірә, Лидия Морелли тәуір-ақ хабардар секілді. Оның үш көйлек дегені де дағдылы нәрсе болғаны.

– Гастон ағамның зәре-құтын алып болдым, – деді Лилиан күліп. – Барлық есепшотты соған жібердім. Оның тек бір білмейтіні: осы көйлектер менің бүкіл өміріме жетеді. Ал енді, кәне, ең мынау деген түнгі мейрамханаға тартайық. Сенің сөзіңнің жаны бар. Көйлектердің де өзіндік қақысы болады.

– Тағы бір жерге барамыз ба? – деп сұрады Клерфэ. Таңғы сағат төрт болған еді.

– Иә, барайық, – деді Лилиан. – Шаршаған жоқсың ба?

Лилианнан шаршаған-шаршамағанын сұрауға болмайтынын Клерфэ білетін.

– Әзірге жоқ, – деді ол. – Саған ұнай ма?

– Өте.

– Жарайды, онда басқа бір мейрамханаға баралық. Сығандары барына.

Монмартр да, Монпарнас та, біршама кешігіп болса да, соғыстан кейінгі дүрсу шағында тұрған. Сауықханалар мен түнгі мейрамханалардың алашұбар апандары көк түтінге оранған. Олар тегі, су астында тұрғандай-ақ. Мұнда болып жатқан абыр-дабырдың бәрі бір нәрсенің шексіз қайталауы дерлік. Лилиан болмаса Клерфэ жалығып өлер ме еді, кім білсін. Ал Лилиан үшін мұның бәрі таңсық, ол нақты бір нәрсені де емес, әмбе жұрттың көргенін де емес, өзінің көргісі келгенін көрді. Күдік-күмәні мол сауықханалар оның көзіне отты құйын болып көрінді, ал шайлық десе өліп кете жаздайтын оркестрлер керемет капеллаға ұқсап кетті. Жалдамалы бишілер, қалталы саудагерлер, жүгенсіз кеткен кемақыл қатындар – уақыттарын қалай өткізерін білмеген немесе оқыс оқиға күтіп, яки әлдебір мәміле жасағысы келген үйбездерлер толы залдарды ол құдды бір ұшқындаған иірім құрлы қабылдады, өйткені өзінің қалағаны осы еді, ол мұнда осындай дырду іздеп келген.

“Осында сенделіп жүргендерден мұның айырмашылығы осы, – деп ойлады Клерфэ. – Аналардың бәрі не жанжал іздейді, болмаса бизнес құрады, яки өз бойларындағы бос кеңістікті джаздың даңғазасымен толтырмақшы болады. Ал бұл өмір іздейді, тек өмірді қуады, оны құдды бір ақ шаңқан бұғы немесе ертедегі сыңар мүйіз сияқтандырып қыр соңына түседі. Өзі аялдау, жан-жағына қарау дейтінді білмейді. Бұған ерсен, өзінді иә қаусаған қарт, иә болмаса беймарал бала сезінесің. Сол уақытта ұмыт қалған жылдардың терең қойнауынан кенет әлдебіреулердің бет әлпеті қалқып шығып, ескі армандар мен қилы қиялдардың сұлбасы қайтадан жанданады, ал содан соң, ымырттағы найзағайдың шақпағындай болып, өмірдің қайталанбайтыны туралы әлдеқашан ұмытылған сезім қайыра бас көтереді”.

Ықыласты қоңырқай көз сығандар үстелді шыр көбелек айналып, жарамсақтана бүгіліп, ән шырқатып жүр. Лилиан олардың әніне елтіп қалған.

“Бұлардың әнмен айтқандарының бәріне ол қалтқысыз сенеді, деп ойлады Клерфэ. – Оның көкей көзінің алдында далиып дала жатыр, түн қойнауынан жалғыз-жарым өксік естіп, жалғыздықты өзі де сезінеді және алау мен оның басындағы қорғаныш іздеген адамды көреді; тіпті айтыла-айтыла мезі қылған, әбден қадірі қашқан жыланқы әндердің өзін ол бүкіл адамзаттың әнұранындай қабылдайды, солардың әрқайсынан қайғы-қасіретті де, қолға жұқпасты ұстап қалсам деген аңсарлықты да және оның мүмкін еместігін де қабат естігендей болады. Лидия Морелли айтқан сөздің де жаны бар – осының бәрін оның қарабайырлығы деуге де болар еді, бірақ дәл осы қасиеттері үшін Лилианға табынуға болмайды десе, мен бәс тігер едім”.

– Байқаймын, тым көп ішіп қойған сияқтымын, – деді Клерфэ.

– *Тым көп* дегенде сен нені айтасың?

– Өз “менімді” сезінуден қала бастағанды.

– Олай болса, мен тым көп ішуім керек екен. Мына мен өз “менімді” жақтырмаймын.

“Өзі ештеңеден тайсалмайды, – деп ойлады Клерфэ. – Думанхана бұған өмірдің өз бейнесіндей көрінеді, ал кез келген қарабайыр сөз мұның құлағына ең алғаш айтылғандағысындай әрі сиқырлы, әрі ақылды естілетін болса керек. Тегі, бұған шыдау қиын. Ол өлетінін біледі, адамдардың есірткіге бой алдыратыны сияқты, осы ойға өзі әбден көндіккен, бұл ой оған бүкіл дүниені өзгеше көрсетеді, үрей деген оған жат, ол пасықтықтан да, күпірліктен де қорықпайды. Ал мен ешбір ойланбастан иірімге қойып кетудің орнына, құдай ұрып, тартыншақтай беретінім неліктен?”

– Мен саған сиынуға бармын, – деді Клерфэ.

– Соны көп айта бермеші, – деп жауап қатты ол. – Тек алыстан ғана сиынуға болады.

– Ол бірақ саған қатысты емес.

– Олай болса, осыны үнемі қайталай бер, – деді ол. – Маған ол су мен шараптай қажет.

Клерфэ күлді.

– Қашанғыдай, сенікі жөн. Бірақ мәселе сонда ма? Біз қайда барамыз?

– Мейманханаға. Мен орын ауыстырсам деймін.

Клерфэ ештеңеге таңырқамасқа бекінді.

– Жарайды, олай болса барып жиналайық, – деді ол.

- Мен заттарымды жинастырып қойғанмын.
- Қайда көшпексің?
- Басқа мейманханалардың біріне. Міне, екі күн қатарынан дәл осы уақытта маған бір әйел телефон соғады. Табаныңды жалтырат, бұл жер сенің орның емес дегенді айтады. Сол сияқты басқа да доңайбаты көп.
- Онымен байланыстырушы болма деп портъеге айтпайсың ба?
- Айтуын айттым, бірақ ол бәрібір амалын тауып өтіп кетеді. Кеше оны менің шешеммін деп алдапты. Тілінде бір мүкісі бар. Француз емесі анық.
- “Лидия Морелли” – деп ойлады Клерфэ.
- Ал маған неге айтпадың?
- Несін айтам? Немене, “Рицте” бос нөмір жоқ па?
- Әрине, бар.
- Онда жақсы. Менің қайда жатқанымды естісе Гастон ағам шалқасынан түсетін шығар.

Клерфэ портъеден абажадай сандық алып (оны қуғында жүрген бір неміс майоры мейманханада тастап кетсе керек), Лилианның жаңа көйлектерін соған салды. Бұл кезде Лилиан кереуетте мәз боп күліп отырған.

– Маған бұл жерден кету оңай емес, – деді ол – Мұндағының бәріне бауыр басып қалыппын. Бірақ қимасам да өкінішім жоқ. Соны түсінесің бе?

Клерфэ басын көтерді.

– Түсінем-ау деп қорқам. Сен ештеңеден өкінбей ажырасасың.

Лилиан қайта күлді. Ол екі аяғын созып жіберіп, кереуетте отыр. Қолында – бір рөмке шарап.

– Енді ештеңенің өкініші жоқ. Мен шипажайдан кеткен екенмін, басқа қай жерден де кете аламын.

“Бүйте берсе бұл менен де кетер-ау, – деп ойлады Клерфэ, – жұрттың мейманханасын ауыстырғаны сияқты, мені де оп-оңай ауыстырып жүре берер”.

– Міне, қарашы, мынау – неміс майорының семсері, – деді ол. – Сірә, сасқалақтап жүріп, ұмытып кеткен болар. Неміс офицері үшін ол жараспайтын-ақ қылық. Семсерді мен сандықта қалдырайын. Айтпақшы, сен массың ғой, бірақ сол өзіңе өте жарасады екен. Сәтін салғанда, бұдан екі күн бұрын саған деп “Рицадан” бір нөмірге тапсырыс беріп қойып едім. Әйтпесе ондағы портъенің алдынан өту оңай емес.

Лилиан семсерді қолына алып, орнынан тұрмастан оны серт ұстады.

– Сен маған қатты ұнайсың. Осы мен неге ешуақытта сенің атыңды атамаймын?

– Менің атымды ешкім атамайды.

– Онда менің атағаным тіпті дұрыс болар.

– Бітті, – деді Клерфэ. – Семсерді өзінмен бірге алғың келе ме?

– Оны осында қалдыр.

Клерфэ кілтті қалтасына салып, Лилианға пальтосын әперді.

– Мен тым жүдеп кетіппін бе? – деп сұрады Лилиан.

– Жоқ. Меніңше, екі килограмдай қосқансың.

– Енді ең бастысы сол, – деп мінгірледі Лилиан.

Шабандандар таксиге салынып, ол бұлардың ізімен жүріп отырды.

– “Рицтегі” бөлмем Вандом алаңына қарай ма? – деп сұрады Лилиан.

– Иә. Ол немістер жағына шығады. Соғыс кезінде онда немістер тұрған. Ал Камбон көшесіне қарайтын нөмірлерді жоғары нәсілге жатпайтын адамдар мекендеді. Ол кезде осындай шетін нәрселерге мән берілетін.

– Ал сен қайда тұрдың?

– Бір мезет мен әскери тұрғындарға арналған лагерьде отырғанмын. Ал ағам ол кезде Вандом алаңына шығатын нөмірлерде тұрды. Біз эльзастықтармыз. Ағамның әкесі – неміс, ал менің әкем – француз болатын.

– Сонда ағанның сені құтқаруға шамасы жетпеді ме?

Клерфэ күлді.

– Оған салсаң, мені аулағырақ жіберер еді. Тіпті жаһаннамның түбіне болса да. Аспанға қарашы. Таң атып келеді. Құстардың сайрағанын естимісін? Қалада оларды тек осы мезгілде ғана тыңдай аласың Түні бойы мейрамханада отырып, таң бозымен қайтқанда ғана табиғатты сүйшілер сайрауықтың әніне елти алады.

Олар Вандом алаңына қарай бұрылды.

Осынау елең-алаңда атшаптырым сұрқай алаң жым-жырт көрінді; аспанда бұлт көшкеніне қарамастан айнала тегіс сары жалқын сәулеге бөгіп тұр.

– Бағзыда адамдар қандай ғажайып ғимараттар салғанын көргенінде олар бізден гөрі бақытты болған-ау деп еріксіз ойға қаласың, – деді Лилиан. – Сеніңше қалай?

– Меніңше, олай емес, – деп жауап қатты Клерфэ. Ол мәшинесін мейманхананың кіреберісіне тоқтатқан. – Мен қазір бақыттымын,

– деді ол– Әрі біз бақыт дейтіннің не екенін білеміз бе, жоқ па – онда менің шаруам шамалы. Иә, мен нақ осы сәтте бақыттымын, сенімен бірге осы алаңда тұрып тыныштыққа ден қойғаным бақыттымын. Ал сенің ұйқың қанған соң біз Сицилияға тартамыз. Онда мен “Тарго Флорио” деп аталатын жарысқа қатысамын..

* * *

Сицилияда көктем дүркіреп тұрған. “Тарго Флорио” жарысы өтуге тиісті тас жол (жүз сегіз километр және мың төрт жүздей бұралаң) күніне бірнеше сағат жабылады екен: онда жаттығу өтуі тиіс. Басқа уақытта да шабандоздар, баяу жылдамдықпен болсын, бұл арақашықтықты әлденеше өтіп, бұралаң-бұрылыстарды, еңістерді, қайқандарды және жолдың ерекшеліктерін естеріне сақтаумен болды. Сондықтан осы ақ жол мен күллі шуақты алқап таңның атысынан күннің батысына дейін қуатты моторлардың гүрілінен қалтырап жатты.

Клерфэнің жұптасы жиырма төрт жасар итальяндық Альфредо Торриани болатын. Екеуі де ұзақты күнге жол бойында болады. Кешке қарай тотығып, аштық пен шөлден өле жаздап қайтады.

Клерфэ Лилианның жаттығу жүрістеріне қатысуына тыйым салған. Оның өзге шабандоздардың әйелдері мен ғашық жарларына ұқсап, шамалары келгенше көмектеспекші болғансып қолдарына секундомер мен қағаз ұстап, автомобиль фирмалары мәшинелерді ұсақ-түйек жөндеуге, дөңгелектерінің тысын ауыстыруға және бензин құюға арнап салған орындарда күні бойы бос сенделуін қаламаған. Клерфэ Лилианды теңіз жағасында жекежайы бар досымен таныстырды да оны сонда орналастырды. Досының аты Левалли еді, ол алабұға аулаумен айналысатын кемелерді ұстайтын. Клерфэнің оны таңдауы тегін емес-ті; ол қасқабас әрі толық адам болатын және жаратылысында нәпсіқұмарлығы жоқ еді.

Лилиан ұзақты күнге теңіз жағалауында немесе Леваллидің жекежайын қоршаған бақтың ішінде болады. Қараусыз қалған бұл бақта аттаған сайын Эйхендорфтың өлеңдеріндегідей мәрмар мүсіндер кездеседі екен. Лилианда Клерфэні көрсем деген ниет бола қойған жоқ, бірақ оған қайда барса соңынан қалмайтын, тіпті мамыражай апельсин тоғайын да жайлап алған бастығыңқы мотор үні қатты ұнады. Оны Лилианға, гүл шашқан ағаштардың жұпар иісімен қоса, жел әкеледі де джунглидің дағырасынан шыққан су жаңа ырғақтардан аумайтын осы даңғаза соқпа толқынның гүіліне

ұласады. Бұл бір алабөтен саз, бірақ Лилиан содан Клерфэннің дауысын естігендей болады. Ол күні бойы көзіне көрінбей, көңілінде тұрады да ақыры Лилиан ыстық аспан мен теңіздің ақ шұғыласына қалай елтісе, оның даусына да солай елтиді. Лилиан қайда барсын мейлі – құдай мүсіндерінің саясындағы қарағай-лардың түбінде ұйықтап жатса да, отырғышта Петрарканы немесе “Әулие Августиннің өсиетін” оқып отырса да, ештеңені ойламай, теңіздің көркін қызықтаса да немесе қас қарайып, итальялық қыздар “*pelicissima notte*”¹ деп атайтын шақта – беймәлім күдіреттің күшімен әр сөзден сұрақ туындап жататын сәттерде текшекемерде отырса да Клерфэ онымен бірге болады. Алыстан жетіп, аспанды да, кешті де дағыраның дүрсілі мен гүрсіліне толтырған гуіл бір басылмай, Лилианның қаны да сонымен бірге шымырлап, бірге ағады. Ол ешбір сөзді қажет етпейтін махаббат еді.

Ал кешкілік сол гуілдің жетегінде Клерфэ келеді. Оның мәшинесі жекежайға жақындаған сайын гуіл күннің күркіріне ұласады.

– Бұл заманның кондотьерлері² байырғы заманның құдайлары сияқты, – деді Левалли Лилианға. – Олардың қай-қайсысы да Юпитердің ұлдарынша дабылдатып, дуылдатып келеді.

– Оларды жақсы көрмейтініңіз не?

– Мен, тегі, автомобиль атаулыны жаратпаймын. Олардың гүрілі соғыс кезіндегі бомбалаушылардың тажалды үнін еске салады.

Соны айтты да аса сезімтал жуан Шопеннің фортепьянолық концерті жазылған күйтабақты қойды. Лилиан оған ойлы кейіпте қарады. Адамның біржақты болатыны ғажап, – деп ойлады ол – Мынау тек өз тәжірибесіне сенеді және тек өзіне төнетін қауіпті ғана ойлайды. Осы бір өнерсүйгіш нәзік жанды адам өзінің кемелері қынадай қыратын алабұғалардың қандай сезімде болатынын бір сәт ойлады ма екен, сірә?

Бірнеше күннен кейін Левалли үлкен мереке ұйымдастырды. Оған Сицилия мен Оңтүстік Италиядан жүзшақты адам шақырды. Самаладай жанып шырағандар мен лампиондар тұрды; жұлдызы самсаған түн ерекше жылы болатын; өзге бір ғаламшардан жіберілген шар сияктанып көкжиекте асылып қалған орасан зор қызыл Ай, қарансын деп әдейі жаратылғандай ұшы-қиырына көз жеткісіз теңіз айдыны теп-тегіс айнадай боп жалтырап жатты. Лилиан таң-тамаша.

¹ Тылсым түн (*umal*).

² Кондотьер – 14-16 ғғ. Еуропа корольдерінің бірінде немесе Рим папасында қызметте болған Италиядағы жалдамалы әскери жасақтың басшысы; пайда үшін кез келген істі қорғауға әзір адам (*umal*).

- Сізге ұнай ма? – деп сұрады Левалли.
 - Бар арманым осы еді.
 - Бәрі ме?
 - Бәрі десем де болар. Төрт жыл бойы тау басында, ақ қардың құрсауында қалып, осындай мерекені армандадым ғой. Осының бәрі қарға, тауға бір ұқсаса неғылсын...
 - Мен аса қуаныштымын, – деді Левалли. – Мұндай мереке ұйымдастырмағаныма көп болып еді.
 - Неге? Дағдылы нәрсеге айналып кетеді деп қорқасыз ба?
 - Олай емес. Мереке дейтіндер... қалай айтсам екен... көңілімді құлазытатыны бар. Оларды ұйымдастырғанда үнемі әлденені ұмытсам екен дейсің... бірақ ұмыта алмайсың.
 - Мен ештеңені де ұмытқым келмейді.
 - Қойыңызшы? – деп сыпайы ғана сұрады Левалли.
 - Енді солаймын, – деп жауап қатты Лилиан.
- Левалли жымиды.
- Ертеде осы жерде Рим жекежайы тұрған және онда көл-көсір той-топырлар болған деседі; алаулар мен аузынан от ақтарылған Этнаның самаладай жарығында Римнің айдай сұлулары көңіл көтеретін болған ғой. Ежелгі римдіктер жұмбақтың шешуін табуға біртабан жақын қалған деп ойламайсыз ба?
 - Қайдағы жұмбақтың?
 - Біз не үшін өмір сүреміз дейтін.
 - Тегі, біз өмір сүреміз бе өзі?
 - Өзіміз осылай деп сұрасақ, ол да рас болар-ау. Осы әңгімені бастағаныма кешірім өтінем, бірақ біз, италиялықтар, күйреуік халықпыз, сырт көзге басқашалау көрінгенімізбен, күйреуік екеніміз анық.
 - Пенде баласы сол, – деді Лилиан. – Тіпті есуастар да үнемі көңілді бола бермейді.
- Клерфэннің мәшинесі жақындап келе жатқанын естіп, ол күлімсіреді.
- Аңыздың айтуынша, – деп сөзін сабақтады Левалли, – осы жекежайдың соңғы иесі болған әйел, таңның атысымен өзінің ашыналарын өлтіруге әмір етеді екен. Римнің ынсапсыз сұлуы қызыққа толы түннен кейінгі көңілдің пәсеюіне көне алмаған-ау.
 - Неткен күрмеулі нәрсе! – деп ытырыла сөйледі Лилиан. – Оларды таң атқанша шығарып жіберуіне болмады ма екен? Немесе өзі-ақ кетіп қалса нетер еді?
- Левалли оны қолтығынан алды.

– Әрдайым ең оңайы сол бола бермейді. Өзіңнен өзің қайда қашып құтыларсың.

Олар музыка ойнап жатқан жаққа бет алды.

– Сіздің ешқандай меншікке ие болғыңыз келмей ме? – деп сұрады Левалли.

– Бәріне ие болсам деймін, яғни бұл – ештеңеге де ие болғым келмейді деген сөз.

Левалли оның қолын сүйді.

– Міне, мәселе қайда, – деді ол – Ал енді мен сізді сонау кипаристерге апарайын. Онда біз астынан жарық түсетін әйнекті сдені бар би алаңын жасадық. Ондай алаңдарды Ривьерадағы жаздық мейманханалардан көріп құмартқан едім. Мінеки, сіздің жігіттеріңіз де келді – бүгін мұнда Неапольдің, Палермо мен Римнің тең жартысы жиналған болар.

– Не көрермен, не ойнаушы болуға әбден болады, – деді Левалли Клерфэге қарап.

– Немесе екеуі де болады.

– Мен тек көрермен болуды қалаймын. Мұның екеуін де үйлестіргісі келетін адамдар кемелділіктің шыңына шыға алмайды.

Олар кипаристердің алдындағы жарығы астынан түсетін әйнек сденде билеген әйелдерді қызықтап текшелерде отыр. Лиалиан Фиола ханзадамен билеп жүрген.

– Оны жалын десе де болар, – деді Левалли Клерфэге. – Қалай билейтінін қараңызшы. Помпейдің мозаикасы есіңізде ме? Өнер туындысы – әйелдердің ғажап болатыны – олардағы артық нәрсенің бәрі аласталған! Тек сұлулығы ғана бейнеленген. Криттен әйгілі Миностың сарайындағы картиналарды көргеніңіз бар ма? Эхнатон заманындағы мысырлық әйелдердің бейнесін көріп пе едіңіз? Сопақ бет, қиық көз әдепсіз бишілер мен уыздай жас патша қыздары есіңізде ме? Бәрінің бойында алаулаған от бар. Ал енді би алаңына назар аударыңызшы. Біз техниканың, әйнек пен электрдің көмегімен жаққан теп-тегіс жасанды жалынға қараңыз; әйелдер тура соның бетімен сырғып жүргендей. Соның бәрін көру үшін мен осындай алаң жасаттым. Оларды астынан жасанды жалын сәулелендіреді, көйлектерін от шарпып, бірте-бірте жоғары өрлей береді, ал олардың бет-жүздері мен иықтарына Ай мен жұлдыздардың салқын сәулесі қонады; қажет көрсеңіз, бұл ишараға біршама күліп алсаңыз да оқасы жоқ, бірақ бірер минут ойлануыңызға болады. Біздің жартылай құдайларға айналуымызға жол бермей, әрқайсымызды отағасы ететін, өнегелі қала тұрғыны,

бала-шағаның асыраушысы болуымызға мүмкіндік беретін және сөйте тұра, бізден құдай жасамаққа уәде беріп, өздерінің торына түсіретін бұл әйелдер неткен тамаша жандар десеңізші. Шынында, осылар ғажап емес пе?

– Иә, олар ғажап, Левалли.

– Әрқайсысы бір-бір Цирцея¹ десең болмас па. Әрі ең күлкілісі – соған өздері сенбейді. Тұла бойларын жастықтың жалыны кернеген, бірақ сондарынан қалмай көзге көрінбейтін елес билеп барады, ол – тоғышарлықтың және кешікпей өздері жинап алатын он килі салмақтың елесі, отбасындағы күйкі тірліктің, мардымсыз атакқұмарлық пен болымсыз мақсаттардың, рухани қалжырау мен енжарлықтың, бітіп болмас бірсарындылық пен мысықтабандап жақындай түскен қарттықтың елесі. Осының бәрі бұлардың тек біреуіне – мұнда сіз ертіп келген, қазір Флорамен билеп жүрген аруға жолай қоймас деймін. Оны сіз қалай тауып жүрсіз?

Клерфэ иығын көтерді.

– Оны қайдан таптыңыз?

Жауап бермес бұрын Клерфэ бір сәт күмілжіді.

– Сіздің сөзіңізбен айтсам, мен оны Аид² патшалығының қақпасы алдынан таптым. Көп жылдан бері сіздің осындай лепірген сезімде болғаныңызды бірінші көруім.

– Мұндай көңіл күйінің сәті жиі бола бермейді. Аид патшалығының қақпасы алдынан... Енді сізден әрнені сұрап мазаңызды алмайын. Қиял тербетуге осы да жетеді. Сіз оны өзекті жандардан тек Орфей ғана құтылып шыққан үмітсіздіктің іңір қараңғысынан тапқан екенсіз. Солай болар. Тек, қалай дегенмен, тозақтан әйелді құтқару үшін Орфей өз басын бұрынғысынан да сұмдық жалғыздыққа байлаған ғой. Ал сіздің бұған берер қандай құныңыз бар, Клерфэ?

Клерфэ күлімсіреді:

– Мен ырымшыл адаммын. Сондықтан және әсіресе жарыс алдында мұндай сұрақтарға жауап бермеймін.

“Бүгін Оберонның түні болды ғой, – деп ойлады Лилиан бірде Фиоламен, бірде Торрианимен билей жүріп. – Мұндағының бәрі: мына самаладай жарық та, көгілжім көлеңкелер де және бір

¹ Цирцея – грек мифологиясында – Эя аралының иесі, сиқыршы; азғырушы жауыз.

² Аид – көне грек мифологиясында жерасты дүниесі мен өлілер патшалығының құдайы; өлілердің жерасты патшалығы, тамұқ.

мезгілде әрі шындық, әрі елес боп көрінген өмірдің өзі де сиқырланған тәрізді. Аяқтың тықыры мүлдем естілмейді, бәрі музыка сазымен үнсіз қалқып бар жатқандай. Қар басқан шипажайда кереуетінің басына дене қызуының парақшасын іліп қойып, Неапольден немесе Парижден музыка тыңдап жатып осындай түнде, аспаннан Ай қарап, желдің лүп еткен лебі лимоза мен гүл төккен апельсин ағаштарының жұпарын желпіп тұратын мұндай түнде тіпті өлгің де келмейтін сияқты. Адамдар бір-бірімен жолығысып, бір сәт бірге болады да көптің арасына сүңгіп кетіп, енді басқа біреудің ықыласына бөленіп жатады. Сенің алдыңнан өзге бейнелер, өзге адамдар табылады, бірақ алақан ыстығы сол баяғыдай.

“Осының өзі рас па? – деп ойлады Лилиан. – Әне, анау жерде бір мезет осынау ғажайып бақтың иесі болған қапалы адамның қасында менің ғашығым отыр; олардың әңгімесі мен туралы екенін де білемін. Сірә, сөз тізгіні қамығыңқы Леваллидің қолында болар; ол тағы да өзімнен сұраған жайдан сөз қозғап, менің сырымды білмек боп отырған шығар. Ешкім сырын аша алмаған ергежейлінің ешкімге сездірмей жұрттың бәріне күлетіні туралы ертегі болатын сияқты еді ғой. Оның атын да ешкім таба алмаушы еді”. Лилиан жымыды.

– Бірдеңе ойладыңыз ба? – деп сұрады Фиола.

– Бар сыры – атын ешкім білмейтін бір адам туралы ертегі есіме түсіп кеткені.

Фиола күлімсіреді. Оның тотыққан жүзінде тістері өзгелердікінен әлдеқайда әппақ көрінеді.

– Мүмкін сіздің сырыңыз да сонда шығар? – деп сұрады ол.

Лилиан басын шайқады.

– Адам атының қандайлық мәні болуы мүмкін?

– Кейбір адамдардың бар сыры атында тұрады.

Билей жүріп Клерфэннің қасынан өткенде Лилиан оның ойлы жанарымен өзіне қарағанын байқап қалды.

“Ол мені өзімнен қанша жүрсем де ештеңе сұрамайтынымен баурап алған сияқты”, – деп ойлады Лилиан.

– Сіз өте бақытты адамша жымиясыз, – деді Фиола. – Бәлкім, сіздің сырыңыз сонда болар?

“Ақымақтың сөзі ғой, – деп ойлады Лилиан. – Бақыттымысың деп әйелден ешуақытта сұрауға болмайтынын ешкім үйретпеген бе?”

– Сырыңыз неде? – деп сұрады Фиола. – Жарқын болашағыңызда ма?

Лилиан тағы да басын шайқады.

– Менде болашақ дейтін жоқ. Ешқашан да. Соның өзі-ақ көп жайды жеңілдететінін сіз білмейсіз ғой.

– Фиолаға қараңыздаршы, – деді қартаң графиня Вителлеши, – тегі, мұнда мына бір бейтаныс бикештен басқа бірде-бір жас келіншек жоқ болар ма.

– Оған таңданатын дәненесі жоқ, – деп жауап қатты Тереза Маркетти кемпір. – Егер ол біздің бойжеткендердің бірімен осынша билесе, оларды өзіміз жартылай атастырып қояр едік те, ақырында ол оған үйленбей кетсе, қыздың ағалары өлгенше шамданған болар еді.

Вителлеши көзіне тұтқалы көзілдірігін тосып, Лилианға тесіле қарады.

– Бұл қайдан келген өзі?

– Әйтеуір итальян қызы емес.

– Көріп отырмын. Дүбара біреу болар.

– Мен секілді, – деді Тереза Маркетти кекесінмен. – Менің бойымда америкалықтың, үндіс және испан қаны бар. Әйтсе де әкемнің долларының көмегімен Уго Маркеттиді құтқарып қалуға, оның қаусаған сарайындағы атжалмандарды құртып, онда ванна бөлмелерін салуға шама-шарқым жетті.

Графиня Вителлеши ештеңені естімегендей сыңай байқатты.

– Сізге айту оңай, ұлыңыз біреу және күнделікті шотыңызда ақшаңыз жетерлік, ал менің төрт қызым бар әлі қарыз-құрызым бастан асады. Фиоланың үйленетін уақыты болды. Азын-аулақ дәулетті бойдақтарымыз ағылшынның мәнекеншілеріне үйлене берсе не тамтығымыз қалады. Қазір сол сәнге айналыпты. Елді екінің бірі тонап жатыр.

– Соған тыйым салатын заң шығарса болар еді, – деп мысқылдай сөйлеген Тереза Маркетти әңгімесін созды. – Олардың соқыр тиыны жоқ інілерінің америкалық бай қатындарға үйленуіне де жол берілмесе екен: өйткені ол бейбақтар некеге тұрғанға дейінгі ғашықтық ынтызарық күйеуінің гареміндегі үй тұтқынымен аяқталарын білмейді де ғой.

Графиня тағы да естімеген сыңай танытты. Ол өзінің екі қызына ақыл айтумен әуре еді. Фиола Лилианды тастай беріп, баққа қойылған үстелдердің біріне қарай барды. Торриани Лилианды қолтықтап, Клерфэге апарды.

– Сен неге менімен билемейсің? – деп сұрады одан Лилиан.

– Мен сенімен орнымнан тұрмай-ақ билеп отырмын, – деп жауап берді ол

Торриани күлді.

– Аяғына байланысты! Ол Монте-Карлодағы жарысқа қатыспауы керек еді.

– Сонда билеуіне болмай ма?

– Жо-ға, неге болмасын, тек өзі тым өркөкірек қой.

– Онысы рас, – деді Клерфэ.

– Ал бүрсігүнгі жарысқа қатыса ала ма?

– Ол тіпті басқа әңгіме. Караччола жамбасының сынғанына қарамай жолға шығып, жеңімпаз боп қайтқан.

– Жарыс алдында сақтануың керек пе? – деп сұрады Лилиан Клерфэден.

– Әрине, жоқ. Әшейін билеуім қиын болып отыр.

Лилиан Торрианимен бірге би алаңына оралды. Левалли қайта келіп Клерфэнің қасына отырды.

– Өзі бар ма, жалын сияқты, – деді ол – Немесе қанжар дерсің. Мына жарқыраған әйнек тақталар – барып тұрған талғамсыздық деп ойламайсыз ба? – деп, әңгіме бетін басқаға бұра қойды. – Айдың жарығы де жеткілікті. Луиджи! – деп айқайлады содан соң. – Би алаңының астындағы жарықты өшір де ескі граптың бір бөтелкесін әкелші. Осы әйелдің кесірінен мені мұң басып барады, – деді кенет Клерфэге қарап; қараңғыда Леваллидің жүзі тіпті қаяулы көрінді. – Әйел көркі мені мұңға бөлейді. Неге екен?

– Өйткені оның тез өтетінін білесің де әлі ұстай тұрғың келеді.

– Сол-ақ па?

– Білмеймін. Меңіше, сол да жеткілікті.

– Сұлулық сізді де мұңға бөлей ме?

– Жоқ, – деді Клерфэ. – Мені мұңға бөлейтін мүлдем басқа нәрсе.

– Сізді түсінем. – Левалли рөмкесіндегі граптан бір ұрттады. – Осының бәрі маған таныс нәрселер. Бірақ өзім олардан қашық жүремін. Жуан Пьерро болып қала бергім келеді, бар болғаны сол Грапп ішіңіз.

Екеуі бір-бірден алып тастап, үнсіз қалды. Лилиан қастарынан тағы да қалықтап өтті.

“Менің болашағым жоқ, – деп ойлады ол – Болашағың болмау деген жер бетіндегі заңдарға бағынбаумен бірдей. – Ол Клерфэге қарады. – Бұл жағынан екеуміз ұқсаспыз, – деп ойлады тағы. –

Оның да болашағының бәрі – бір жарыстан екінші жарысқа дейін ғана”.

Ол ернін жыбырлатып, үнсіз ғана бір сөз айтты. Клерффэнің отырған жері қараңғылау болып қалған. Лилиан оның жүзін әрең шырамытты. Бірақ оның Клерффэні көруі міндетті емес еді. Өмірдің жүзін көрудің қажеті жоқ! Оны сезінсең жетіп жатыр.

– Мен қаншасыншы орындамын? – деп сұрады Клерффэ май құятын жерге жетіп тоқтағанда; мәшинесінің гүрілінен дауысы құмығып естілді.

– Жетінші, – деп айқайлады Торриани. – Жол қалай?

– Жол сиқы жоқ. Мынадай ыстықта резеңкені майшабақша жейді. Лилианды көрдің бе?

– Көрдім. Трибунада отыр.

– Секундомер ұстап, осында тұрмағанына шүкір.

Торриани лимонад құйылған саптыаяқты Клерффэнің аузына тоса берді.

Алқынып жаттықтырушы жетті.

– Қалай, дайынсыздар ма?

– Біз сиқыршы емеспіз! – деп айқайлады аға механик. – Отыз секундта ешкім сізге дөңгелек ауыстырып бере алмайды.

– Көне бол! Тездетіндер!

Бакқа сарылдап бензин құйылды.

– Клерффэ, – деді жаттықтырушы. – Сендердің алдарыңда Дюваль кетіп барады. Соны тақымдаңдар. Бізге басқа түктің де керегі жоқ. Алғашқы екі орын да біздікі болады.

– Көне! Дайын! – деп айқай салды аға механик.

Мәшине атырыла жөнелді.

“Абайлау керек, – деп ойлады Клерффэ. – Тек шектен шықпасақ екен!” Міне, алашұбар, ақ түспен жарқыраған бірдеңелер – трибуналар қалып барады, содан соң оның алдынан тағы да тек тас жол, көз қарықтырғандай көк аспан ашылды, сонау көз ұшында қарайған нүкте көрінді де бұрқыраған шаңға, Дювальға, Дювальдың мәшинесіне айнала берді.

Төрт жүз метрлік қайқан басталды.

Клерффэ Мадони тау сілемдерін, лимон тоғайларын, күмісше жарқыраған зәйтүн ағаштарын, тауға өрмелеп ирелендеген жолды, бұлтарыстар мен бұрылыстарды, дөңгелек астынан ұшқан қиыршықтарды көріп, мотордың ыстық лебін, аяғының дуылдап

алып бара жатқанын сезіп келеді; қайдағы бір жәндік көзілдірігінің әйнегіне снарядша соқтықты. Ол кактустардан қаланған жасыл қоршауды, бұлтарыстардағы қайқаңдар мен еңістерді, шын-күздарды, қиыршық тастарды, жалт-жұлт еткен шақырым бағандарын көрді. Содан соң алдынан сұрқай қоңыр түсті ежелгі Калтавутуро қорғаны мен будақтаған шаң шықты, шаң барған сайын қоюлана берді де өрмекшіден аумаған мақұлыққа – басқа бір шабандоздың мәшинесіне айналып жүре берді.

Клерфэ бұрылыстарда жылдамдықты арттыра түсті. Біртіндеп жолды ұта берді. Он минуттан соң алдындағы мәшине айқын көрінді. Әрине, ол Дюваль болар. Клерфэ онымен құйрық тістесе кетті, бірақ Дюваль жол беретін емес. Алдына түспекші болған сайын Клерфэнің мәшинесін кес-кестей береді. Бәсеке мәшинені оның көрмеуі мүмкін емес. Екі рет кездескен шұғыл бұрылыста Дюваль бұлтарыстан шығып, Клерфэ оған енді кіре бергенде мәшинелердің қапталдаса келуі сонша, шабандоздар бір-біріне көз тастап үлгерді. Дюваль Клерфэге көрінеу кедергі жасап бақты.

Мәшинелер бірінің артынан бірі жұлдыздай ағып барады. Клерфэ тас жолдың өрге қарай кең иін жасап көтерілер тұсын әдейі күткен еді: енді ол алдын шолуға мүмкіндік алды. Бұдан әрі жайдақтау бұрылыс боларын ол білетін. Дюваль оған жолдың сыртқы шетін ала кірді, ондағы ойы – Клерфэнің оң жақтан озуына пұрсат бермеу еді. Бірақ Клерфэнің күткені де сол болатын; бұрылысты қиып өткен ол бұлтарыстың ішкі жағын ала Дювальмен қатарласа жүйткіді. Клерфэнің мәшинесі қырын тарта бастағандай еді, бірақ ол оны туралап үлгерді, ал абдырап қалған Дюваль бір сәтке ғана жылдамдықты тежегенде Клерфэ оның тұсынан ағып өтіп алға түсті. Кенет шаң будағы Клерфэнің артында қалды. Бұрқыраған аспан аясынан ол ақшуда түтін оранып асқақтаған Этнаны көрді; қос мәшине бүкіл жолдың ең биік нүктесі – Полициге қарай құйғытып бара жатты; Клерфэ алда еді.

Дювальдың алдына түсіп, қисапсыз шақырымдардан кейін қалың шаңның бұлтынан шығып зеңгір аспанды көргенде, бес елі шаң басқан бетіне шарапша сергітетін таза ауа желпіп өткенде, атырылған мотордың ыстық лебін қайтадан сезініп, Күнді, көз көрімдегі жанартауды, қарапайымдылығы да, ұлылығы мен байсалдылығы да бірдей осынау әлемді, жарыста да, оған қатысушы адамдарда да шаруасы жоқ әлемді қайта көргенде, таудың қыр арқасына шығып, бір сәт өзін Прометейдей сезінгенде Клерфэнің бойын бұрын-соңды болмаған қуат кернеп, қаны Этнаның жанартауынан шыққан балқымадай қайнады. Ол белгілі

ешнәрсені ойлай қойған жоқ – анығырақ айтқанда, өзінің еркіне бағынған мәшинесін де, түп-тура тозақтың аузына апаратын жанартаудың қазаншұңқырын да, балқыған көк темірден тұратын аспанды да – бәрін бір-ақ ойлады; ол осы аспанға өрмелеп отырып Полициддің өзіне дейін жетті, содан соң тас жол кенет төмен құлап, айналмадан соң айналмамен құлдилай берді, Клерфэ де жылдамдықты үсті-үстіне ауыстырып, төмен жүйткіді. Мұнда жылдамдықты кім шебер ауыстырса, жеңіс соныкі. Клерфэ сонау етекке, Фиуме Гранде алқабына қарай құйғытты, содан соң қайтадан самғап, тоғыз жүз метрлік биіктікке, жалаң жартастарға шықты да тағы төмен құлдырады, – бұл қалпында ол алып алтыбақанда тербетіліп тұрғандай еді; сөйтіп, сонау Коллезаноның өзіне дейін осылай келді де ол пальмаларды, агаваларды, гүлдерді, көк шалғын мен теңізді қайтадан көрді, ал Кампо Феличеден әрі қарай жолдың жалғыз тікелей бөлігі – теңіз жағалауымен тартатын жеті километрлік қашықтығы басталатын.

Клерфэ тесілген протекторының тысын ауыстырмақшы болып тоқтағанда ғана Лилянды тағы есіне алды. Ол алуан түсті гүлдерге толы жәшіктерге ұқсап, тұманьтқан трибуналарды көрді. Жанартаудың дыбыссыз күркіріне ұласқандай болып арқыраған мотор гүрілі әп-сәтте басылды. Аяқ астынан орнай қалған тыныштықта ол өзін жерасты дүмпуінің күші қазаншұңқырдан лақтырып тастағандай сезінді және Икар секілді қалықтап келіп Жерге қонып, Жердің айқара ашық құшағына бөленгендей, өзі үшін аты да, келбет-кейпі де, тіпті ерніне шейін байтақ Жердің бейнесі боп көрінген, қазір сонау трибунада отырған арудың жанынан табылғандай болды.

– Тарт! – деп айқайлады жаттықтырушы.

Мәшине тағы ытқи жөнелді, бірақ енді Клерфэ жалғыз емес еді. Оның жанында, аспанда қалықтаған қоқиқаздың көлеңкесі секілденіп, бірде ілгерілеп, бірде кейіндеп, бірақ қара үзіп кетпей, Лилянға деген нәзік сезімі бірге бара жатты.

Келесі айналым басталғанда мәшине шайқалақтай бастады. Клерфэ тізгінді мықтап-ақ ұстап барады, артқы дөңгелектері ырыққа көнер емес. Ол жетектің көмегімен оларды жөнге салмақшы болып еді, сол мезетте ойламаған жерден бұрылыс шыға келсін; қарақұрым халық оны ауылдың кондитер бұйымына қонған шыбындай құжынап басып алыпты. Мәшине де біреу шабына түрткендей құтырынып, басы ауған жаққа шапшыды, жетек қолдан шығып кете жаздап барады. Клерфэ жылдамдықты

бәсеңдетті, бұрылыс қол созым жерде сияқты. Ол тежегішті қатты басып жіберіп, қайтадан газ жібергенде жетек қолын бұрап әкетті де иық жағында әлдененің сарт ете қалғанын сезді; бұрылыс жай оғындай жылдамдықпен жақындап қалды; жарқыраған аспанның аясында адамдар үш есе зорайып кеткендей және тез-тез өсіп, алыптарға айналып барады. Оларға соқтықпай өту мүмкін емес. Клерфэнің басына көктен қара түнек құлап келеді. Ол әлденені тістеп, қатып қалғанын біледі; әлдебіреу қолын сындырып алып барады, бірақ өзі сөйтсе де жетектен айырылған жоқ; иығына оттай ыстық балқыма тамып барады, өзі лап қойып келе жатқан түнектің ортасындағы көз қарықтырған көкпеңбек дақтан көз алар емес; астындағы мәшиненің қаңғалақ қаққанын сезе отырып, сол дақтан жаза баспайды; сөйтіп бара жатып кенет бос кеңістікке әлгі екі аяқты алып шыбындар үймелеген жалғыз саңылауға көзі түсті де акселераторды басып қалып, жетекті шұғыл бұрып жібергенде – о, ғажап! – мәшине ырқына бағынып, адамдардың түп-тура жанынан өтіп, беткеймен жоғары өрлеген күйі бұталар мен тастардың арасына қойып кетті; артқы дөңгелектің жыртылған тысы үйірілген қамшыдай сарт етті де мәшиненің үні өшті.

Клерфэ өзіне қарай жүгірген адамдарды көрді. Олар әуелі суға лақтырылған тастан тараған толқындарша жан-жаққа тырағайлай қашқан. Енді атойласып, қайта айналып келеді. Клерфэ әлемтапырық жүздерді, алға созған қолдарды, арандай ашылған ауыздарды көрді. Олардың өзін өлтіргелі немесе құттықтағалы келе жатқанын білген жоқ – оған бәрібір еді. Тек бәрібір болмайтын бір-ақ нәрсе бар: олар мәшинеге қолдарын тигізбеуі керек, өзіне ешкім көмектеспеуі керек, әйтпесе оны жарыстан алып тастауы мүмкін.

– Әрі! Әрі! Қол тигізбеңіздер! – деп айқай салды ол тұра беріп.

Сонда барып тағы да ауырсынғанды сезінді. Көк комбинезонына жып-жылы бірдеңе тамшылап тұр екен. Клерфэ қанды көрді. Жиынға айбат шегіп, мәшинеден кері серіппекші болып еді, тек бір қолын көтеруге ғана шамасы келді.

– Қол тигізбеңіздер! Көмектеспеңіздер! – Клерфэ шайқалақтап мәшинеден түсті де радиатордың алдына барып тұрды. – Тиіспеңіздер! Оған рұқсат жоқ.

Жүрт бөгелді. Оның өз бетімен қимылдай алатынына көздері жетті. Жарақаты қауіпті емес екен, беті қанапты. Ол жүгіре басып мәшинені айналып шықты; дөңгелектің тысы жарылған, протектор бірнеше жерінен ұшып кеткен. Клерфэ боқтап жіберді. Екі айналдырған бір қырсық. Ол жалма-жан протекторды тіліп жіберіп,

суырып алды да дөңгелек тысын қолмен басып көрді. Ішінде, аздау болса да, әлі ауа бар екен, сондықтан өзі бұрылыстарда қатты қарқын алмаса, дөңгелек тысы жолдың біраз шоқырағына шыдайтын сияқты. Оның иық сүйегі аман еді, тек қолын шығарып алған болатын. Енді жетекті тек оң қолымен ұстап ілгері жылжуына тура келеді. Қалайда май құятын орынға жетуі керек, ал онда өзін ауыстыратын Торриани бар, механиктер мен дәрігер де сонда.

– Жолдан аулақ! – деп айқайлады ол – Мәшинелер келеді!

Бұл сөзін екі қайталауына тура келген жоқ. Тау белестерінен, әріден мәшинелердің бірсарынды гүрілі жетті де сәт сайын зорайып, ақыры бүкіл дүние гүрілге толды; жұрт беткеймен жоғары өрмеледі, шиналардың сықыры естілді, іле бір мәшине оқтай зулап, әуеде ұшқан түтіндеткіш құтыдай бұрқырап Клерфэнің жанына өте шықты да бұрылысқа жетіп көзден ғайып болды.

Клерфэ орнына отырып үлгерген. Бөтен мәшиненің арқыраған үні оған кез келген дәрігер жасайтын шаншымнан жақсы әсер еткен еді.

– Жолдан былай! – деп ақырды ол – Мен кеттім!

Мәшине артқа лықсыды. Клерфэ оны тас жолға бағыттап жетекті жұлқып қалды да мотор азынап сала берді. Клерфэ бірінші жылдамдықты қосты, қайтадан жетекке жармасып жолға шықты; енді ол май құятын орынға жету керегін ұмытпай, жетекті мықтап ұстап, баяу жүріске салды. Сәлден соң жолдың тіке бөлігі басталады, енді бұрылыстар да көп емес, ал тіке жолда ол мәшинені жүргізе алады. Арт жақтан гүріл естілді – тағы бір мәшине басып озғалы келеді. Тістеніп алған Клерфэ шамасының келгенінше оған жол бермеуге тырысты. Біреуге кедергі болып келе жатқанын, оған тыйым салынғанын және онысы кісілікке жараспайтынын ол білді, бірақ өзіне қылар қайраны жоқ – арттағы мәшине бұрылыста оң жағынан озып алдына түскенге дейін жолдың ортасымен жүрді де отырды. Клерфэден озып бара жатқан шабандоз оған қорғаныш көзілдірігі бар, бозала шаң басқан жүзін бұрып, қолын көтерді. Ол Клерфэнің бет әлпеті мен дөңгелегінің жарылған тысын көрді. Клерфэ бір сәт тұла бойын жолдастық толқыны шарпып өткенін сезді, бірақ ізінше тағы да соңынан жақындап қалған мәшиненің азынаған үнін естісімен бойын кернеген жолдастық сезімі ашуға – ешбір себепсіз, мүлдем дәрменсіз, барып тұрған сұмпайы ашуға ауысты.

“Өзіме осы керек, – деп ойлады ол – Қарап отырып қиялға шомғанша жолға қарасамшы. Жарысты жан рахаты деп тек шалағай біреулер ғана ойлауы мүмкін; бәсеке кезінде мәшине мен

шабандоздан басқа ештеңе болмауы керек, үшінші тек қатер болуы мүмкін, – анығырақ айтқанда, басқа нәрсенің бәрі қатерге ұрындыруы кәдік. Дүниедегі қоқиқаз атаулының бәрін шайтан алсын. Әйтеуір мәшинені ұстап қала алдым ғой. Бұрылыстарды жайлап қисам болар еді, дөңгелектің тысын сақтауым керек еді, енді өкінгеннен пайда жоқ, уақыттан қатты ұтылдым, мәшинесі құрып кеткірдің тағы біреуі өкшелеп келеді, оның артында тағы бар. Тіке жол маған қол емес. Мәшинелер есек арбаша құжынап, лек-легімен қаптайды, ал мен оларды алға өткізуім керек. Лилианың да бар болсын, оның отыратын жері бұл емес. Өзім де бір жолым болмағырмын – менің де орным бұл емес.

Лилиан трибунада отырған. Бөтен жерге қанша бойбермейін десе де отырғыштардың ортасында қысылып-қымтырылған асайтопырдың қызуы оны да шарпыған. Жұрттың көңіл күйіне берілмеу мүмкін емес еді. Сансыз моторлардың сарыны мың қайталаған анестезияша әсер етеді, құлақтан кіріп, миды шағады.

Сәлден соң адам айтқысыз даңғаза-шуға құлақ үйреніп, сезіну пайда болды. Сарын жолда болып жатқан әрекеттен оқшау сияқты. Бөлініп шығып, бұлт секілді, ауада қалықтап тұрғандай, ал сол екі арада төменде алуан түрлі құйтақандай мәшинелер қараңдайды. Осының бәрі балалардың әлдеқандай бір ойынына ұқсайды; алуан түсті комбинезон киген ергежейлі адамдар дөңгелектерді домалатып, әрлі-берлі домкрат тасып, жаттықтырушылар бисквиттен аумайтын кестелері мен жалаушаларын көтеріп абыр-сабыр, оқта-текте репродуктордан диктордың барлыққан дауысы естіледі – жарыстың барысын минуттары мен секундтарына дейін тәптіштеп айтқан оның сөздері санаға бірден жете қоймайды. Ат жарысында немесе бұқа шайқасында болатындай, мұндағы әрекеттің бәрі ойынға ұқсайды, бұған әркім өз тілегімен араласады, сондықтан қауіп-қатердің өзі ойынға айналады, ал өздеріне тікелей қауіп төнбейтін адамдар оны шыңға баламайды.

Лилиан ойын жинақтауға тырысты. Оның бұрынғыдай көппен бірге болғысы-ақ келеді, бірақ жан дүниесінде жаңа оянған әлдене жарыстың бұрынғы жанталасына басқалардай байыпты қарауына мүмкіндік бермеді. Ол өліммен қоян-қолтықта тым ұзақ уақыт болды. Сондықтан бұлайша отпен ойнау оған әбес көрінгені рас. Шабандоздарды ол құйғытып бара жатқан автомобильдің алдын кес-кестеп өтпекші болатын балаларға ұқсатты. Тауықтың да сөйтіп мәшиненің астына түсіп өлетіні бар. Ал енді соны дардай

адамдар істесе, ол таңырқауға емес, қынжылуға лайық. Лилианға өмір де бір керемет, өлім де бір керемет – олармен ойнауға болмайды. Ерлік дейтін қорқақтықтың жоқтығы емес; алғашқысы – қауіп-қатерді сезіне білу болса, екіншісі – түйсіздіктің көрінісі.

– Клерфэ! – деген дауыс шықты оның тура қасынан.

Лилиан орнынан ұшып тұрды, ол қауіпті түсініп болмай тұрып сезінді.

– Оған не болды?

– Әлдеқашан-ақ өтетін уақыты болып еді ғой.

Трибуналардағы адамдар мазасыздана бастады. Торриани Лилианға қарап қолын бұлғады да тас жолды нұсқады, содан соң қайтадан қарап, тағы да қолын бұлғады: алаң болма, ештеңе болған жоқ дегендей еді. Өзгеден бұрын ол осыдан қорықты. Ол апатқа ұшыраған болды ғой, – деп ойлады Лилиан қыбыр етпестен. Қимылдауға әл-дәрмені жоқ. Үш қайтара қарғыс атқыр жолдың бір шиырында Клерфэ тағдырмен бетпе-бет келген болды ғой. Секундтар қорғасын құйып алғандай баяу жылжиды, минуттар сағаттап созылады. Жолдың бозалаң таспасындағы осынау жынойнақтың бәрі оған көрген түстей секілді. Күтумен сарылған бос кеудесі қара үңгірге ұқсайды. Сәлден соң репродуктордан біреудің салқынқанды дауысы естілді:

– Клерфэнің он екінші нөмірлі мәшинесі бұрылыста ұшып кетті. Әзірге басқадай жаңалық жоқ.

Лилиан басын баяу көтерді. Аспанның көкпеңбек жарқылы да, көйлектердің текпішектене төмен түскен алашұбар гүлзары да, таңғажайып Сицилия көктемнің аңшаңқан дүрмегі де – бәрі бөз қалпында. Тек енді сонау көз ұшында өңсіз бір нүкте – ішінде әлдекім өліммен арпалысып немесе соның құшағында тұншығып өлгендей тұман шудасы пайда бола кетті. Біреудің дымқыл қолы Лилианды қылғындырып бара жатқандай болды да ол өлімнің келеңсіз сұмдығын: соңы үнсіздікпен, мүлдем жым-жырт ғайыппен бітетін тыныштықты қайтадан сезінді. Жан-жағына алақтай қарады. Көзге көрінбейтін алапес секілді осы ойға бой алдырған тек өзі ғана ма? Бойындағы тіндерінің бәрі ыдырап, ауа жетпей тұншығып, бір-бірлеп өліп бара жатқандай күйге түскен бір өзі ғана болғаны ма? Айналасындағы адамдардың жүзінен Лилиан таңғаларлық оқиға күткен құмарлықты, астыртын аңсарлықты көрді. Оларға өлім ойыншық болар ма. Ашық түрде болмаса да көлгірсіген өкінішпен, өтірік қорқынышпен одан ләззат алып, өздерінің тірі қалғанына ризашылығын білдіреді.

– Клерфэ аман, – деп хабарлады диктор. – Жарақаты қауіпті смес. Мәшинесін жолға шығарыпты. Клерфэ келе жатыр. Ол жарыстан шыққан жоқ.

Трибуналарда жеңіл гуіл жүріп өтті. Лилиан адамдардың жүздері қалай өзгеріп жүре бергенін байқады. Бәрі кенет жеңілдік сезгендей: әлдекім ажалдан аман құтылды, өзін өлімге бермей, өжеттік танытты, жолдан шыққан жоқ. Сол үшін көрермендердің әрқайсысы Клерфэнің мәшинесінде өзі отырғандай желпініп қалды. Бірер минуттың ішінде ұшқалақ шыжбақай өзін байсалды батыр сезініп, нәуетек әйелқұмар өлімді де мәу демейтін өлермен көрініп қалды. Адамның өзіне де ешқандай қатерді сездірмейтін кез келген қауіптің серігі – нәсіпқұмарлық осы жандардың қанын адреналинмен қанықтырып жатыр. Бұлар кіру билетіне ақшасын да осы үшін төлеген ғой. Лилиан көзін ашу-ызаның шіркеуі торлап бара жатқанын сезді. Осы адамдардың бәріне және әрқайсысына жеке-жеке жыны келді; кеуделерін керіп, еңселерін көтерген еркектерге, көздерінің астымен қарап, құмарларын тарқатқан әйелдерге жыны келді. Айналасына тарап жатқан тілектестік толқынына, ермегінен айырылып қалып, енді амалдың жоғынан тәнті болуға ауысқан көптің ілтипатына жыны келді. Клерфэге де жыны келді; бұл оқыста болған қорқыныштың әсері екенін өзі түсінді, бірақ өлімді ермек қылған осы есерлік ойынға қатысқаны үшін Клерфэні де атарға оғы жоқ еді.

Лилиан шипажайдан кеткелі бері тұңғыш рет Волковты есіне алды. Сөйтіп отырып, кенет Клерфэні көрді. Оның қан жуған бетін, жұрт мәшинеден шығарып жатқанда оның аяғынан әрең тұрғанын көрді.

Механиктер мәшинені айналдырды. Дөңгелектерін ауыстырды. Торриани Клерфэнің жанында тұр.

– Осы дөңгелектің тысынан-ақ көресіні көрдім, – деді Клерфэ. – Жетекті бір қолыммен ұстауыма тура келді. Бірақ мәшине дін аман. Енді сен жүресің.

– Түсінікті! – деп айқайлап жіберді жаттықтырушы. – Кәне, Торриани!

Торриани ырғып мәшинеге мінді.

– Дайын! – деп айқайлады аға механик. Мәшине ытқи жөнелді.

– Қолыңызға не болған? – деп сұрады жаттықтырушы. – Сындырып алдыңыз ба?

– Жоқ, шығарып алдым. Иығымды. Қалай болғанын өзім де білмеймін.

Дәрігер келді. Кенет Клерфэ жаны шығардай болған ауырсынуды сезді. Ол бір жәшікке барып отырды.

– Болды ма? – деп сұрады. – Торриани аяғына дейін шыдайтын шығар.

– Енді сіздің шығуыңызға болмайды, – деді дәрігер.

– Дәкемен танып тастаңыз, – деді жаттықтырушы. – Жалпақтау дәкемен иығын байлап қойыңыз. Тіпті, қалай-қалай емес, желімдеп тастаса да болар еді.

Дәрігер басын шайқады.

– Дәкенің соншама көмегі болмайды. Қайтадан жетекке отырса, өзі де оны бірден сезеді.

Жаттықтырушы күлді.

– Өткен жылы бұл екі табанын да өртеп алған болатын. Сонда да жарыстан шықпаған. Күйдіріп емес, кәдімгідей өртеп алған.

Клерфэ жәшікте отыра берді. Әл-дәрмені құрып, бос кеудесі ғана қалғандай. Дәрігер иығын созылмалы дәкемен тас қып таңып берді. “Абайлап жүруім керек еді, – деп ойлады Клерфэ. – Адамға берілген жылдамдықты арттырғаннан құдай болған ешкім жоқ. Өзінің жылдамдығынан артатындай амалды адамның миы ғана ойлап таба алады деседі. Бекер сөз. Бүркіттің қанатына кіріп алған бит те өз жылдамдығынан асып түседі емес пе”.

– Бұған қалай арандап жүрсіз? – деп сұрады жаттықтырушы.

– Бәрі сол дөңгелек тысының кесірі! Мәшине бұрылыста ауытқып кетіп, бір бұтақты сүйрей жөнелді емес пе. Мен барып жетекке соғылдым. Қырсық шалайын десе сол

– Бұл әлі ештеңе емес. Тежегішің, моторың мен басқару тетігің – бәрі ұшып кетпегеніне шүкір де. Әйтеуір мәстегің аман. Әлі ойыннан кімнің шығып, кімнің қалары белгісіз! Жарыс әлі аяқталған жоқ қой.

Клерфэ механиктер мәшинеден алған металл бөлшектерге тесіле қарап, тапжылмай отыр. “Мен тым шау тартқан болармын, бұл енді менің орным емес, – деп ойлады ол – Бірақ бұдан басқа қолымнан не келеді?”

– Әне ол! – деп ышқынған жаттықтырушы дүрбісін көзіне апары берді. – Тас төбеңнен жай түскір! Әне келе жатыр сайтанның сапалағы! Бірақ ол енді жете алмайтын шығар. Біз тым кешеуілдеп қалдық.

– Біздің жігіттерден шығып қалмағандары бар ма?

– Вебер бар. Ол бесінші орында.

Қастарынан жүйткіп Торриани өтті. Қолын бір бұлғады да ғайып болды. Кенет жаттықтырушы билеп ала жөнелсін.

– Дюваль шығып қалды! Ал Торриани төрт минут ұтты! Төрт минут! Әулие Мадонна, өзің жар бола гөр!

Ол тіпті сиына жаздап тұр. Торриани әр айналым сайын ілгерілеп барады.

– Оңай ма, салқамы шыққан арбамен! – деп дүрілдеді жаттықтырушы. – Айналып қана кетейінім! Алтыным менің! Шамамен тоқсан километрлік жылдамдықпен бара жатыр! Мынадай жолда рекорд қой!

Торриани әр айналым сайын ұтылыстың есесін қайтаруда. Оның табысына қызғаныш білдіргісі келмегенімен, Клерфэ көкірегін күйініш шалғанын сезді. Он алты жастың айырмасы осы жерде көрінді. Рас, әмсе бұлай бола бермеген. Жамбасы сынып, жанын көзіне көрсеткен ауыртпашылықта да Караччола өзінен әлдеқайда жас рекордшыларға шаң қаптырып кеткен болатын; Нуволари мен Ланч соғыстан кейін он жылға жасарып кеткендей боп, көресіні көрсеткендері бар. Бірақ әр саңлақ өз кезегінде өзгелерге орын беруі керек және Клерфэ де өзінің енді көп дүрілдемесін біледі. Спортшының қасіреті де осында: дер кезінде өлім құшпасаң, қарапайым қайысбауды тартуыңа тура келеді.

– Валентенің поршендері қарысып қалыпты! Монти кейін қалды. Біз енді үшінші және төртінші орындамыз! – деп лепірді жаттықтырушы. – Торрианиге бірдеңе бола қалса, оны ауыстыруға мүмкіндігіңіз бар ма?

Клерфэ жаттықтырушының өзіне қараған көзқарасында күмән барын байқап қалды. “Әзірге бұлар менен жағдай сұрауға жарап тұр, – деп ойлады ол – Көп кешікпей оны да қояды”.

– Шамасы келгенше Торриани жүре тұрсын, – деді ол.

Жаттықтырушы басын изеді.

– Иықтың ауыруымен бұрылыстардан өтем деу – өзін-өзі өлімге байлағанмен тең, – деді ол.

– Жылдамдықты азайтуыма тура келген болар еді.

– Әулие Мадонна! – деп жаттықтырушы көкке бір ұшып, жерге бір түсті. – Тореллидің тежегішін қарыстырып тасташы. Вебер мен Торрианиді сақтай гөр! Бордонидің бағы жарылсын-дағы!

Қашанда жарыс кезінде жаттықтырушы өзіне лайық түрде керемет құдайшыл болып кететін де жарыс аяқталысымен қайтадан күпіршілікке басатын.

Соңғы айналымның алдында кенет Торрианидің мәшинесі тоқтап қалды. Торриани бар денесінің салмағын жетекке басып қыбырсыз жатыр екен.

– Не боп қалды? – деп ақырды жаттықтырушы. – Не, сіз енді жүре алмайсыз ба? Не болды? Шығарындар өзін! Клерфэ! Әулие Мадонна, барша қасірет шеккендердің Анасы, мұны ыстық ұрған ғой! Әрі қашан? Көктемде! Сіз жүре аласыз ба? Мәшине...

Механиктер мәшинені соңғы айналымға әзірлеп жатқан.

– Клерфэ! – деп жалбарынды жаттықтырушы. – Сіз мәшинені мәреге жеткізуіңіз керек! Алда Вебер кетіп барады. Ол сіздерден екі минут озып кетті. Біз тағы бес минут жоғалтуымыз мүмкін, онда тұрған ештеңе жоқ. Сіз бәрібір үшінші боласыз. Тездетіңіз! Мініңіз!

Клерфэ мәшинеге мініп те үлгерген. Торрианидың жағдайы тіпті мөз емес.

– Тек мәшине мәреге жетсе екен! – деп жаттықтырушы баяшая. – Үшінші орын – бізге одан басқа түктің керегі жоқ! Тек Бордонидің камерасынан жел шықса екен, аз да болса!

“Тағы бір айналым, – деп ойлады Клерфэ. – Шамалыдан соң бәрі бітеді. Иықтың ауырғанына шыдармын-ау. Бір кезде эсэсшілер өзінің достарын ұстап бере қоймаған жас баланың сапсау тісін түбіне дейін бұрғылап тескенін де көріп едім. Бірақ бала достарына сатқындық жасамады. Алда – Вебер. Мен қандай жылдамдықпен жүрсем де бәрібір емес пе? Жоқ, бәрібір емес. Көзімнің алдында бірдеңе айналатын сияқты. Құрып кеткір акселератор, соны басуым керек!”

Диктордың микрофон бұрмалаған дауысы қалтырай шықты:

– Клерфэ жарысқа қайта қосылды. Торриани шығып қалды.

Клерфэнің мәшинесі трибуналардың алдынан ағып өтті. Лилиан оның таңылған иығын көрді. “Неткен ақымақ! – деп ойлады ол – Ешқашан есеймейтін бала. Алаңғасарлық – ерлік емес. Ол тағы бірдеңеге ұрынады! Тегі, дені сау адамдар өлім дегеннің не екенін біле ме? Оны тек өкпе шипажайында жатқандар, әр алған тынысын керемет сый деп біліп, сол үшін арпалысқандар ғана біледі”.

Біреу оның қолына танысқы қағазын қыстыра қойды. Ол қағазды жерге тастап, орнынан тұрды. Кеткісі келді. Жүздеген көздер қарап қалған. Лилианға күн сәулесі шағылысқан жүздеген бос шынылар өзіне ілесіп келе жатқандай көрінді. Қыр соңынан қалмайды. “Неткен бос көздер, – деп ойлады Лилиан. – Қанша қараса да түк көрмейтін көздер. Ылғи осылай болып па еді?” Қар басқан шипажай тағы есіне түсті. “Онда бәрі басқаша болушы еді ғой: адамдардың жанары түсіністікпен жайнайтын. Сонда қалай, бірдеңенің байыбына жету үшін адам апатқа ұшырап, жаны

жараланып, жоқшылық көріп, өлімнің жақындығын сезінуі керек пе?”

Ол трибунаның сансыз қатарларынан өтіп, төмен түсіп бара жатыр. Титімдей сансыз айналарға ұқсаған сансыз көздер соңынан қарайды.

“Бұл көздерден нені көруге болады? – деп ойлады ол – Ылғи бір-ақ нәрсені: бос кеуек пен осы жандардың мысық тілеуін ғана”.

Кенет ол ұйтқыған желге кездескендей тұра қалды. Бір сәт айналадағының бәрі алабажақ жағылған, алтын түстес үлдірмен безендірілген театр декорациясы секілденіп ғайып болғандай көрінді. Лилиан сол декорацияның өзегін – кереге көз жалаң ағаштарды ғана көрді. Сол мезет ол кенет есі кіргендей әсер алды. Бірақ жалаң ағаштар әлі тұр екен, демек оларға кез келген декорацияны ілуге болғаны ғой. “Сірә, соны ешкім біле қоймайтын болу керек, – деп ойлады ол. – Өйткені әр адам тек бір декорациямен өмір сүреді және дүниедегі жалғыз декорация сол деп ойлайды да олардың санына қисап жоқ екенін білмейді. Бірақ ол өз декорациясы әбден тозып, түте-түтесі шыққанша соның аясында өмір сүреді, түптің түбінде сол көнетоз сұрқай шүберек өзінің сұр кебіні секілді жамылғысына айналады, ал әлгі адам енді ақылман қарттыққа жетіп, бұлдыр қиялдан ада болдым деп өзін өзі тағы алдайды. Шындығында ол ештеңенің байыбына да бара алған жоқ”.

Лилиан трибуналардың жанынан торпеда сияқтанып ағып өтіп жатқан мәшинелердің гүрілін естіді. Тұла бойынан жылы толқын жүріп өткендей болды. “Даналық қашанда жас, – деп ойлады ол – Дүниеде декорациядан көп нәрсе жоқ, ойын ешқашан тоқтамайды, ал кереге көз жалаң ағаштардың сидам сиқынан шошымайтын адам алуан түрлі декорациясы бар сансыз көріністердің куәсі бола алады. Тристан мен Изольда ешуақытта өлген жоқ. Ромео мен Джульетта да, Гамлет те, Фауст та, алғашқы көбелек те, соңғы реквием де, әсілі, өлген емес”. Ол ешнәрсенің өлмейтінін, тек бірқатар ауысулардан өтетінін түсінді. Лилианға өзінің жаңа ойларын жұрттың бәрі пайымдауға тиісті сияқты көрінді; оған кенет мына дүние “өлім” дейтін суық сөзді ұсқынсыз әлдене ретінде алыс-алыс жұлдыздар шоғырына лақтырып тастаған, алтын мүсіндері қайта тірілген зал секілденіп кетті. Төмен түсіп бара жатқанында Лилианға құйындай ұйтқып, Клерфэге деген махаббат сезімі оралды және сол сәтте ол онымен қош айтысатынын түсінді.

Лилиан ұшақпен Римге аттанды, одан әрі Парижге бармақшы. Клерфэ иығы жазылғанша оның бірер күн Палермода бола тұруын өтініп, содан соң асықпай көктемге ілесіп, Сицилиядан күллі Италия арқылы Ломбардия көлдеріне, одан әрі Франция мен Бельгия арқылы қызғалдақтардың телегей теңізі – Голландияға баруды ұсынған.

Бірақ Лилианның күтуге құлқы болмады. Оның кеткісі келді де тұрды. Әлі көп жыл өмір сүретін адамдардай емес, ол уақытқа мүлдем басқаша қарайтын. Оларға “бір ай бұрын” нәрсені ол “кеше” деп қабылдайды. Ол үшін әр түн апталап созылатындай. Түн, қара түнек шыңырау тәрізді, бір күнді бір күннен ажыратып тұрады. Өзінің есебі бойынша, ол Сицилияда көп айларын өткізген сықылды. Енді оңаша қалып, ойларын тәртіпке келтірмекші. Клерфэні ол Парижде қарсы алмақшы болып уәде берген.

... Міне, енді төменге көз салып, “Alitalia” авиакомпаниясының ұшағында отыр. Өзі ұшақтың ең жылдам автомобильден де ұшқыр екенін білсе де төмендегі егінжайлар, жайылымдар мен таулар оған еш қимылсыз жатқандай көрінеді. “Мәселе оларға қай тұрғыдан қарағаныңа байланысты”, – деп ойлады ол Лилиан бұрын ұшақпен жол жүріп көрмеген болатын. Жалған салмақсыздық сезімі оны қайран қалдырды; ол Сен-Шапель шіркеуінде жарықтан мас болғандай сезіміне қайта бөленді. Римге жетуге сағаттың ширегіндей қалғанда, жарқыраған бұлт пердесі көк аспанды да, жерді де көрсетпей, көкжиектің о шеті мен бұ шетін түгел торлап алды. “Қазір төменнен қарасаң аспан көңіл қобалжытарлықтай сұп-сұр болар, – деп ойлады Лилиан, – ал мұнда седепше құлпырады. Бұл да қай тұрғыдан қарағаныңа байланысты, – кейде өмірдің өзі осындай қарапайым сабағын үйрететіні бар-ау”.

Лилиан тағы да төменге қарады. Бұлт пердесі қалыңдап, аңшаңқан тауларға айналып бара жатыр екен, ал кенет Лилианның алдынан көгілдір аспан, қарлы шыңдар мен көз қарықтырардай жарқыл шыға келді; бәрі қаңтардың ашық күнінде шипажайда болатын көрініс. Көңілін түсініксіз бір мұң басты. Қонуға ыңғайланған ұшақ қалың бұлттардан сүңгіп шығып, ақ түйғынша төмен құлдилап, алыстағы қалаға, Тибр өзеніне, Әулие Періште қорғанына, әлі күнге дейін христиан азапкерлерінің үнсіз өксігі естілгендей Колизейге бет түзегенде Лилиан қуанып кетті.

Ол Римде екі күн болды. Әбден қалжырағандықтан оны ұдайы ұйықтаумен өткізді десе де болады. Авиакомпанияның кеңсесінен

Лилян Венецияның көрінісін бейнелейтін плакат көрген. Енді Парижге емес, сонда бармаққа бекінді. Аяқ басар құрғақ жері жоқ, үйлерінің бәрі суда қалқып жүргендей болған осы қаланы бір көрмек, қайта оралғанша көріп қалмақшы. “Қайта оралғанша? – деп таңырқай ойлады ол – Бірақ қайда? Қайда оралғанша?” Тегі, өзі көне аңызда айтылатын, аяқсыз туып, өле-өлгенше ұшып жүруге душар болатын құстарға ұқсамайтын ба еді? Осындай тағдырды өзі қалап алмап па еді? Лилян Клерфэге айтпастан Венецияға билет алды. Бәрібір Парижге одан бұрын жетеді ғой.

Ұшақ кешке қарай, бүкіл қала қызғылт сәулеге бөгіп жатқанда жетті. Қойнаудың суы түп-тұнық; үйлер мен аспанның сол суға соншама анық шағылғанына қарап ұшақтың теңізге немесе көкке қарай ұшып бара жатқанын айыру қиын.

Лилян “Даниэли” мейманханасының бұрыштағы бөлмесіне орналасты. Лифт жүргізуші бірден-ақ Жорж Санд пен Альфред Мюссенің арасындағы қызуқанды ғашықтық оқиғасы нақ осы мейманханада өткенін айтып үлгерді.

– Кім кімге опасыздық істепті? – деп сұрады Лилян. – Жас жігіт дәурені өтіп бара жатқан аруды алдаған болар?

– Әрине, олай емес, – деп жауап қатты лифт жүргізуші жымыып. – Мадам Санд мсье Мюссені алдайды да. Бір итальян дәрігерімен шатасып. Мсье де Мюссе ақын болатын.

Лифт жүргізушінің көзінде әлдене жылт ете қалды. Лилян одан көңілді әжуа мен құрмет сезімін байқағандай болды. “Апамыз өзін өзі алдаған ғой, – деп ойлады Лилян. – Сірә, біреуіне барғанда ойында екіншісі тұрған болар-ау”.

Кешке Лилян тап-тар тұйық көшелермен жүріп сейілдеді, содан соң бір ескекті қайық алып “Ла Фениче” театрына барды. Негізгі кіреберісі ғимараттың қарсы бетінде екен, бүйір есікке қайық көп тоқтамайтын көрінді. “Бұрын таудан түсіп, өмірге қалай жанассам, театрға да солай ұрлана кіремін”, – деп ойлады ол.

– Венецияда әйелдің жалғыз жүруі жараспайды, – деді қайықшы, Лилян қайықтан түсе бергенде, – әсіресе ол жас әрі, керек десеңіз, сұлу болса.

Лилян батар күннің қызыл арайына қарады.

– Тегі, мұнда өзінді жалғыз сезінуге бола ма?

Қайықшы тиындарын қалтасына салды.

– Басқа қай жердегіден де солай сезінесіз, синьора. Тек егер осында тұмаған болсаңыз, – деп қосып қойды ол.

Лириан перде жаңа көтеріле бергенде залға кірген. Көрсетілетін он сегізінші ғасырдың комедиясы болатын. Лириан айналасына қарады: зал жанға жайлы алагеуім екен – жарық тек сахнадан және арнаулы жарық беруші тетіктерден түсіп тұр. Бұл дүние жүзіндегі ең әдемі театр еді; сірә, электр дегенді білмеген және белдеулердің бәріне сансыз шырағандар жарық берген көне замандарда бұл театр керемет сиқырдай көрінген болар. Дегенмен, ол солай болып қалды да.

Лириан қайтадан сахнаға көз тікті. Ол итальяншаны нашар білетін, сондықтан әрі-беріден соң пьесаны қызықтауын қойды. Тұла бойын біртүрлі жалғыздық пен жабырқаушылық сезімі билеп алды. Әлгі қайықшының сөзі рас болғаны ма? Әлде мәселе өзінің қитыққан қыңырлықпен бүгінгі кештен әлдебір ишара іздеуіне байланысты ма екен: келесің де пьесаны көресің, әуелі оның бірде-бір сөзін түсінбейсің, ал әлден соң бірдененің байыбына бара бергенінде кетуіңе тура келеді... Сахнада түкке тұрғысыз бірдеңе жүріп жатқаны анық: көңілді комедия, азғыру, қым-қуыт айла-шарғы, ашық ауыз аңқауды мүшектеу. Соның өзі көңілін несімен тебіrentкенін де білмейді, Лириан қол орамалымен аузын басып, локсығын әрең тежеп отыр. Тағы бір локси түсіп, орамалында қарайып үлкен дақтар қалғанын көргенде барып жағдайды түсінді.

Бойын жинамақшы болып біршама күтіп еді, қан тоқтай қоймады. Далаға шығуы керек, бірақ Лириан оған шамасының келер-келмесін білмеді. Көршісіне французша сөйлеп, тысқа шығуына көмектесуін өтінді. Ол тіпті бұрылып та қарамастан наразылық білдіріп, басын шайқады. Пьесаның оқиғасына елтіп отырған адам оған не керек екенін түсінбеді. Содан соң Лириан өзінің сол жағында отырған әйелге бұрылды. Өзі итальянша “көмек” деген сөздің қалай айтылатынын есіне түсіре алмай қиналды. Бірақ сол сөз ақыры басына келмеді.

– Misericordia, – деп мінгірледі ақыры Лириан. – Misericordia, per favore!¹

Біршама жасқа келген акқұба әйел оған таңдана қарады.

– Are you sick?²

Орамалын аузына басқан күйі Лириан басын изеп, тысқа шыққысы келетінін ишарамен түсіндірді.

– Too many cocktails, – деді әйел – Mario, darling, help the lady to get some fresh air. What a mess!³

¹ Аяушылық етіңіз, аяушылық етіңіз, өтінем! (*итал.*)

² Бір жеріңіз ауырып отыр ма? (*ағыл.*)

³ Коктейль тым көп боп кетті. Марио, жарқыным, мына бикені таза ауаға шығаршы. Неткен ынғайсыздық! (*ағыл.*)

Марио орнынан көтерілді. Лилианды сүйей берді.

– Тек есікке дейін, – деп сыбырлады Лилиан.

Марио оны қолтығынан алып, шығуына көмектесті. Әлдебіреу мойнын бұрып, Лилианға жүгірте көз салып өтті. Дәл сол сәтте сахнада епті жігіт, көңілдесіне қолы жетіп, думандатып жатқан. Марио есікті ашып, Лилианға бажайлай қарады. Ақ көйлек киіп, күп-қу болған әйелдің саусақтары арасынан қан саулап, кеудесін жауып барады екен.

– But, signora, you are really sick, – деді Марио абдырап. – Shall I take you to a hospital?¹

Лилиан басын шайқады.

– Жоқ, аурухананың қажеті жоқ. “Даниэли” мейманханасы... Мәшине болса... Өтінем... – деп үздіге сөйледі ол. – Такси...

– Пәлі, сенъора, Венецияда такси болмайды ғой! Жалғыз ескекті қайық қана! Немесе моторлы қайық. Сізді клиникаға жөнелту керек.

– Жо-жоқ! Қайық! Мейманханаға жетейін. Сол жерден бір дәрігер табылар. Өтінем, тек қайыққа дейін... Сіз қайтуыңыз керек қой...

– Неге? – деді Марио. – Люсиль отыра тұрады. Ол бәрібір итальянша бір ауыз сөзді түсінбейді. Оның үстіне пьеса да іш пыстырарлық екен.

Ол жалғыз ескекті қайықты тоқтатты.

– Бізге моторлы қайық жіберші! Тездет!

Ә дегенше қайық та жетті. Марио Лилианның оған мінуіне көмектесті. Лилиан екі орындыққа жантая жайғасты.

Аспанда жұлдыз самсап тұрған; бұғаздың қайық жүре алмайтын жайдағында қызыл шамдардың гүлалқасы суға төніп тұр; азан-қазан боп Varopetti-лер² “Санта-Лючияны” шырқатады. “Өлім деген осы шығар, – деп ойлады Лилиан, басын шалқайта беріп, – бәлкім үзіліп бара жатып судың сылдыры мен әннің бұрмаларын естіп, қайта-қайта How are you feeling?³ – деп өбектеген бейтаныс адамды көріп жатқан болармын... Жоқ, бұл өлім емес”, – деп түйді ақыры. Марио оның қайықтан түсуіне көмектесті.

– Ақысын төлеңіз, – деп күбірледі ол “Даниэлиге” кірер жердегі арна шетінде тұрған мейманхана қызметшісіне. – Мен үшін ақысын төлеңізші! Содан соң дәрігер шақырыңыз! Жылдам!

¹ Оу, сенъора, сіздің шынымен жайыңыз болмай тұр ғой. Рұқсат етсеңіз сізді ауруханаға жөнелтейін (ағыл).

² Өзен трамвайы тұрпатты катерлер.

³ Жағдайыңыз қалай? (ағыл).

Марио оны холл арқылы алып өтті. Онда ешкім жоқ десе де болғандай. Жап-жас лифт жүргізуші әлі күзетінде екен. Лилиан оған зорлана жымыды.

– Бұл шынымен оқиғалы мейрамхана болып шықты, – деп күбірледі ол. – Сөзіңіздің жаны бар екен.

– Сіздің сөйлеуіңізге болмайды, – деді Марио. Өзі жебеуші періште дейтіндей аса тәрбиелі қоңыр дауысты жігіт екен. – Дәрігер қазір-ақ жетеді. Доктор Пизани. Өте жақсы дәрігер. Сіз сөйлеменіз. Мүз әкел! – деп бұйырды ол лифт жүргізушіге.

Содан Лилиан бір апта төсек тартып жатты. Дала жылы болғаны сонша, терезелер ашық тұрды. Лилиан Клерфэге ешқандай хабар айтқан жоқ. Ауру күйін көруін қаламады. Төсекте жатқанда оны өзі де көргісі келмеген. Бұл тек өзіне қатысты, тек өз тағдыры. Лилиан ұзақты күнге ұйықтайды немесе қалғып-шұлғумен болды; түннің бір уағына дейін ұйқылы-оюу халде қайықшылардың дөрекі үнмен айқайласқандарын және Скиавонда арқандаулы тұрған қайықтардың жағаға шылп-шылп ұрғанын естиді де жатады. Ара-тұра дәрігер келеді, Марио де келіп кетеді. Дәрігер жағдайын түсінеді. Мұның пәлендей қауіптенетіні жоқ, әшейін аздаған қан кету ғой дейді ол; ал Марио гүл әкеліп, жасамыс бикелермен өтіп жатқан өмірінің ауыртпалықтарын әңгімелейді. Ең болмаса бір мәрте өзінің жанын ұғатын қалталы жаспен кездесе ғой! Бұлай дегенде ол Лилианды айтпайды. Оның басқа сойдан екенін ол бірден түсінген. Сондықтан оны өз кәсібінің адамындай көріп, мүлдем емін-еркін сөйлеседі.

– Мен уақытының өтіп бара жатқаны үшін әбігерге түскен әйелдермен қалай өмір сүрсем, сен өліммен солай өмір сүресің, – деді ол бірде күліп. – Немесе, шындығы, сен өзің әбігердесің, ал сенің “жігітін” – өлім. Тек айырмасы – ол саған үнемі адал. Оның есесіне, сен оны аттаған сайын алдайсың.

Лилиан Марионы қызық көреді.

– Содан соң не болады, Марио? Сен кемпірлеріңнің біріне үйленесің бе?

Марио байыпты түрмен басын шайқады.

– Жоқ. Мен ақша жинап жүрмін. Жетерлік етіп жинаған соң шағын бір әсем бар ашамын. “Харри-бар” секілді. Падуеде қалыңдығым бар, тамақты өте дәмді пісіреді. Оның феттучиниін жеп көрсең ғой! – Марио саусақтарының ұшын сүйіп алды. – Жігітіңмен бізге барамысың?

– Барамын, – деді Лилиан; ол өзінің ұзақ өмір сүретініне күмәні жоқтығына сендіргісі келген Марионың әдептілігіне риза болды.

Лйтпақшы, оның өзі де Құдайдың жақсылығына іштей үміт артып жүрген жоқ па? Өзін біреулердің сақтандырған жерінен мүмкін пайда көрермін деп сенетін кездері де болатыны өтірік пе? Тіпті соған сенбейтін кім бар? “Мен, тегі, қиялшыл ақымақ қыз едім ғой, – деп ойлады ол, – мейірлене арқамнан қағып, қиын-қыстау жағдайдан құтқаратын құдіретке балаша сенген байыпсыз болдым”. Тал түстегі күн сәулесі төгілген терезенің аясында қызғылт кварцтан шабылған әшекей тас сияктанып көрінген бет әлпетіне қарап Лилиан Сицилияда бір ағылшын шабандозының аузынан естіген сөзді еске алды. Оның айтуынша, роман халықтарында әзіл дейтін болмаса керек: оларға әзіл қажет емескен, адамның өзін танытуының бұл тәсілінен олар әлдеқашан отіп кеткенге ұқсайды. Әзіл мәдениет пен жабайылықтың үйлесімінен туады; он сегізінші ғасырда-ақ адамдар әзіл дегенді білмеген десе де болады, оның есесіне әдептіліктен алдарына жан салмаған, шамалары жетпейтіннің бәрін әшейін елемеуге тырысқан. Француз революциясы кезінде өлім жазасына бұйырылғандар бастары кесілетін жерге бара жатып патша сарайына баратындай әдеп сақтаған көрінеді.

Бір жолы Марио Лилианға папа киелеген таспих пен хат салуға арналған әшекейлі венециан қобдишасын әкеп берді.

– Ал менің саған сыйлар ештеңем жоқ, Марио, – деді ол.

– Мен одан дәмеленбеймін де. Жәй, өзім сыйлық бергенді ұнатамын, өйткені қайыр-садақмен күн көруге мәжбүрмін ғой.

– Мәжбүрмісің?

– Менің кәсібім өте пайдалы, одан бас тарту күнә. Бірақ ол оңай кәсіп емес. Сенің менен ештеңе қаламайтыныңның өзі маған қатты ұнайды.

Лилиан күлді. Марио үшін махаббат – жұмыс еді. Ол өзінің пікірін өзгертіп үлгергенше Лилиан кетіп те қалды. Осы әңгімеден соң төрт күннен кейін ол дәрігердің қарсылығына қарамастан, Парижге ұшып кетті.

Клерфэ Лилианды Парижден іздеді; содан соң ол шипажайға қайтып оралған болар деген байламға келген. Сонда хабарласып, ол ойының қате екеніне де көзін жеткізді. Айналып келгенде, Лилиан өзін тастап кеткен болар деген ойға тірелді. Оны Парижден іздеуін тоқтатқан жоқ, бірақ әрекетінің бәрі сәтсіз болды. Тіпті Гастон ағай да күнкілдеп, жиенінің қайда екенін білмейтінін де,

білгісі келмейтінін де айтты. Клерфэ Лилянды ұмытып, бұрынғы тірлігіне қайта көшпекке бет алды; ол қайтадан ішімдікке салынып, дырду-думанға бет бұрды, бірақ желім сияқты жабысқақ бірдеңеге батып бара жатқандай түсініксіз бір сезімнен арыла алмай-ақ қойған. Кешікпей Парижге Лидия Морелли келді.

– Құсың ұшып кеткен бе? – деп сұрады Лидия.

– Байқаймын, сол сенің мазанды ала беретін сияқты ғой. Бұрын бөтен әйелдер туралы ештеңе сұрамаушы ең.

– Демек, ол сені тастап кеткен ғой?

– Тастап кеткен! Неткен ақымақ сөз, – деп жымия жауап берді Клерфэ.

– Бұл – дүниедегі ең ежелгі сөздердің бірі. – Лидия одан көз алар емес.

– Сенікі не, маған мың да сегіз жүз тоқсаныншы жылдың үлгісіндегі отбасы жанжалдарының бірін ұйымдастырмақпысың?

– Сен ғашық болған екенсің, менменсіген досым.

– Ал сен қызғаныштан жарыла жаздауға шақ тұрсың.

– Иә, менікі қызғаныш, ал сенікі – азап. Айырмашылығы осы.

– Шынымен бе?

– Иә. Мен кімге қызғану керегін білемін, ал сен одан да мақрұмсың. Мені бірдеңе ішетін жерге ертіп апаршы.

Клерфэ Лидияны мейрамханаға апарды. Бұл кеште Клерфэнің абыржуы Лилянға деген өкінішке айналды, оны ашу қысты – әйелді өзі емес, әйел өзін тастап кеткен еркектің ежелгі ашу-ызасы алқымынан алды. Лидия оның жарасын тырнап алғандай болды.

Әңгіме аяқтала келе Лидия:

– Сен үйленуің керек, – деді.

– Кімге?

– Оны мен білемін. Бірақ сенің үйленетін кезің келді.

– Саған ба?

Лидия жымыды.

– Жок, маған емес. Ол үшін мен сені қатты қадірлеймін. Оның үстіне сенің ақшаң тым аз. Ақшасы бар әйелге үйлен. Ондайлар толып жатыр. Қашанғы жарысқа қатыса бермексің? Жарыс жастарға жарасымды.

Клерфэ басын изеді:

– Оны білемін, Лидия.

– Маған сонша абыржып қарай берме. Бәріміз қартайып барамыз. Тек оралыңның барында өмірінді қамдап қал.

– Сол керек пе өзі?

– Ақымақ болма. Енді бізге не қалды?

“Ал мен өмірін қамдағысы келмейтін адамды білемін”, – деп ойлады ол.

– Сонымен, не ойлағаның бар? Мен кімге үйленейін, Лидия? Ляқ астынан мұнша қамқор бола қалыпсың.

Лидия оған сынай қарады.

– Ол жөнінде сөйлесуге болар. Сен өзгеріп кетіпсің.

Клерфэ басын шайқады.

– Сау бол, Лидия, – деді ол орнынан көтеріле беріп.

Лидия оған жанаса жақындады.

– Әйтеуір қайтып ораласың ғой?

– Біздің таныстығымызға қанша жыл болды?

– Төрт жыл. Бірақ ілгішектері көп.

– Иә, ол жылдар қаракүйе жеген қамқаға ұқсайды.

– Әшейін біріміз үшін біріміз жауап беру дегенді білмедік, әрқайсымыз қалағанымызды алып... беруге жоқ болдық.

– Өтірік – екеуі де өтірік.

– Біз бір-бірімізге сай едік қой, Клерфэ.

– Ештеңеге жарамайтын адамдар сықылды. Солай ма?

– Білмедім.

Лидия бір сәт оған жабыса тұрды.

– Бір құпияның бетін ашайын ба?

– Қайдағы? Еш құпия жоқ – бәрі құпия дейтінді ме?

– Жоға, олай ойлайтын тек еркектер ғана. Мен саған әйелдер не ойлайтынын айтып берейін. Бәрі сондайлық жаман да емес әрі пәлендей жақсы да емес. Әрі түбегейлі ештеңе жоқ. Бүгін кешке маған кел.

Клерфэ барған жоқ. Ол сүлесок күйге түсіп, мең-зең болды да жүрді. Бұрын да өстіп жүнжитіні болушы еді, бірақ бұл жолғысы тіпті бөлек. Ол тек Лилианды ғана емес, өзінің ішкі әлемінің де бірденесін жоғалтқандай. Оның өмір салтының кей үрдісіне өзі де бой алдырғанын білмей де қалған болатын.

“Ертеңі жоқ өмір – деп ойлады. – Ол мүмкін емес қой, ертеңгі күннің бары анық, ең болмағанда мен үшін болуы керек.

Лилианның кесірінен өзгелерден қол үзіп, кісікиік болуға айналдым, – деп ойлады тағы, зығырданы қайнай түсіп. – Соған бола өзім жиырма жылға жасардым әрі ақымақтана түстім. Бұрын Лидия Мореллиді кездестірсем, онымен бірер күн сайран салушы

ем; ал енді соны ойласам, гимназия оқушысы сияқты болған екенмін-ау деймін-дағы, жаман шарап ішкеннің ертеңіндегідей мең-зең қалыпта жүремін.

Лирианға үйленуім керек еді, – деген ой келді. – Лидия дұрыс айтады, дөп өзі ойлағанындай болмаса да сөзінің жаны бар”.

Кенет Клерфэ өзін еркін сезінді де табан астында соған қайран қалды. Бұрын ол үйлену жайын әсте ойына алмайтын. Енді үйлену дейтін өзінен өзі қисынды нәрсе сияқтанды; Лириансыз өмір сүре алмайтындай көрінді. Бұл бос қиял да, күйректік те емес еді; енді Лириансыз өмір оған шамдары сөнген бөлмелердің тізбегіндей бітіп болмас бір сарынды сияқтанып кетті.

Клерфэ Лирианды іздеумен болды; тек оны қайтадан “Биссон” мейманханасына келіп жайғасар деп ойлаған жоқ. Ал Лириан тағы бірнеше күн жападан-жалғыз болды. Ол жанын күтуі керек екенін білді, сондықтан уақытын босқа жібермеуге тырысты. Өзін дені сау адамдай сезінетін жағдайға жеткенінше Клерфэ оны көрмеуі тиіс. Ол көп ұйықтады, ешқайда аттап шыққан жоқ. Терезесінен ашылатын таңғажайып көріністен артық ештеңені қаламас та еді – жағалау, Сена өзені, Консьержери, баржа сүйреген тіркеушілер мен автомобильдер тасқыны, Париж Құдай Анасының Шіркеуі, Сен-Шапель шіркеуінің инедей шаншылған сүмбісі, Сен-Мишель желекжолы, жайқалған ағаш жапырақтары ұдайы көз алдында. Көктемнің жылы күндері оны қуанышқа бөлейді.

Оның “Риц” мейманханасындағы шабаданын күзетіп Клерфэ жүр, ал бұл екі арада ол Сицилияға ала кеткен жолсандығын қанағат тұтты. Өзі қатты дауылдан соң ескі айлаққа қайтып оралғандай сезімде болды, бірақ осы азғантай уақытта айлақ мүлдем өзгеріп кетіпті. Декорация алмасқан, анығы – декорация орнында қалып, жарық өзгертілген. Ендігі жарық айқын, тұрақты және мейірімсіз. Дауыл тынған. Адасудың қызғылт тұманы да айыққан. Енді ол аман құтыла алмасын білді. Ызы-шу біртіндеп басылып келеді. Енді шамалыдан кейін ол жүрегіннің соғуын еститін болады.

Сауыққан соң Лирианның бірінші іздеп барғаны Гастон нағашысы болды. Оны көрісімен шал әуелі сасып қалды, содан соң ғана бет әлпетіне үргедек қуаныш сезімі тепті.

– Қазір қайда тұрып жатырсың? – деп сұрады ол.

– “Биссон” мейманханасында. Ақысы қымбат емес, Гастон аға.

– Осы сен түн баласы ақша өздігінен өсіп шығады деп ойлаймысың? Алған бетіннен тайма, сонда көп кешікпей екі

саусағыңды танауыңа тығып қалмасаң маған кел. Ақшанды желге шашуыңды қоймасаң, ол қаншаға жететінін білесің бе?

– Білмеймін. Білгім де келмейді.

“Тездетіп өлмесе болмас”, – деп ойлады ол жеңіл кекесінмен.

– Сен қашанда шамаңа қарамай үйренгенсің. Бұрын жұрт тек капиталынан түскен өсіммен ғана өмір сүруші еді.

Лилиан күлді.

– Швейцарияның шекарасындағы Базель қаласының тұрғындары өсімнен түскен өсімге өмір сүрмейтін адамды ысырапқор санайтын көрінеді ғой.

– Иә, Швейцарияда, – деп қайталады Гастон, құдды бір әңгіме Венера Калипиға туралы болып жатқандай кейіппен. – Валюталары қандай! Бақытты ел ғой!

Ол Лилианға қарады.

– Мен саған осы пәтерімнен бір бөлмемді берейін. Сонда сен мейманханаға төлейтін ақшанды үнемдейсің.

Лилиан айналасын шолып өтті. Бұл енді өзінің ұсақ-түйек шырғалаңына мені қайта салмақшы, қайтадан құдалықтың әуресін бастамақшы, деп ойлады ол. Ізін андуын тағы бастайды. Күндердің күнінде бұған өз ақшасын жұмсауына тура келе ме деп Гастон ағасының зәре-құты қалмайды. Бірақ ағасына шындықты айту деген ой мұның басына кіріп те шықпаған.

– Қорықпай-ақ қой, Гастон аға, мен саған титтей де масыл болмаймын, – деді ол – Ешқандай жағдайда да.

– Жас Буало сен туралы жиі сұрайды.

– Ол кім еді?

– Әлгі Буалолардың ұлы – сағат фирмасын білесің ғой. Аса бір қадірлі жандар. Шешесі...

– Әлгі қоянжырық па?

– Қоянжырық! Сөзінің түрін! Ол деген ұсақ-түйек емес пе. Байырғы әулеттерде ондай-ондайлар бола береді! Оның үстіне, оған операция жасалған. Қазір жырығы байқалмайды да. Еркектің қарап тұрғандай сұлу болмағы, тегі, міндет емес.

Лилиан менменсіген бәкене бойлы бәлекейге бажайлай қарады.

– Осы сенің жасың нешеде, Гастон аға?

– Бұрынғыңды тағы бастайын дедің бе? Өзің де білесің ғой.

– Дегенмен, әлі қанша жасамақсың?

– Сенің мұның әдепсіздік. Ондайды сұрамас болар. Адамның қанша жасайтынын бір Құдай біледі.

– Құдайдың білетіні көп қой. Күндердің күнінде оның да талай сұрақтарға жауап беретініне тура келер, қалай ойлайсың? Менің де оған қоятын бірді-екілі сұрағым бар.

– Немене? – Гастонның көзі шарасынан шыға жаздады. – Сен не деп отырсың?

– Ештеңе емес. – Лилиан лап етіп көтерілген ашуын тежеді. Осы бір сиықсыз, бірақ емендей қатқан ергежейлі, өз үйіндегі аядай әлемнің әрі патша, әрі құдайы әлдеқашан-ақ шау тартқанына қарамастан Лилианды да бірнеше жыл алдына салар-ақ; бұл күркетауықтың білмейтіні бит астында және өзі не жайында болса да өркөкіректікпен сөйлейді, тіпті Құдайды да терезесі тең санайды. – Гастон аға, – Лилиан байсалды сөйлеуге тырысты, – егер өмірді қайта бастауға мүмкін болса, сен оны басқаша сүрер ме едің?

– Оған сөз бар ма!

– Сонда қалай? – Лилианның жүрегінде болмашы үміт жылт етті.

– Онда мен франктің құны құлдырай бастағанда-ақ инфляцияға қайтара жем болмас едім. Сонау он төртінші жылы-ақ америкалық акцияларды сатып ала берер едім және отыз сегізінші жылдан бұрын...

– Жарайды, Гастон аға, – деп оның сөзін бөлді Лилиан. – Түсінемін. – Кенет оның ашуы тарқап жүре берді.

– Жоқ, сен ештеңені де түсінбейсің. Сенің болмашы ғана ақшаң қалды, енді соны оңды-солды шаша беруге бола ма? Әрине, сенің әкең...

– Білемін, Гастон аға. Ол ысырапқор болған! Бірақ одан да асқан ысырапқор бар.

– Ол кім еді?

– Өмір. Ақшасын алаяққа ұтқызған ақымақ сияқты, бәрімізді ысырап етіп жатқан сол емес пе.

– Бос сөз! Салондардың сандырағы! Ондайға үйір болма! Өмір – салмақты да салиқалы нәрсе.

– Дұрыс. Сондықтан есеп айырысуға тура келеді. Маған ақша бер. Әрі мен сенің ақшанды жұмсап жатқандай қараушы болма. Ол – менікі.

– Ақша! Ақша! Міне, сенің өмірден білетінің осы!

– Жоқ, Гастон аға. Өмірден *сенің* бар білетінің сол.

– Рахмет десеңші! Баяғыда-ақ соқыр тиынсыз қалатын едің. – Гастон амалдың жоғынан чек жазып берді. – Ал содан соңғы күнің

не болмақ? – деп ашына сұрады ол, сиясын кептіру үшін чекті ауада әрі-бері бұлғап. – Содан соң не болады?

Лилиан, сиқырланған адамша, оған қарапты да қалыпты. “Бұл тіпті сорғыш қағаздан да үнемдейтін болған-ау”, – деп ойлады ол – “Содан соң” дейтін менде болмайды, – деді Лилиан.

– Бастапқыда бәрі осылай дейді. Ал түгі қалмай қайыршыланған соң сені табады да амалдың жоғынан өзіңнің азын-аулақ жиған-тергеніңді...

Лилиан бойын қайтадан долырған ашу кернеді. Ол нағашысының қолынан чекті жұлып алды.

– Болды, күңіренбші! Бар-дағы америкалық акцияларды сатып ал, патриот!

Күн ылғал екен. Лилиан Гастонмен тәжікелесіп отырғанда жаңбыр жауған болатын, бірақ енді Күн қайта жадырап, сәулесі асфальтта және жол жиегіндегі шалшық суларда ойнап жатыр екен. “Аспан бәрінен, тіпті шалшық судан да шағылады, – деп ойлады Лилиан. – Құдай да солай, оны тіпті Гастон ағадан да көруге болады”. Оның күлкісі келді. Суағарға құйылатын лай судан аспанның көгілдірі мен күннің ебелек ойнағанын көруге болар, бірақ Гастоннан Құдайдың барын байқау, әй, оңай емес-ау. Айтпақшы, Лилиан білетін адамдардың көбінен Құдайдың сипатын табу қиын. “Олар өмірді түсінбейді, – деп ойлады ол – Сондықтан мәңгі тұратындай боп өмір сүреді. Кеңселерінен шықпай, жазу үстелдерінің басында құлдық ұрумен күндері өтеді. Тегі, әрқайсысы екі-екіден Мафусаил¹ болар ма. Бар құпиялары осында. Олар, тегі, өлімнен бейхабар өмір сүреді. Сөйте тұра, батырлар емес, саудагерлерше мінез танытатынын қайтерсің! Өтпелі өмір жайында ойлағысы келмейді, түйеқұс секілді бастарын құмға тығып, өлместің сырын білетіндей қалып танытады. Тіпті, сүйегі қаусаған қақбасты да бірін бірі алдап, өздерін әлдеқашан құлға айналдырған ақшасы мен билігін көбейте беруге жанталасады”.

Лилиан жүз франктік қағазды қолына алып бір қарады да Сенаға лақтырып тастай салды. Қарсылық білдірудің бұл нышаны балалық еді. Бірақ бәрібір емес пе? Әрине, Гастон нағашысының чегін ол лақтырған жоқ. Сол беті Лилиан Сен-Мишель желек-жолына жеткен еді. Мұнда өмір қайнап жатыр екен. Кілең бір жортуылдаған, асығып-аптыққан жандар. Тасқын судай жөңкілген автомобильдердің сауырында күн сәулесі ойнайды, моторлар азынайды; әркім бір-бір мақсатқа жұмылған, әркім соған тезірек

¹ *Мафусаил* – Тәурат аңызындағы 969 жыл өмір сүрген абыз.

жетсем дейді, сөйткен ұсақ-түйек мүдденің бәрі адам өмірінің түпкі мақсатын мүлдем көлегейлеп тастаған – тегі, ондай мақсат жоққа тән.

Қайда қарасаң осы екені өтірік пе? Лилиан көшені кесіп өтті. Оңында да, солында да бағдаршамның қызыл сәулесіне амалсыз бағынып, шыдамсыздана селкілдеп, аптап атқан құбыжықтар сіресіп тұр. Бір кезде Мұса мен Израиль халқы Қызыл теңізді қалай кешіп өткен болса, Лилиан да олардың арасынан дәл солай жүріп өтті. “Шипажайдағы жағдай басқа еді ғой, – деп ойлады Лилиан. – Ондағы түпкі мақсат үнемі төбеде тұратын алау Күннен аумайтын. Адамдар сол Күннің астында өмір сүріп, өзін елемуге тырысқанымен, одан теріс айналмайтын. Олардың соңғы сәтінде сол медет болушы еді. Өзінің өлетінін білген, ақтық сәтінің боларын біле тұрып, өлімнің бетіне қасқая қараған адам жәй тәжірибеге арналған мақұлықтан әлдеқайда артық еді. Ол тіпті өзінің жаналғышынан да биік тұратын”.

Лилиан мейманханаға жетті. Ол енді екінші қабатта тұратын, сондықтан бір баспалдақ арасына көтерілсе жетіп жатыр. Дәмханаға кірер ауызда ұлу сатушы тұр екен.

– Бүгін менде тамаша асшаян бар, – деді ол – Ұлудың мерзімі өтті десе де болады. Олар тек қыркүйекте түседі. Ол кезде сіз осында боласыз ба?

– Әрине, – деп Лилиан күле жауап берді.

– Шаян таңдай берейін бе? Көрер көзге қызылы жақсы сияқтанғанымен, ең абзалы – сұр шаян. Сізге қайсысын, сұрынан ба?

– Сұрынан. Қазір сізге себет түсірейін. Оған және жарты бөтелке қызғылт шарап қосарсыз, тек суықтауынан болсын. Шарапты Симоннан, даяшыдан сұрарсыз.

Лилиан баспалдақпен жайлап басып жоғары көтерілді. Содан соң себет түсіріп, қайтадан жоғары көтеріп алды. Бөтелкенің аузы ашылған екен, ал шарабының суықтығы сонша, тіпті ыдысы бусана терлеп тұр. Лилиан терезе тақтайына малдас құрып отырды да арқасын терезеге сүйеді. Шарапты жанына қойды. Даяшы бөтелкеге қоса рөмке мен сүлгі орап жіберген екен. Лилиан шараптан ішіп, шаянды жәукемдеуге кірісті. Өмір тамаша көрінді де енді ол бұл жайында ойланбауға тырысты. Санасынан тыс тағдырға мойынсұну сияқты бірдеңе жылт етті, бірақ оның мойынсұну дейтінге көңісі жоқ. Тақа болмағанда, қазір. Анасы ауыр операциядан соң рактан қайтты. Әйтеуір тауқыметті сенен

көп тартатын жандар қашанда табылады. Лилиан көзін сығырайтып, Күнге қарады. Бетіне сәуле түскенін сезді.

Үмітін әбден үзіп, “Бисонның” терезесі алдынан, сірә, оныншы рет өтіп бара жатқан Клерфэ оны дәл сол сәтінде көрген.

Клерфэ есікті жұлқи ашты.

– Лилиан! Сен қайда жүрсің? – деп айғай салды ол ентігін зорға басып.

Лилиан оның өтіп келе жатқанын көрген.

– Венецияда, Клерфэ.

– Не себепті?

– Кенет Венецияны көргім келіп кетті. Римге барғанымда.

Клерфэ есікті тарс жапты.

– Маған неге хабарламадың? Мен де Венецияға баратын едім. Онда қанша болдың?

– Бұл не – тергеу ме?

– Әзірге олай емес. Сені іздемеген жерім жоқ. Онда кіммен болдың?

– Сеніңше, бұл әлі тергеу емес пе?

– Мен сені сағындым ғой. Ойыма не сұмдықтар келмеді дейсің!

Соны да түсінбейсің бе?

– Түсінемін, – деді Лилиан. – Шаян жейсің бе? Бұлардан балдыр мен теңіздің иісі шығады екен.

Клерфэ шаян салынған картон қорапты алып, терезеден лақтырып жіберді.

Лилиан қораптың соңынан қарады.

– Төбесі жабық жасыл “Ситроеннің” үстіне түсті. Енді болмағанда ашық мәшинеде кетіп бара жатқан керсеңдей сары келіншектің басына тигізетін едің. Себет пен арқанды берші. Менің қарным ашты.

Клерфэ себетті де шаянның соңынан жіберетіндей көрініп еді, бірақ оны Лилианға ұсынды.

– Қызғылт шараптан бір шишасын қоса салсын, – деді Клерфэ.

– Өзің терезеден түсші, армансыз бір күшайын.

Лилиан терезе алдына сырғып түсті.

– “Джузеппе” де осында ма?

– Жоқ. Ол Вандом алаңында көптеген “бентлейлер” мен “роллстардың” қоршауында, оларға кекірейе қарап тұр.

– Соны алып келші, Булон орманына барайықшы бір.

– Жарайды, Булон орманына барайық, – деді Клерфэ, оны бетінен сүйіп. – Бірақ “Джузеппеге” екеуміз бірге барамыз да онымен осында бірге келеміз, әйтпесе мен қайтып оралғанша сен тағы жоғалып кететін шығарсың деп қорқамын. Енді маған тәуекелдің керегі жоқ.

– Сен мені сағындың ба?

– Кей-кейде, сені жек көргенімді қойып, көңілдесің қызғаныштан өлтіріп тастады ма деген қауіпім сейілген сәттерде сағынғаным рас. Венецияда сен кіммен болдың?

– Өзім ғана.

Клерфэ оған бажайлай қарады.

– Несі бар, солай болуы да мүмкін. Саған келгенде ешнәрсені анық біліп болмайсың. Маған неге хат жазбадың?

– Бізде ондай үрдіс қалыптаспаған. Өзің де кейде Римдетіп кетіп, бірнеше аптадан соң шаң беретінің бар ғой. Әрі ашынаңды ерте келесің.

Клерфэ күлді.

– Соны есіме бір салтыныңды біліп едім-ау. Сол үшін жоғалып кеттің бе?

– Жоқ, әрине.

– Өкінішті-ақ.

Лилиан теңіз шаяны салынған себетті жоғары тарту үшін терезеден еңкейді. Клерфэ үнсіз күтіп отыр. Біреу келіп есік қақты. Клерфэ есікке барып, даяшыдан шарап бөтелкесін алды да бір рөмкесін қағып салды; Лилиан тағы бірнеше уыс шаян сұрап терезеден айқайлады. Клерфэ жан-жағына қарады. Лилианның туфлилары бөлменің әр жерінде жатыр екен, жұмсақ орындықтардың бірінде іш киімі қалыпты, жартылай ашық қалған шкафта көйлектері ілулі тұр. “Осында қайта келгені жақсы болды-ау”, – деп ойлаған Клерфэ тұла бойын өзінде бұрын-соңды болмаған жайбарақаттық билеп алғанын ұқты.

Қолына себетін ұстап Лилиан келді.

– Не деген иіс! Бұдан соң біз тағы да теңізге барар ма екенбіз?

– Барамыз. Монте-Карлоға. Жазда онда жарыс өтеді.

– Одан ертерек баруға болмай ма?

– Қашан барғың келеді? Бүгін бе? Ертең бе?

Лилиан күлімсіреді.

– Сен мені білесің ғой. Жоқ, бүгін де емес, ертең де емес.

Ол Клерфэнің ұсынған рөмкесін алды.

– Мен Венецияда мұншама көп болармын деп ойлаған жоқ едім, – деді ол, – бірер күн ғана айнармын деп барғанмын.

- Онда неге ұзақ жүрдің?
 - Денсаулығым мәз болмады.
 - Сонда не болды?
- Лириан бір сәт мүдірді.
- Суық тигізіп алдым.

Ол Клерфэнің сенбегенін байқады. Соның өзі Лирианды шаттандырып жіберді. Ол сенбейді екен – демек, қан кетуі Лирианға кенет бір ғажап боп көрінді, мүмкін соның өзі шынында көңілге алатындай болмас? Лириан өзін он кило, салмақ тастаған жуандардай сезінді.

- Ол Клерфэге жабысып тұрды. Клерфэ оны қапсыра құшақтады.
- Сен тағы қашан кетпексің? – деп сұрады ол
 - Мен кетпеймін, Клерфэ. Кейде тек болмай қалатыным бар.

Өзеннен тіркемеші кемеңіз гудогы естілді. Палубада алуан түсті кірлерін жайып бір жас келіншек жүр екен, меңгерікті басқарушының бөлмесі мен асүйдің екі арасына арқан тартылыпты. Тіркемешінің иесі әлденені ысқырып меңгерік дөңгелегінің жанында тұр.

– Қарашы, – деді Лириан. – Осындай көріністерге мен қатты қызығамын. Отбасының бақыты. Құдайдың қалағаны да осы.

– Басыңда осындай бақытың болса, сен алғашқы аялдамада ақ жылыстап қашып отырар едің.

– Сонда да бұларға қызығуымды қоймас ем. Енді “Джузеппеге” барсақ қайтеді?

Клерфэ абайлап Лирианды қолына көтерді.

– Менің “Джузеппеге” де, Булон орманына да барғым жоқ. Соны біз кешке істесек те болар.

– Қысқасы, сен мені қамауда ұстамақсың ғой, – деді Лириан күліп.

Клерфэ де күлді.

– Жоқ, сені қамап қояйын деген ойдан аулақпын. Мен саған үйленгім келеді.

– Не үшін?

Лириан кереуеттен тұрмастан қызғылт қорабы бар бөтелкені көтеріп, жарыққа тосып қарады. Терезе оған қанқзыл сияктанып көрінді. Клерфэ оның қолындағы бөтелкені алды.

– Күндердің күнінде тағы да із-түзсіз жоғалып кетпеуің үшін.

– “Риц” мейманханасында менің шабаданарым қалып еді ғой. Үйлену әйелді киім-кешегінен гөрі мықтырақ байлайды, сондықтан ол тезірек оралады деп ойлайсың ба?

– Мен саған қайтып оралуың үшін емес, ылғи менімен бір болуың үшін үйленбекшімін. Дегенмен, осыған екінші жағынан қарайықшы. Сенің шамалы ғана ақшаң қалды. Ал менен ештеңе алғың келмейді.

– Сенің өзіңде де ақша жоқ емес пе, Клерфэ.

– Мен екі жарыстан алған үлесімді сақтап қойғанмын. Оның сыртында, бұрыннан қалған біраз қаржым бар болатын және әлі де табысым болады. Екеуімізге осы жылға молынан жетеді.

– Жақсы, ендеше келесі жылға дейін күте тұрайық.

– Несін күтеміз?

– Оның түкке тұрмайтынына көзің жетсін. Келесі жылы маған көйлек пен туфлиды қай ақшаға әпермексің? Келісім-шартымның мерзімі жыл аяғында бітеді деген өзің едің ғой.

– Біздің фирма маған өкілеттілік ұсынып отыр.

Лилиан аяғын көтеріп, оған сынай қарады. “Енді көп кешікпей бұл да суалады”, – деп ойлады Лилиан.

– Сен мәшине сатумен айналысасың бе? – деп сұрады ол. – Сол қызметтегі сені елестете алмаймын.

– Өзім де сөйтем, бірақ көп ретте өзімді елестете алмай, кейін емін-еркін игеріп кететінім бар. Мәселен, саған үйленем деген ой үш ұйықтасам түсіме кірмейтін.

– Демек, бәріне бір дегеннен жетсем деймісің? Күндердің бір күнінде қадірменді саудагер әрі үлгілі отағасы болып шыға келмексің бе?

– Соның өзін сен әлемдік зілзала сияқты айтасың.

Лилиан төсектен ытып тұрып, халатын алды.

– Автомобильдерді қай жерде саудаламақсың?

Клерфэ бір сәт кідірді.

– Тулуза округінде кешікпей бос орын ашылады.

– Құдайым-ау! – деді Лилиан. – Қашан?

– Бірер айдан соң. Күзде. Ең әрі кеткенде – жыл аяғында.

Лилиан шашын тарай бастады.

– Енді шамалыдан соң мен шау тартып, жарыста олжа алудан қаламын, – деді Клерфэ оның арт жағында төсекте жатып. – Тегі, мен Нуволари да, Караччола да емеспін ғой. Мүмкін бір жерге жаттықтырушы болып орналасуыма да болар, бірақ онда мен өзіміздің жуан Чезаре сияқтанып үнемі бір жерден бір жерге көшумен жүрер едім. Жарыс Африка мен Оңтүстік Америкада

ұйымдастырыла бастағалы бері ол тіпті қыста да әйелін көрмейтін болған. Жоқ, маған жетеді. Енді мен өмірімді өзгертсем деймін.

“Осылардың бәрі міндетті түрде өмірлерін өзгерткісі келетіндері несі? – деп ойлады Лилиан. – Бір кезде сүйікті әйелдерінің көзіне түсулеріне көмектескен нәрсені өзгертуге несіне құмартады? Енді сол әйелдерінен айрылып қалулары мүмкін екенін неге ойламайды? Тіпті Марио екеш Марио да соңғы сәтте өзінің үйреншікті кәсібінен бас тартып, менімен жаңа, онегелі өмір жолын бастағысы келді емес пе. Енді міне, мені сүйемін деп ойлайтын Клерфэ де (өзім сияқты болашағы жоқ адам деп ойлағанда оны мен де сүйдім ғой) бәрін өзгерткісі келеді және мен соған қуануым керек деп ойлайды”.

– Менің жағдайымдағы әйелдер күйеуге шығуы керек пе деп мен талай ойланғанмын, – деді Лилиан. – Бірақ соның бірде-бір дәлелі маған орынды көрінген жоқ. Әсіресе, біздің шипажайдағы науқас шахматшы ұсынған дәлел. Ол өлімді ойлап жабырқаған шақта қасында жақын адамың болғаны жақсы деп еді. Сол сөздің қаншалықты дұрыс екенін білмеймін; меніңше, ондай сәтте адамның жаны құлазатыны сонша, тіпті төсегінің басына бір қора жақындары жиналса да сезбейтін болар деймін. Шипажайда қайтыс болатын Камилла Албен өлер сәтінде көңілдерінің ең болмаса біреуі қасында болғанын қалаушы еді, кез келген кездейсоқтық болмас үшін ол соншама қиындықтарға шыдай жүріп, бір мезгілде үш бірдей ашынасымен байланысын үзген жоқ; солардың бәрін бір күнде оның төсегінің басына жинап алуға болатын еді – ол тіпті соны да мұқияттап қойған болатын. Нақ сол үшін арсыз біреумен болған қарым-қатынасын тым ұзаққа созып жібергенін де білетінбіз... Ақыры Камилла Албенді қыстақтың албос көшесінде мәшине қағып кетті де жарты сағаттан соң ол көз жұмды. Өлер сәтінде, көңілдерінің ешқайсысы, тіпті әлгі арсыз да қасында болған жоқ. Ол көпіршіген кілегей қосылған тәтті тоқаш жеп Киндлердің кондитер дүкенінде отырған және оның сонда екені ешкімнің ойына да келуі мүмкін емес еді. Камилланың қолын өзі өмірінде бірінші рет көрген қыстақ полицейі ұстап отырса керек. Оған оның ризашылығы сонша, қолын сүймекші болған ғой. Бірақ мұршасы келмепті.

– Лилиан, – деді Клерфэ байсалды үнмен, – осы сен үнемі жауаптан жалтара беретінің не?

Лилиан тарағын әрегірек қойды.

– Соны да түсінбейсің бе? Тегі, не жағдай болды? Екеуміз кездейсоқ кездестік. Бәрін бәз қалпында қалдырғың келмейтіні қалай?

– Мен сенен айырылмасам деймін. Қолымнан келгенінше. Бәрі түсінікті ғой, солай емес пе?

– Жоқ. Олай айырылмауға болмайды.

– Жарайды. Онда мұны басқаша атайық. Мен енді бұрынғыша өмір сүргім келмейді.

– Жан тыныштығын ойлағың келе ме?

Клерфэ үйпаланған көрпе-жастыққа қарады.

– Сен қайдағы бір қағынған сөздерді айтасың. Соларды мен басқаша айтайыншы. Мен сені сүйемін және сенімен тұрғым келеді. Оған да күле беруіңе болады.

– Оған мен ешқашан күлген емеспін. – Лилиан Клерфэге барлай қарады. Көз шарасы жасқа толып тұр екен. – Әй, Клерфэ-ай! Осының бәрі неткен ақымақтық!

– Рас па? – Клерфэ тұрып, оның қолын алды. – Сонын болмайтынына біз өте сенімді едік қой.

– Бәрін өз қалпында қалдыр! Өз қалпында! Ештеңені бүлдірме.

– Нені бүлдіруім мүмкін?

“Бәрін, – деп ойлады Лилиан. – Тулузада, көбелектің қанатында отбасының бақытын орнатуға болмайды, тіпті оларға қорғасын кигізіп қойсаң да болмайды. Өзімшілдік адамның көзін байлайтыны ғажап. Әңгіме басқа біреуге қатысты болса, бұл мені бірден түсінер еді, ал өзіне келгенде кенет соқыр бола қалуын қарашы”.

– Мен аурумын ғой, Клерфэ, – деді Лилиан шамалыдан соң.

Осының өзі-ақ саған жалғыздық жарамайтынын көрсетеді!

Лилиан үнсіз. “Борис, – деп ойлады ол – Қазір Борис болса, мені түсінер еді. Клерфэ де сол секілді сөйлейді. Бірақ бұл Борис емес”.

– “Джузеппені” әкелуге барсақ қайтеді? – деп сұрады ол

– Өзім-ақ әкелейін. Сен күте тұрасың ба?

– Иә.

– Ривьераға қашан бармақсың? Жақында ма?

– Жақында.

Клерфэ оның ту сыртына тоқтады да:

– Онда менің бір лашығым бар, аса мәз емес, – деді.

Лилиан айнадан Клерфэнің жүзін және өзінің иығына салған екі қолын көрді.

– Мен сені жаңа қырларыңнан көре бастағандаймын, шын сөзім.

– Оны біраз жөндеуге болар еді, – деді Клерфэ.

– Сатуға болмай ма?

– Дегенмен әуелі өзін көрсенші.

– Жақсы, – деді Лилиан кенет тағаты таусылғандай болып. – Мейманханаға барсаң, менің шабадандарымды осында жібертерсің.

– Өзім-ақ ала келейін.

Клерфэ шығып кетті. Лилиан көкжиекте шапақ тарап, сапақ басқанын қарады да тұрды. Жағалауда бірнеше балықшы отыр. Екі қаңғыбас жағалау жақтауына кешкі астарын жайып күйбеңдеп жүр. Өзіміз махаббат деп атайтын сезімнің кейде таңғажайып жолдарды таңдайтыны бар-ау, – деп ойлады ол – Бірде Левалли тойқұмар жас қыздың соңынан әрдайым шаруақор кейуананың сұлбасын, ал күлімсіреген сайыпқыранның соңынан табысы мықты қала тұрғынын көруге болады деген еді.

“Бұл маған қатысты емес, – деп ойлады Лилиан. – Бірақ жоқ жерде мына Клерфэге не болған? Бұл оны өмірдің әр сәтін соңғы сәтіндей көріп қадірлейтіні үшін сүйген жоқ па еді. Тулуза!” Ол күліп жіберді. Лилиан өзінің ауруы жайында ешуақытта айтпайтын, науқастың бойында қашанда сау адамды жиіркендіретіндей бірдеңе болады деп санайтын. Ал қазір ол керісінше де болуы мүмкін екенін білді: кедейленген ақсүйекке әлдебір қалталы саудагер қалай өрескел көрінсе, науқасқа сау адам да солай көрінуі мүмкін. Лилианда өзін Клерфэ бір себеппен тастап кетіп, мұның аяғы жетпейтін кең, ұлан-ғайыр бетке шығып алғандай сезім пайда болды. Клерфэ саудасы біткен адам болып көрінуден қалды, оның алдынан кенет болашақтың өрісі ашылды. Лилиан өзінің егіліп, ешбір қиналмастан, үнсіз ғана жылап тұрғанын көріп, ғажаптанды. Бірақ ол өзін бақытсыз сезінген жоқ. Тек осы күйін біраз соза түскісі келді.

Клерфэ шабадандарды әкелді.

– Мына көйлектеріңіз осынша қалай жүргеніңді түсінсем бұйырмасын.

– Жаңаларын тіктіріп жатырмын. Көйлек мәселесі аса қиын емес қой.

Лилиан өтірік айтты. Ол жаңа ғана ертең таңертең Баленсиағаға бармақшы болып шешкен. Оның сылтауы да бар сияқтанған: ең алдымен, осы жолы өзі өлім аузынан қалған Венециядан аман-сау оралғанын атап өтуі керек болатын. Оның үстіне, өзіне үйленіп, Тулузада орнығып қалмақшы болған Клерфэнің ұсынысына қарсылығын білдіру үшін ақшасын оңды-солды шашуы қажет.

– Бәлкім, саған бірер көйлек сыйлауға рұқсат етерсің? – деп сұрады Клерфэ. – Қазір мен байлардың санатындамын десем де болады ғой.

– Неке көйлегін сатып әпермекпісің? Болашақ тойымыздың құрметіне ғой?

– Мүлдем керісінше. Сенің Венецияға барып келуіңнің құрметіне!

Лилиан күлді.

– Олай болса, көйлек сыйлауыңа рұқсат. Бүгін кешке қайда барамыз? Енді Булон орманында отыру суық болмас па екен?

– Пальто ала шығуымыз керек, әйтпесе тым салқын болар. Бірақ біз орманды аралап қана өтеміз. Қазір ол жасыл желегімен жайқалып, көктеммен және бензиннің көгілжім буымен сиқырланғандай болып тұр. Үлкен шаһардың тұрғындары осындай көктемге де риза. Кеш баласы бүйір желекжолдарда сап түзеп мәшинелер тұрады. Әрібір терезеде махаббаттың жалауы желбірейді.

Лилиан алқызыл желбіршек салынып, мөлдір қара матадан тігілген көйлегін алып, терезеден бұлғады.

– Жасасын махаббат! – деді ол – Құдайға да, жерге де лайық үлкенді-кішілі махаббат! Сен енді қашан кетуші едің?

– Менің кететінімді сен қайдан білдің? Спорт күнтізбесін қадағалайсың ба?

– Жоқ. Бірақ бізде кімнің кімді тастайтынын ешқашан біліп болмайды.

– Бәрі өзгереді.

– Бірақ жыл соңынан беріде емес қой?

– Одан ертерек үйленуге де болады.

– Одан да әуелі кездесуіміз бен қоштасуымызды атап өтейікші. Сен қайда бармақсың?

– Римге. Бүкіл Италия арқылы өтетін мың мильдік жарысқа. Оған бір-ақ апта қалып тұр. Ал сенің менімен жүруіңе болмайды. Әбден естен танғаныңша жүре бересің, жүре бересің – бары сол. Ақыр соңында жол мен мотордың қайда екенін, өзіңнің қайда екенінді білмей қаласың.

– Сен жеңесің бе?

– “Милле Милия” – итальяндардың басты нөмірі. Рас, бір жолы жеңіске “Мерседес” фирмасының намысын жыртушы Караччола ие болғаны бар, әйтпесе бірінші орынды әдетте итальялықтар алатын. Торриани екеуміз “Милле Милияға” оқыста бір жағдай бола қалса шығатын үшінші команда ретінде қатысамыз. Сен киінгенше осында отыра тұруыма бола ма?

Лилиан басын изеді. Ол әзір болып та қалған еді.

– Қай көйлегімді кисем екен? – деп сұрады ол.

- Менде тұтқында болғандарының біреуін кесеңші.
Лириан шкафты ашты.
- Мынаны ма?
– Иә, сол маған жақсы таныс.
– Сен мұны ешқашан көрмеп едің ғой.
– Сенің үстінде көрмегенім рас; әйтсе де ол маған таныс. Сол көйлегің бірнеше күн менің бөлмеде ілулі тұрған.
Лириан қолына айна ұстаған күйі артына бұрылды.
- Шынымен бе?
– Шынымды айтайын, – деді Клерфэ. – Біраз көйлектеріңді қыстырып қойып, сен қайтып келсін деп сиқырлағаным бар-ды. Оны өзіңнен үйреніп едім ғой. Қара сиқыр және, сонымен бірге, жанға жұбаныш. Өйткені әйел сүйгенін ұмытуы мүмкін, бірақ көйлегін еш ұмытпайды.
- Лириан айнадан көзін әбден мұқияттап қарады.
- Демек, менің елесім сенімен бірге болған.
– Жоқ, елесің емес, түлеген терің: сен одан жыланша шығып, тастап кеткенсің.
– Мен сенімен басқа әйел болды дегенге көбірек сенер едім.
– Әрекет етіп көрдім ғой. Бірақ сен мені дуалап кетіпсің. Сенімен салыстырғанда басқа әйелдер қазір мен үшін – Деганың биші қыздарының жанындағы нашар боялған ашықхаттармен бір бәс.
- Лириан күлді.
- Үнемі суреттерін сала беретін ұсқынсыз балет атжалмандарын айтқаның ба?
– Жоқ. Мен Леваллидің үйіндегі суретте бейнеленген таңғаларлық қимыл үстіндегі биші әйелді айтамын. Оның бет пішіні бірер ғана сызықпен берілген және әркім-ақ содан өзінің арманын көргендей болады.
- Лириан далабы мен қас бояйтын қарындашын орнына қойды.
- Сірә, қашанда аздаған бос орын қалдырған дұрыс сияқты; суретті түгел салып бітіру қажет емес, әйтпесе қиялдың құйқылжуына өріс қалмайды. Сен де солай ойлайсың ба?
– Иә, – деді Клерфэ. – Адам әр кезде бөтен біреудің емес, өз арман-қиялының боданында болады.
– Бодан боласың немесе өзіңді жоғалтасың.
– Соның екеуі де болар. Бұл өзі әредікте оянар алдында көретін түске ұқсайды: түпсіз бір шыңыраудың түнегіне құлап бара жатқандай болатының бар ғой. Сол сенде бола ма?

– Иә, болады, – деді Лилиан. – Шипажайда болғанда Мыстан сместа¹ деп атайтын күн сайынғы дерлік дамыл сағатында сол түсті көретінмін. – Ұйқыдан оянғанда тас боп шыңырауға құлап бара жатқандай болатын едім. Шараптан қалды ма?

Клерфэ оған рөмке әкеліп, қасына отырды. Лилиан оны мойнынан құшақтады.

– Бір ғажабы, – деді Лилиан, – үздіксіз құлап бара жатқаныңды білсең, әлі өмірден үмітің бар болғаны. Сірә, өмір шіркін қисынсыздықты жақсы көреді білем; өзіңе бәрі жақсы, бәрі тамаша сияқтанғанда көбінесе күлкілі көрініп, шыңыраудың ернеуінде тұрасың, ал енді бәрінен күдер үзгеніңде өмір жоқ жерден жақсылығын тоса қояды. Тіпті саусағыңның ұшын қимылдатпасан да сәттілік жүндес итше жүгіріп өзі келеді.

– Осының бәрін қайдан білесің?

– Жәй, әшейін, бос мылжыңым ғой. Оның үстіне, бұл – тек жартылай шындық, айтпақшы, өмірдегінің бәрі сияқты жартыкеш.

– Махаббат сондай ма?

– Махаббат пен шындықтың арасында ортақ не болуы мүмкін?

– Сол махаббаттың өзі шындыққа қарама-қарсы емес пе?

– Жоқ, – деді Лилиан орнынан тұра беріп. – Махаббаттың қарама-қарсылығы – өлім. Оның кермек сиқыры біздің шамалы уақыт өлімді ұмытуымызға көмектеседі. Сондықтан кімде-кім аздап болса да өлімді білсе, сол махаббатты да біледі. – Лилиан көйлегін киді. – Бірақ мұның өзі де жартылай шындық. Әйтпесе өлімді білу дейтін бола ма?

– Әрине, жоқ. Біздің бар білетініміз – ол махаббаттың емес, өмірдің қарама-қарсылығы екені, бары сол ғана, бірақ бұл да күмәнді.

Лилиан күлді. Клерфэ қайтадан бұрынғы қалпына келіпті.

– Менің не қалайтынымды білесің бе? – деп сұрады Лилиан. – Бір дегенде он өмірді бір-ақ сүрсем.

Клерфэ оның көйлегінің қушық иығын сипап қойды.

– Керегі не? Бәрібір ол бір ғана өмір болады, Лилиан, сенің өз өмірің. Шахматшы бір дегеннен он ойыншыға қарсы ойнағанда ол шынтуайтында бір ғана партияны – өз партиясын ойнайды емес пе.

Олар терезе алдында тұрған. Консьержеридің үстін байыған күннің бозғылт шапағы басыпты.

¹ Түскі демалыс (*исп.*).

– Мен дүниедегінің бәрін бытыстырып жібергім келеді, – деді Лилиан. – Бүгін өзімнің елу жасымның, содан соң отыз, ал содан кейін сексен жасымның бір күнін немесе бір сағатын сүрсем арман жоқ. Әрі соның бәрі қандай ретпен болса да бір дегеннен болса ғой; жыл артынан жыл күтіп, уақытқа арқандаулы күйде өмір сүргім келмейді.

– Маған салса, сен онсыз да тез оңғақсың дер едім... Қай жерден тамақтансақ екен? Такси алайық. “Джузеппемен” жүруге тым желкем. Сенің шашыңды аяймын, – деді Клерфэ оның тандана қарағанын байқап.

Лилиан есікті жапты. “Бұл мені түсінбейді, – деп ойлады ол – Көресі бірер ғана күнімнің өзін ажалдың аузынан кез келген дуамен алуға да құлдық екенімді білмейді. Әйтсе де мен ешқашан сексен жасаған ұрысқақ кемпір болмаймын және кешегі көңілдесі көп жылдан соң көргісі келмей, кездескен жерінде ат-тонын ала қашатын сарыкідір әйелдің тағдырын да қайталамаймын. Өзімді сүйген азаматтардың есінде мен мәңгі жас күйімде қаламын; менен көп жасап, көбең тартатын әйелдердің бәрінен әлуетті боламын.

– Кімге күліп келесің? – деп сұрады Клерфэ баспалдақпен төмен түсіп келе жатып. – Маған емес пе?

– Өзіме, – деді Лилиан. – Тек менен ештеңе сұрама – кезі келгенде бәрін біле жатасың!

Екі сағаттай уақыттан соң Клерфэ оны қайта әкелді.

– Бүгінге осы жетеді, – деді ол күлімсіреп, – сен ұйықтауың керек.

Лилиан оған таңырқай қарады.

– Ұйықтауың?

– Жарайды, демалуын дейін. Бірнеше күн бұрын ауырып қалдым деп өзін айтып едің ғой.

Лилиан оның әзіл-шыны екенін түсіне алмай дал.

– Шынымен солай ойлайсың ба? – деп сұрады ол. – Енді түрің түр емес дегенің ғана қалып еді.

Ауыз үйге портъе келіп кірді, жүзінде – жағдайды түсінген адамның жымыиысы.

– Сіздер бүгін тағы салями жейсіздер ме? Әлде уылдырық әкелейін бе? Бике буфетке қойып кетіпті.

– Бүгін маған ұйықтайтын дәрі керек, – деп мәлімдеді Лилиан.
– Қайырлы түн, Клерфэ.

Клерфэ оны кідіртті.

– Мені түсінші, Лилиан. Мен сенің тым артық кетіп, соңыра қиналып қалғаныңды қаламаймын.

– “Монтанада” мұнша жалтақ емес едің.

– Онда екі-үш күнде кетермін және содан соң сені көрмеспін деп ойладым емес пе.

– Ал енді ше?

– Енді сенімен кейін қалағанымша бірге болу үшін бірер сағат уақытымды қиюға бармын.

Лилиан күлді.

– Әбден тиімді! Қайырлы түн болсын.

Клерфэ оған қадала қарады.

– Жоғарыға бір бөтелке қызғылт шарап апарыңызшы, – деді ол портъеге.

– Құп болады, төрем.

– Кеттік. – Клерфэ Лилианды қолтықтады. – Мен сені жоғарыға дейін шығарып салайын.

Лилиан басын шайқап, қолын суырып алды.

– Маған осындай дәлелді соңғы айтқан кім екенін білесің бе? Борис. Бірақ оның айтысында бұл әдемі шығып еді. Жөн айтасын, Клерфэ. Өзің де ұйқыға ерте жатсаң, тіпті тамаша болар еді. Жарыс алдында тынығып алғаның дұрыс.

Клерфэ оған ашулана қарады.

Бөтелкесі мен екі рөмкесін алып портъе келді.

– Тегі, бізге шарап қажет болмас, – деді Клерфэ салқын үнмен.

– Жок, қажет.

Бөтелкені қолтығына қысып, Лилиан портъеден рөмкенің біреуін алды.

– Қайырлы түн, Клерфэ. Бүгін Құдай бізге шыңырауға құлап бара жатқан түсін көрсетпей-ақ қойсын. Сенің түсіңе бүгін Тулуза кірсін!

Лилиан оған рөмкені бұлғап, баспалдақпен жоғары көтеріле берді. Ол көзінен ғайып болғанша состиып Клерфэ тұрды.

– Коньяк құйып берейін бе, төрем? – деп сұрады портъе. – Мүмкін екі сыбаға қаларсыз?

– Мынаған өзіңіз алып ішіңіз! – деді Клерфэ портъеге қағаз ұстата беріп.

Сол бойы ол Гран Огюстен жағалауымен “Ла Перигордин” мейрамханасына жетті.

Мейрамхананың самаладай жарық терезесінен “Ла Перигординнің” фирмалық дәмі – қоламтаға көміп пісірілген жерқұлақты

жәукемдеп жатқан соңғы меймандар анық көрінді. Ерлі-зайыпты егделеу екі адам ішіп-жеміне есептесіп, жас ғашықтар жұбы бір-біріне өтірікті өндірте соғып отыр екен. Клерфэ көшені қиып өтіп, букинистердің жабық дүкенін бойлай жаяу жүріп кері салды. “Борис, – деп ойлады ол долдана. – Ендігі жетпегені сол еді!” Жел Сенаның иісін мұрынға әкелді. Тыныс алып жатқандай болған судың күңгірт айдынында бірнеше баржа қарауытады. Солардың бірінде қолсырнай сыңсиды.

Лилианның терезелерінде жарық жанып тұр, бірақ пердесі жабық екен. Клерфэ оның аржағынан қараңдаған Лилианның сұлбасын көрді. Терезесі ашық тұрса да ол сыртқа қарар емес. Өзінің иттік жасағанын Клерфэ білді, бірақ енді оған қылар амалы жоқ. Ол ойындағысын айтты. Лилиан әуелде-ақ қалжыраңқы көрінген; мейрамханада отырғанда оның бет әлпеті кенет бозарып сала берген.

“Біреу үшін алаңдау да қылмыс болып па? – деп ойлады Клерфэ. – Қазір ол не істеп жатыр екен? Ұйықтағалы жатыр ма? Бәлкім, мұның осында екенін Лилиан сезетін шығар, өйткені “Джузеппенің” орнынан қозғалғанын ол естіген жоқ қой” деген ой келді оған. Ол көшеден тез әрі өтіп, мәшинесіне ырғып мінді. Содан соң акселераторды тым қатты басып, моторға от алдырды да Келісім алаңына қарай құйғыта жөнелді.

Лилиан бөтелкедегі шарабын абайлап еденге, кереуетінің жанына қойды. Ол “Джузеппенің” кеткенін естіген. Содан соң шабаданынан сулығын алып, иығына жамылды. Кешкі көйлектің үстінде сулық біртүрлі оғаш көрінді. Бірақ оның қайта киініп жатуға құлқы болмады. Қайткенмен көйлек аз да болса сулықпен жабулы ғой. Лилианның төсекке жатқысы келмеді. Онсыз да шипажайда жатудың есесін толтырған ғой.

Лилиан төмен түсті; портъе жылмаң етіп жанына жетіп келді.

– Сізге такси ме, мадам?

– Жоқ, қажет емес.

Лилиан далаға шығып, ешбір тосын оқиғасыз Сен-Мишель желекжолына жетті. Бірақ сол жерде оның басына ақ пен қарадан, боз бен қылаңнан қарша бораған пиғылдарды Құдай көрсетпесін. Тегі, ол ми батпаққа жолығып, маса мен шіркейдің талауында қалған болар ма. Бірер минуттың ішінде сыбыр мен күбір арқылы айтылған ұсыныстардан-ақ қарапайым тәнқұмарлықтың қысқа да

болса нұсқа сабағын өткендей болды; сол арада Лилианның естігендерінің жанында қаңғыбас екі иттің арасындағы қарым-қатынасты пәк таза махаббаттың өнегесі десе де жарасар еді.

Осының бәрі құлағын сарсытқан Лилиан дәмхананың алдында бірінші кездескен үстелшеге жайғасты. Жезөкшелер оны көздерімен ата қарайды: бұл – солардың ауданы, сондықтан олар бөгде-бөтен әйелдің қай-қайсысына болсын таскенеше жабысып, талап тастауға бар. Лилианның үстелі ә дегенше барша жұрттың назарына ілікті. Әдетте жібі түзу әйел мұндай уақытта әрі мынадай дәмханада отырмас болар. Тіпті америкалық әйелдері де мұнда жалқы бас келмеуші еді.

Дәмханада Лилианға толып жатқан ұсыныстар түсті: бір еркек порнографиялық суреттер сатып алуды ұсынды, тағы екеуі оны өз қамқорлықтарына алмақшы болды, енді үшеуі автомобильмен сейілдеп қайтуға шақырды. Оның сыртында арзан асыл тастар мен терьер ит тұқымының күшіктерін сатып алуға, сондай-ақ негр жігіттері мен лесбийлік әйелдердің махаббатын татып көруге кеңес берушілер де болды. Міз бақпаған күйі Лилиан даяшыға шайлық тиынын ұстата қойып еді, ол әлгілердің неғұрлым өктемсігендеріне тойтарыс берудің шарасын қамдастырды. Сонда барып Лилиан бір рөмке перно ішіп, айналасын еркін шолуға мүмкіндік алды.

Қатарлас үстелдегі қу шүберектей сақалды біреу оның суретін сала бастады; әлдебір саудагер жас шөптей жап-жасыл жайнамаз ұсынып еді, оны даяшы қуып жіберді; сәлден кейін Лилианның үстеліне жанаса келіп отырған жасөспірім жарлы-жақыбай ақын едім деп танысты. Лилиан бұл жерде жалғыз отырып береке таппасын түсінді. Сондықтан ол ақынды өзімен бір рөмке шарап ішуге шақырды. Бірақ ақын шарапты бутербродпен алмастыруды өтінді. Лилиан оған ростбиф¹ алдырды.

Жігіттің аты Жерар екен. Тамағын жеп болған соң ол қағаздан екі өлеңін оқыды, содан соң және екі өлеңін жатқа айтып берді. Бәрі де өмір мен өлім, пәни жалғанның баянсыздығы мен парықсыздығы туралы күйреуік өлеңдер екен. Лилиан көңілденді. Ақын қанша жұқалтаң болғанымен тамақсау көрінді. Лилиан одан тағы бір ростбифке қалай екенін сұрады. Жерар оған мәу демейтінін айтты және Лилианның поэзияны түсінетініне ризашылық білдірді. Бірақ өмірдің тек өксумен өтетініне ол келісер ме екен? Тіпті, олай болса, өмір сүріп қажеті не? Жерар тағы екі ростбифті соғып алды және оның өлеңдері бұрынғысынан да зарлы

¹ *Ростбиф* – сиыр етінен қуырып пісірілетін тағам (*ағыл.*).

болса түсті. Енді ол өзін өзі өлтірудің жайларын қозғап кетті. Жеке басына келсек, кез келген уақытта өзіне қол салуға әзір көрінеді, тек қазір емес, ертеңнен бастап – әйтпесе мынадай сылқия тойған тамақтан кейін өле салған обалдау болар еді. Лилиан бұрынғысынан бетер көңілденді. Қатпалығы демесе, Жерардың бетінен қаны тамып түр деуге болар еді, ол әлі елу жылыңды еркін ұрады.

Клерфэ біраз уақыт “Риц” мейманханасының барында отырды. Содан соң Лилианға телефон соқпақшы болды. Телефонға портъе келді.

– Мадам мейманханада емес, – деді ол Клерфэнің дауысын танып.

– Сонда қайда?

– Кетіп қалып еді. Жарты сағаттай бұрын.

Клерфэ ойша шамалап көрді. Лилианның дәл бұлай жедел жинала қоюы мүмкін емес.

– Шабандарын алған жоқ па? – деп сұрады ол, қалай-қалай емес деп.

– Жоқ, төрем, мадам сулық киіп қана шықты.

– Жарайды, рахмет.

– Сулық, – деп ойлады Клерфэ. – Одан бәрі шығады, жеңіл-желпі күйде вокзалға барып, менен әлдеқайда жақсы Борис Волковына тартып кетуден тайынбайды.

Клерфэ мәшинесіне жүгірді. “Сонымен-ақ қалуым керек еді, – деп ойлады ол – Осы маған не боп барады? Шын ғашық болған адам тіпті ебедейсіз боп кетеді екен-ау! Өзіне деген сезімі көрер көзге жоғалып бара жатқанын қайтерсің! Әрі мұншама жалғызсырауы қалай; дәсердей көріп жүрген өмірлік тәжірибесі көзден бұл-бұл ұшты да өзі соншалық бүгежек күйге түсті. Жоқ, мен одан айрылмауым керек!”

Мейманханадағы портъе Лилианның қалай кеткенін Клерфэге тағы бір рет көрсетті.

– Сенаға емес, төрем, – деді ол жұбата сөйлегендей болып. – Оңға. Мүмкін тағы бір сейілдеп қайтайын деген шығар, қазір келіп те қалар.

Клерфэ баяу жылжып Сен-Мишель желекжолымен бара жатқан. Лилиан мәшиненің гүрілін естіді де бірден “Джузеппени” көрді.

– Ал өлім ше? – деп сұрады ол енді алдында табақшамен сыр тұрған Жерардан. – Өлім өмірден де күйікті болса қайтеміз?

Тамағын құмарға шайнап отырған Жерар сұраққа сұрақпен жауап берді:

– Кім білген, бұл өмір бізге басқа бір дүниеде жасаған қылмысымыздың жазасы ретінде берілген шығар? Мүмкін біздің өміріміздің өзі тозақ болар, сондықтан шіркеудегілер бізді өлген соң тозақтың отына күйесіңдер деп шатасып жүрмесе неғылсын.

– Олар жұмақтың шаттығымен де дәмелендіреді емес пе?

– Онда бәріміз – күнәға батқан періштелерміз және әрқайсымызға бірер жыл осы дүние абақтысының азабын тарту жазылған.

– Дегемен, ниетің болса, абақтыдағы жылдардың мерзімін азайтуға да болады ғой...

– Өлім қабылдауды айтасыз ба? – Жерар масаттана басын изеді.

– Бірақ адамдар оны ойлағысы келмейді. Одан біз қорқамыз. Ал шынтуайтында өзін өзі өлтіру – азат болу ғой! Егер өмір өмір болмай, от болса, онда біз не істерімізді білер едік. Оттан атып шығар ек! Тағдырдың тәлкегі мынада ғой...

“Джузеппе” дәмхананың қасынан екінші рет өтіп бара жатқан, бұл жолы ол Эдмон Ростан алаңы жағынан келіп еді.

• “Енді бізге қалғаны тек тағдырдың тәлкегі ғой, – деп ойлады Лилиан. – Әрі кей-кейде, мәселен, осы сияқты уағыз үстінде тағдырдың тәлкегі де еліктіріп әкететінін қайтерсің”.

Лилиан Клерфэні бағып отыр, ал ол болса өткен-кеткендердің жүзіне тесіле қарап, өзінен он қадам жерде отырған Лилианды байқайтын емес.

– Егер ойлағаныңыздың бәрі орындалатын болса, тағдырыңыздан не қалар едіңіз? Ең үлкен тілегеніз қандай? – деп сұрады Лилиан Жерардан.

– Мен орындалмайтын нәрсені ғана тілеймін, – деп жауап қатты ақын ойланбастан.

Лилиан оған ризашылықпен қарады.

– Онда сіздің қалайтын ештеңеніз болмағаны, – деді ол. – Сізде не керектің бәрі бар.

– Өзім де сіз секілді тыңдаушыдан басқа ештеңені тілемеймін! – деп мұңды сыпайылықпен мәлімдеген Жерар Лилианның портретін салып болып олардың үстеліне жақындаған суретшіні жасқап жіберді. – Сіз мені түсінесіз!

– Суретіңізді бері әкеліңізші, – деді Клерфэ мойнына су кеткендей болған суретшіге.

Ол дәмханаға жаңа кірген болатын және енді Жерарға жаман көзімен қарап тұрған.

– Кетіңіз, – деді Жерар. – Біздің әңгімелесіп отырғанымызды көрмейсіз бе? Сайтан алғыр, сізден басқа мазаны шұқитындар жетіп жатыр. Гарсон, тағы екі рөмке перно! Мына бір мырзаның табанын жалтыратыңызшы.

– Үшеу, – деді Клерфэ отыра беріп.

Суретші оның жанында солбырайып әлі тұр еді. Клерфэ оған ақша берді.

– Мынау бір әдемі жер екен, – деді Лилианға қарап. – Бұрын осында келмегеніміз өкінішті-ақ.

– Осы сіз кімсіз, шақырылмаған қонақ? – деп сұрады Жерар. Ол Клерфэні Лилианмен танысу үшін дағдылы қулықтарының біріне басып отырған жеңгетай іспетті біреу болар деп ойлаған.

– Мен, балақаным, Сен-Жермен де Пре жындыханасының директоры боламын, ал мына бикеш – біздің пациенттердің бірі. Бүгін бұл демалыста. Бірдеңе болып қалды ма? Мен кешігіп қалған болдым ғой? Гарсон, пышақты әрі әкетіңізші. Шанышқыны да алыңыз.

Ақынның күдікшілдігін әуесқойлығы жеңді.

– Шынымен бе? – деп сыбырлады ол. – Менің қашанғы арманым...

– Дауыстап-ақ айта беріңіз, – деп оның сөзін бөлді Клерфэ. – Науқасқа өзінің жағдайы ұнайды. Мүлде-мұқым жазасыздық. Бұл ешбір заңға бағынбайды; не істесе де, тіпті адам өлтірсе де ақталады.

Лилиан күлді.

– Мәселе мүлдем керісінше, – деді ол Жерарға қарап. – Мына адам – менің бұрынғы күйеуім. Жындыханадан қашып келіп отыр. Ауруының түрі де сол – мені ауру деп біледі.

Ақын соншалықты ақымақ емес еді. Оның үстіне, өзі француз болатын. Жағдайды түсінген ол жадырай күліп орнынан тұрды.

– Базбіреулер тым ерте кетеді, базбіреулер тым кеш кетеді, – деді ол, – дер кезінде кету керек... Заратустра осылай деген. Мадам, ертең сізді осы жерде бір өлең күтетін болады, оны даяшыға тастап кетермін.

– Сенің келгенің қандай жақсы болды, – деді Лилиан. – Ұйқыға жатып қалсам ғой осының бірін де көрмес едім. Мына жасыл жарықты көрмес едім, тентектіктің тәтті дәмін татпас едім. Мына құй батпақты да, оны торлаған шыбын-шіркейді де білмес едім.

– Кейде сенің соңыңнан үлгеру маған қиынға соғады, – деді Клерфэ ойлы түрде. – Мені кешір. Сенде бір аптада болатын құбылысты өзге әйелдер басынан жылдап өткеретін болар; сен

сиқыршы йогтың қолында лезде өсіп шығып, гүл шашатын өсімдік сияқтысың...

“Және өліп те үлгеретін”, – деп ойлады Лилиан.

– Мен асығыспын, Клерфэ, – деді ол, – үлгертетін көп шаруам бар.

Клерфэ оның қолынан сүйді де:

– Мен ақымақпын. Әрі күн өткен сайын ақымақтанып барамын, – деді.

– Өзін ақылманмын дейтін кім бар? Бәлкім болашақта сондай болармыз.

– Ал мен қорықпаймын. Өйткені мұның бәрі бос сөздер ғой. Ілгері жүруге шамаң келмей қалғанда соларды судай сапырасың да артынша ұмытып кетесің. Олар субұрқактың шолпылы тәрізді: біруақ тыңдайсың, содан соң құлағыңа сөзбен айтып жеткізе алмастай бір сарын естілгендей болады.

Клерфэ айналасын шола қарады. Кенет оған Лилиан екеуін тыныштықтың көзге көрінбес қабырғалары қоршап, көшенің шуын бәсеңдетіп тұрғандай көрінді. Сол қабырғадан өткен шуыл субұрқактың сылдырын, болмаса жел қаққан жапырақтың сыбдырын еске салатындай. “Бұл тыныштық дауылдан да күшті, – деп ойлады Клерфэ, – өйткені ол бастауда да, аяқталуда да бар әр дауылдың өзі тыныштықтан туған”.

– Мен сені қатты сүйемін, – деді ол.

Айналадағының бәрі тына қалған. Тіпті дәмханада кенет бұрқ еткен шатақ та тыныштықты бұза алған жоқ. Көзді ашып-жұмғанша әлдеқайдан полицей келе қалды, бірнеше алжирлік жігіттер жұлқынып, қызбалана сөйлейді, бір қыз дүнидегінің бәрін қарғап-сілеп жатыр, айкайға сүрен қосқан газет тасушы балалар көше бойлап жүгіріп барады. Тек Клерфэ мен Лилиан ғана үнсіз отыр; өздері шыны скафандр киіп, бейтаныс әрі беймаза көлдің тұңғығына сүнгіген біреулер секілді; екеуі де ешқандай ықыласынтығын сездірмей, махаббатқа мас боп қалған.

– Кетейік, – деді ақыры Лилиан. – Менің бөлмеде әлі ішілмеген шарап бар.

Маскарадқа киетін кәстөмнен гөрі киімнің қадірі бөлек. Бірден байқалмағанымен, жаңа киім адамды басқаша көрсетеді. Кие білген адамға оның жұғысты болатыны да бар; бір ғажабы, киім мен адам бір-біріне ықпал етеді және маскарадта жәй ғана қайта киіну

мен оның арасы жер мен көктей. Киімге қанша бейімделіп алғаныңмен, өзіңнің даралық сипатыңды сақтап қалуыңа да болады. Қайта, керісінше, киім ондай адамды ұнатады және пәле-жаладан сақтайды. Оған кез келген діни қызметшіден, алақөңіл достардан және тіпті ғашық жардан гөрі киімнің көмегі көп.

Мұның бәрі Лилианға таныс жайлар. Ол, мысалы, басына құп жарасатын қалпағы өзіне бүтіндей бір заңдар жинағынан да артық моральдық қолдау болатынын біледі. Сондай-ақ оның тағы білетіні: өзіне құйып қойғандай жұп-жұқа кешкі көйлектен әсте тоңбайсың, ал көйлегің көңіліңнен шықпаса немесе дәл сол кеште нақ сондай көйлекті басқа бір әйелдің үстінен көрсең, табанда суық тигізіп алуың оп-оңай; бұл жайларды Лилиан химиялық формулалар сықылды бұлжымас нәрсе деп біледі. Сонымен бірге ол ауыр жан күйзелісі сәттерінде киім жанашыр дос та, қатыгез қас та болатынын біледі; оның көмегінсіз әйелдің күні – күн емес; ал ол қолұшын берген сенімді досындай болғанда әйел қандай ауыртпалықты да көтере береді. Мұның бәрінде әдепсіздіктің зәредей де жұрнағы жоқ, тек өмірдегі ұсақ-түйектің қаншалықты маңызды болатынын ұмытпасақ болғаны.

“Осы сабақты да игерген жақсы-ау”, – деп ойлады Лилиан. Оның үстіне, әзірге оның қолынан келері тек осы болатын. Өз өмірін бұдан гөрі маңыздырақ бірдеңемен ақтауға оның уақыты да қалмаған; тіпті енді мінез көрсететін де шамасы жоқ. Бір кезде өзі армандаған шатағын жасауын жасады, бірақ сонысының дұрыс болғанына да ара-тұра күмәнданатын боп жүр. Оған ендігі қалғаны – тағдырмен есептесу ғана. Венецияда аузынан қан кетуі, сірә, оның өмірін бірталай күнге, тіпті біраз аптаға қысқартқан болар, бірақ ол уайым жеуден, әлденеге шағымданып, өкінуден аулақ еді. Одан да ендігі өміріме ақшаның да қажеті шамалы болар, сондықтан тағы бір көйлек сатып алсам да артықтығы жоқ деп өзін сендіруі оңай. Бұл көйлегін ол аса мұқияттап таңдады. Әуелі әдеттегіден тыс бірдеңе алсам деп ойлаған, бірақ ақырында өзінде бар көйлектердің бәрінен де сыпайы, аса бір жұпыны көйлекке тоқтады. Әдеттегіден тыс көйлекті оған Клерфэ сыйлап еді ғой; Тулузаға деген қарсылығын да, осы сөзді өзі қалай түсінетінін де ол сол арқылы білдірген болатын.

Осының бәрін тым болмашы амал-айла деп санауға болатынын Лилиан білді. Бірақ оның енді өзге жұрт өз өмірлерін біршама жарамды ету үшін пайдаланатын айтулы амал-айлалардан алшақтағаны сонша, ол үшін үлкен мен кішінің арасында айырмашылық та қалмаған. Аты дардай үлкен амал-айлалардан

гөрі солардың еренсіздеулеріне сеніп-ақ қанағат табу үшін де адам өзін өзі ұстай білуі керек, белгілі дәрежеде ерлігі мен ерік-жігері болуы қажет. Лилиан осылай ойлады. Көйлек сатып алғанда оның пәлсапалық трактат жазған баз біреулерше қуанышқа бөленгені содан; санасында Клерфэге деген махаббаты мен өмірге сүйіспеншілігінің үнемі үйлесе беретінін де содан; өзі сол екеуін бірде лақтырып, бірде қағып алып қақпақылға салатыны да содан: өйткені көп кешікпей олардың бәрібір быт-шыты шығатынын біледі, бірақ оған Тулузадағы жеке үйлерінді тіркей алмайсың.

Бесінші Георг көшесімен сөйілдеп жүріп Лилиан виконт де Пестрді жолықтырды. Ол Лилианды көріп айран-асыр болды.

– Сіз тіпті құлпырып кетіпсіз! Ғашық болғаннан сауымысыз?

– Иә. Көйлек-көншекке.

– Дұрыс-ақ, – деді Пестр. – Еш қорқынышы да, еш қиындығы да жоқ махаббат.

– Ондай махаббат болмайды.

– Болғанда қандай. Ақылға қонымды жалғыз махаббаттың – өзіне деген сүйіспеншіліктің құрамдас бір бөлігі сол.

Лилиан күлді.

– Соны сіз қорқынышы мен қиындығы жоқ махаббат деп атайсыз ба? Сірә, сіз не шойыннан, не кеуектен жаралған боларсыз.

– Ешқайсынан да емес. Әшейін мен он сегізінші ғасырдың перзентімін, тек тым кеш туғанмын және кешеуілдеп келген ұрпақтардың бәрінің тағдыры маған да тән: мені ешкім түсінбейді. Соны сізге егжей-тегжейлі таратып берсем қалай қарайсыз?

– Қажеті жоқ. Бірақ мен “Фуккенің” тепсеңінде отырып бір кесе кофе ішуден бас тартпас едім.

– Жақсы.

Олар батар Күннің шапағына оранған үстелге жайғасты.

– Күн шуағында отыру махаббат туралы әңгімелесумен бірдей. Сіз әлі сол Сенаның жағалауындағы шағын мейманханада тұрып жатырсыз ба?

– Сірә, солай болар. Баз бірде соған өзім де күмәндана бастаймын. Таңертең тұрып тереземді ашқанда абыр-сабырдың арасында, Опера алаңының тура ортасында ұйықтап шыққандай боламын. Ал түнде жым-жырт қайықтың ішінде жатқан сияқтанамын немесе көзім бақырайып, шалқалай жүзген күйімде Сенаның ағысымен төмен кетіп бара жатамын.

– Ойларыңыз қызық екен, – деді Пестр рөмкесіндегі шерриден бір жұтып. – Мүмкін кофенің орнына шарап ішерсіз?

– Жок. Сағат неше?

– Бес болды, – деп жауап қатты таңданған Пестр. – Әлде сіз сағатқа қарап ішетін бе едіңіз?

– Тек бүгін ғана. – Лилиан даяшыға ишара жасады. – Бәлкім, сіз бірдеңе естіген боларсыз, мсье Ламбер?

– Әлбетте ғой! Римнен хабарлап жатыр. Бірнеше сағаттан бері. Күллі Италия қабылдағыштардың алдында отыр немесе теңіздей толқып аралда жүр, – деп даяшы желпіне сөйледі. – Өне-міне дегенше жарысқа ең мықты мәшинелер қосылмақшы. Мсье Клерфэ мсье Торрианимен бірге бара жатыр. Олар ауыспайтын болыпты. Торриани оның қасында механик ретінде отырса керек. Бұл спорт мәшинелерінің жарысы ғой. Сізге радиоқабылдағыш әкеп берейін бе? Ол осында.

– Әкеліңіз.

– Сіз автомобиль жарысымен әуестенетін бе едіңіз?

– Осы жарысқа әуестігім бары рас.

– Бұл неғылған жарыс еді?

– Брешиядағы мың мильдік жарыс.

Даяшы шағын радиоқабылдағышты әкелді. Ол нағыз жанкүйердің өзі болатын және жарыстың барысын бірнеше сағаттан бері қадағалап отырған.

– Мәшинелер арасына бірнеше минут салып, бірінен соң бірі қосылуда, – деп түсіндірді ол Лилианға. – Ең жүйріктері соңына таман шығады. Бұл – тек секундомермен бағаланатын жарыс. Қазір Миланнан хабар беріледі. Сағат бес – енді олар соңғы хабарларды береді.

Ламбер реттеуіштің тетігін бұрады.

– Бүкіл Францияда ең жақсы қабылдағыш мсье Ламберде, – деді Лилиан.

Қабылдағыштан сытырлаған үн шықты. Милан радиостансасы саяси хабарларды бере бастады; диктордың аптыққан дауысына қарағанда, ол да спорт хабарларына ауысқанша тағат таппай отырғандай.

– Қазір сіздер Брешиядан берілетін хабарды тыңдайсыздар, – деді ол ақыры мүлдем басқа дауыспен. – Шабандоздардың біразы қазір жол үстінде. Базар алаңына жиналған халықтың көптігі сонша, тіпті қыбыр ете алмай иінтіресіп тұр...

Қабылдағышта бірдеңе қырылдап-сырылдап кетті. Содан соң шуылдаған дауыстарды басып гүрілдеген мотор үні анық естілді де әп-сәтте алыстай берді.

– Тағы да біреу күйғытып өтті, – деп ентіге сыбырлады мсье Ламбер. – Сірә, “альфа” немесе “феррари” болар!

Тепсеңде жым-жырт тыныштық орнады. Әуесқойлау біреулер олардың үстеліне жақындап, өзгелер мойындарын бұрды.

– Алда кім бара жатыр?

– Ол жайында айту әлі ертерек, – деп түсіндірді мсье Ламбер сенімді түрде, – ең мықты мәшинелер жолға енді шығып жатыр.

– Жарысқа қанша мәшине қатысады? – деп сұрады Пестр.

– Бес жүздей.

– О, Құдайым-ау! – деді әлдекім. – Сонда олар қанша жолдан өтулері керек?

– Мың алты жүз километрден аса, төрем. Тәуір орташа жылдамдықпен ол он бес, он алты сағаттық жол. Бәлкім, одан да аз болар. Бірақ Италияда жаңбыр жауып тұр. Брешияда қатты нөсерлетіп тұрса керек.

Хабар аяқталды. Мсье Ламбер қабылдағышын мейрамханаға алып кетті. Лилиан орындығының арқалығына шалқайды. Ол түстен кейінгі тынық күннің алтын шапағына малынған жазғы дәмхананы көріп, саптыаяқтардағы мұздардың жеңіл сыңғыры мен келушілер қанша шарап ішкенін көрсету үшін бір-бірінің үстіне қойған кәрден табақшалардың сылдырын естігенмен дәл сол сәтте Лилианның көз алдында арғы жағындағы дәмхананың орындықтары мен үстелдерін де көруге болатындай судағы жұлдызқұртша мөлдір және сонымен бірге ап-анық, айқын бедерлі мүлдем басқа сурет тұр: Лилиан Брешиядағы сұрқай базар алаңын көріп, бейберекет шуды естіп, бастарын бәйгеге тігіп, бір тілекке жұмылған екі адам, өмірдің екі ұшқыны отырған мәшинелердің сұлбасы бірінен соң бірі күйғытып өтіп жатқанын елестетіп отыр.

– Брешияда жаңбыр жауып тұр, – деп қайталады ол – Ал сол Брешия дейтінің өзі қайда, түге?

– Милан мен Веронаның екі аралығында, – деп жауап берді Пестр. – Бүгін менімен кешкі асқа баруға қалайсыз?

* * *

Жер-жердің бәрінде жаңбыр жұлмалаған гүлалқалар салбырайды. Тулардың суға шылқыған матасы тұғырларын сарт-сұрт ұрады. Нөсер құтырынып тұр. Құдды бұлттардың арасында бірінен соң бірі шұбырып көзге көрінбейтін мәшинелер жүйткіп бара жатқандай. Қолдан жасалған күн күркірі мен нөсердің күркірі

алма-кезек ауысады; Базар алаңындағы мәшинелердің гүрілін найзағай тілгілеген аспанның гүрілі қайталайды.

– Енді бес минут қалды, – деді Торриани.

Клерфэ жетекте отырған. Көңілінде пәлендей қобалжу жоқ. Клерфэ жеңістен дәмегөйлі емес, бірақ ол сонымен бірге жарыс үстінде, әсіресе ұзаққа созылатын жарыста әртүрлі оқыс жайлар болатынын біледі.

Ол Лилиан мен “Тарго Флорио” туралы ойлап отыр. Онда ол Лилианды ұмытқан-ды, содан кейін оны жек көре бастады, өйткені ол жарыстың нағыз қызған шағында есіне түсіп, кедергі бола берген. Оған Лилианнан гөрі жарыс маңыздырақ көрінген еді. Енді бәрі өзгерді. Клерфэ Лилианға күмәндана бастады, бірақ сол күмәннің себебі өзінде екенін білген жоқ. Тіпті соның Парижде қалған-қалмағанын да білмеймін, – деп ойлады ол. Таңертең өзі телефон арқылы Лилианмен сөйлесті, бірақ кенет мына шудың кесірінен ол да алыста қалғандай.

– Лилианға жеделхат жібердің бе? – деп сұрады ол.

– Иә, – деді Торриани. – Әлі екі минут бар.

Клерфэ басын изеді. Алдарында енді ешкім жоқ еді. Ендігі жерде күннің қалған уақытында және түннің біршамасына дейін ол үшін дүниедегі ең басты адам қолына секундомер ұстаған төреші болмақшы. Солай болуы керек еді, – деп ойлады Клерфэ. – Бірақ олай болмай шықты. Одан да жетекке Торрианиді отырғызсамшы, тек енді тым кеш.

– Жиырма секунд, – деді Торриани.

– Құдайға шүкір!

Сөреші белгі берді де мәшине алға ұмтылды. Атойлаған жұрт артта қалды.

– Клерфэ жолға шықты, – деп дабырлата хабарлады диктор. – Механигі – Торриани.

Лилиан мейманханаға қайтып оралды. Қызуы көтерілгенін сезіп еді, бірақ өзі оны елгісі келмеді. Соңғы кездері оның қызуы бір градус, кейде одан да жоғары көтерілетін болып жүр және оның нені білдіретіні де Лилианға түсінікті. Ол айнаға қарады. Әйтеуір кешке қарай соншама қалжыранқы көрінбейсің, – деп ойлады да өзінен өзі мырс етті. Лилиан өзі ойлап тапқан айласын есіне алды; денесінің қызуы күн сайынғы кештегі досына айналып, көзіне – жарқыл жүзіне – ойнақылық беретін болған.

Айнанын алдынан әрегірек барғанда Лилианның көзі бірден екі жеделхатқа түсті. Клерфэ болғаны ма?.. Қорыққанынан жүрегі

тоқтап қалғандай болды. Осы екі арада бірдеңе бола қалғаны ма? Бір сәт Лилиан бүктеліп, желімделген бір жапырақ қағазға тесіле қарады. Содан соң біреуін абайлап қолына алып, ашты. Клерфэден екен: “Он бес минуттан соң жарысқа шығамыз. Топан су. Ұша көрме, Қоқиқаз”.

Бірінші жеделхатты былай қойып, екіншісін ашты. Жүрегі әлі де қобалжулы, бірақ екінші жеделхат та Клерфэден екен. Оның мұнысы несі? – деп ойлады ол. – Жарыс кезіндегі кез келген жеделхат адамның зәресін алатынын түсінбей ме?

Лилиан кешке киетін көйлегін таңдау үшін шкафты ашты. Біреу есік қақты. Табалдырық аттаған портье екен.

– Мен сізге қабылдағыш әкелдім, мадемуазель. Еш қиындықсыз Рим мен Миланды ұстай аласыз.

Соны айтты да қабылдағышты желіге қосты.

– Ал мынау – сізге келген жеделхат.

“Бүгін тағы қаншауын жіберер екен? – деп ойлады Лилиан. – Одан да көрші бөлмеге тыңшы отырғызып қойса болмас па?” Лилиан іздеген көйлегін тапты. Ол өзі “венециялық” деп атаған соңғы көйлегін кимекші болды. Содан соң жеделхатты ашты. Клерфэге табыс тілейді. Бұл жеделхат мұнда қалай келіп жүр? Бөлме алакөлеңкелеу болатын; Лилиан қойылған қолды қайта оқыды: *Хольман*. Одан көзін алмай ұзақ отырды. Содан соң жеделхаттың жіберілген жерін іздеп тапты. “Монтана” шипажайынан екен.

Лилиан бір жапырақ қағазды аса абайлап үстел үстіне қойды. “Бүгінгі күн елестерге арналған болды, – деп ойлады ол төсегіне отыра беріп. – Радиоқабылдағыштың қорабында Клерфэ отыр, ол бір сәтте бөлмені мәшинесінің гүріліне толтырып жіберуге дембе-дем, ал енді мынау жеделхат – тіпті толып жатқан үнсіз бейнелер терезеден қарап тұрғандай”.

Бұл шипажайдан келген алғашқы хабар еді. Лилиан онда хат жазған жоқ-ты. Жазғысы да келмейтін. Шипажайды енді төбемнің шұқыры көрсін деп шыққан жоқ па. Оған қайтып оралмасына кәміл сенімді. Қазіргі халінде Лилиан ашық теңіз үстінде жанар майының жартысын жұмсап, кері бұрылмастан ілгері тарта берген ұшқышқа ұқсайды.

Лилиан қыбыр етпестен ұзақ отырды. Содан соң қабылдағышты қосты. Римнен спорт хабарлары беріліп жатыр екен. Бөлмеге ұйтқып боран кіріп кеткендей болды; ұлы шудың арасынан Шабандоздардың ата тектері, Мантуя, Равенна, Болонья, Аквила деген таныс-бейтаныс мекен-жайлар мен қалалардың

аттары, сағаттар мен секундтардың тізбелері естіліп жатыр; әркімнің ұтқан минуттарын хабарлағанда диктор бейнебір қасиетті Грааль туралы айтқандай желпінеді; содан соң ол бүлінген су насостарына, қарысып қалған поршендерге, бұзылған бензин құбырларына ауысып, солардың бәрін әлемдік деңгейдегі қайғы-қасірет сияқтандырып ежіктеп кетті. Алакөлеңке бөлмені тасқын селдей толассыз жарыс, уақытты, әр секундты ұтуға құлшынған сұрапыл сүргін басып алды, бірақ онда адамдар өмір үшін емес, тас жолдың сулы шиыршықтарымен құйғытып, атойлаған нөпірдің алдынан неғұрлым тезірек өту, өзегелерден бірер жүз метр оза шауып, белгілі бір жерге бірінші боп жетіп, бір сәтте оны тастап шығу үшін жанталасады. Жан алып, жан беріскен осы бәсеке қатарынан бірнеше сағатқа созылды. Мәшинелер шеткері аймақтағы жаман-жәутік бір қалашықтан жұлдыздай ағып өтіп, сондарынан атом бомбасы қуып бара жатқандай құйғытып, дәл сондай бір жаман-жәутік қалаға өзге бес жүз шабандоздан бірер минут қана бұрын жетуге барын салады.

“Осыған мен неге қызықпаймын? – деп ойлады Лилиан. – Осы кеште және осы түнде Италия жолдарының бойына сап түзеген миллиондаған адамдарды еліктіргені сияқты, бұл жарыс мені де неге баурамайды? Керек десе, ол өзгелерден гөрі мені желіктірсе керек еді ғой. Тегі, менің өмірімнің өзі жарысқа ұқсамай ма?”

Оның өзі үлесін неғұрлым мол қармау үшін алға ұмтылмады ма, аңшы иттердің алдында жұлдыздай ағатын орқоянша, оның өзі де өмір-бақи бір елестің соңында келе жатқан жоқ па?”

“Сөйлеп тұрған Флоренция” – деді әлдекімнің салтанатты үні радиоқабылдағыштан. Лилиан сағаттар мен минуттардың ұзын-ырға тізбесін, шабандоздардың аты-жөндерін, автомобиль маркаларын, жарысқа қатысушылардың орташа жылдамдықтары мен жекелеген шабандоздардың ең жоғары жылдамдықтарын қайтадан естіді. Содан соң сол дауыс бұрын-соңды болмаған мақтанышпен: “Егер көш бастаушы мәшинелер қарқынын бәсеңдетпесе, олар Брешияға рекордтық уақытта жетеді”, – деп мәлімдеді. Осы сөз кенет Лилианды қайран қалдырды. “Брешияға жетеді де, – деп ойлады ол, – бәрібір сол шеткері аймақтағы кіші-гірім қалашықты, сол баяғы гараждарды, дәмханалар мен дүкеншіктерді көреді. Өлімге қасқая қарап қай жерден шықса, сол жерге қайта барады; өлермен жандарша түні бойы тек алға ұмтылып өрекипіді; таңға жуық әбден сілелері құрып, шаң қапқан жүздері тас мүсіндей қатады, бірақ олар сонда да дүниедегінің бары мен нәрі бәске қойылғандай құлшынып, алға, тек алға ұмтыла

береді де ақыр соңында өздері тастап шыққан қиы-жикы шеткері қалаға қайта жетеді. Брешиядан Брешияға оралады! Парықсыздықтың бұдан асқан үлгісін ойлап табу мүмкін бе? Табиғат адамдарды таңғажайып қасиеттермен аямай-ақ жарылқады; оларға өкпе мен жүрек сыйлады, ең бір ғажап химиялық агрегаттарды – бауыр мен бүйректі берді, бас сүйектерін Әлемнің күллі жұлдыздар жүйесінен де ғаламат ақ түсті жұмсақ массаға толтырды; енді келіп, сол адам соның бәрін, мықтағанда, Брешиядан Брешияға жету үшін жұмсаймын деп тәуекел етуі жөн бе?”

Лириан радионы сөндірді. Әрбір адам Брешиядан Брешияға барып жүр. Солай болғаны ма?.. Тулузадан – Тулузаға. Менмендіктен – менмендікке. “Ал мен ше, – деп ойлады Лириан. – Менің жетпекші Брешиям қайда?” Ол Хольманның жеделхатына қарады. Жоқ, шипажайда емес. Онда Брешия да, Тулуза да жоқ болатын. Онда үнсіз әрі бұлжымас күрес жүріп жататын – өмір мен өлімнің шекарасындағы әрбір тыныс үшін күрес. Онда Брешияның да, Тулузаның да *болуы мүмкін емес!*

Лириан орнынан тұрып, бөлмеде әрлі-бәрлі жүрді. Койлектерін сипап көріп еді, олардың күлі төгіліп жатқан сияктанды. Содан соң үстелден қылшак пен таракты алып, не істеп тұрғанын ойланбастан қайтадан орнына қойды. Терезеден кіретін қоленке сияктанып, болмай қоймайтын және түзетуге келмейтін қателік жасап алдым ба деген ой бойына үрей әкелді. Лириан киімін ауыстыра бастады. Жеделхат әлі үстелде жатқан. Шам жарығында ол бөлмедегі ең ағарған нәрсе сияктанып көрінеді екен. Лириан ара-тұра соған қарап қояды. Даладан судың шолпылы естіледі. Терезеден өзен мен жапырақтардың иісі келеді.

“Таудағылар не істеп жатыр екен? – деп ойлаған Лириан естелікке ерік берді. – Клерфэ Францияның тас қараңғы жолында өз шамының жарығын қуып күйғытып бара жатқанда шипажайдағы адамдар не істеп жатыр екен?” Ол бір сәт әрі-сәрі боп тұрып, тұтқаны көтерді де шипажайдың телефонын айтты.

– Сиена,¹ – деді Торриани. – Май құйып, артқы дөңгелектерді ауыстырып алу керек.

– Қашан?

– Бес минуттан соң. Жаңбыры бар болғыр!

Клерфэ мырс етті.

¹ Сиена – Италиядағы қаланың аты.

– Оның кедергісі бізге ғана емес, басқаларға да ортақ. Байқа, қызмет көрсету орнынан өтіп кетіп жүрмейік.

Үйлердің қарасы барған сайын көбейе берді. Алдыңғы шамдар оларды жаңбыр сатырлаған қараңғылықтан жұлып-жұлып алады. Айнала толы қолшатыр көтерген, сулық киген адамдар. Ағараңдаған қабырғалар, шашыраған суша жан-жаққа қашқан адамдар, дауыл кезіндегі саңырауқұлақтардың басындай толқыған қолшатырлар; кетіп бара жатқан біреудің мәшинесі әрлі-берлі қаңғалақ ойнайды.

– Токта! – деп айқайлады Торриани.

Тежегіш дереу іске қосылып, мәшине солқ етіп барып тоқтады.

– Су, артқы дөңгелектер, жылдам! – деп айқай салды Клерфэ; мотордың үні өшкен, бірақ Клерфэнің құлағында қаңыраған бос залдардағыдай шуыл тұнып тұр.

Әлдебіреу оған лимонад құйылған саптыаяқ ұсынып, жаңа көзілдірік беріп жатыр.

– Біз нешінші орындамыз? – деп сұрады Торриани.

– Жүрістерің тамаша! Он сегізінші орындасыңдар.

– Мәз емес, – деді Клерфэ. – Басқалар қалай?

– Монти – төртінші, Саккетти – алтыншы, Фриджеро – жетінші. Конти шығып қалды.

– Бірінші орында кім?

– Маркетти. Бәрінен он екі минут алда барады. Екінші – Лотти, одан үш минут артта.

– Біз ше?

– Он тоғыз минут қалып келесіндер. Оған бола абыржымандар. Римге бірінші боп жеткен жарыста ешуақытта озбайды. Баршаға белгілі шындық.

Кенет әлдеқайдан жаттықтырушы келе қалды.

– Иә, Құдайдың дегені сол, – деп қосты ол – Әулие Мадонна, Жаратқан Иеміздің Анасы! Бірінші болғаны үшін Маркеттидің жазасын берші! Бензин насосына құйтакандай тесік дарыға көрші, басқаның керемі жоқ. Лоттиге де айтарым сол; екінші болудың күнәсі де біріншіден кем емес. Әулие-әмбиелер, сактай көріндер... ден зар-зар етті ол.

– Сіз мұнда қайдан жүрсіз? – деп сұрады одан Клерфэ. Неге Брешияда емессіз?

– Бітті! – деп айқайлады механиктердің біреуі.

– Жөнел!

– Ұшып келе жатсам... – деп бастаған жаттықтырушының сөзін мотордың гүрілі басты.

Мәшине атыла жөнелді. Жұрт жапа-тармағай жан-жаққа қашып, олардан босаған тас жол Клерффэнің алдынан өзінің сансыз шиыршықтарын қайтадан тарқата бастады.

“Қазір Лилиан не істеп отыр екен?” – деп ойлады Клерффэ. Неге екенін өзі де білмейді, бірақ әйтеуір оған осы қызмет көрсету орнында жеделхат күтіп тұрғандай көрінді. Бірақ жеделхат атаулының кешігіп жүретіні бар ғой. Бәлкім, оны келесі аялдамада алар... Содан соң болғаны тек оттар, түн, адамдар; мотордың азынаған дауысынан олардың айқайын да естіген жоқ, тек өздері мылқау киноның экранында қараңдаған көлеңкедей болып өтіп жатыр. Ақыры бәрі ғайып болып, жыланша тек жербауырлап ирелендеген тас жол мен мәшине капотының астындағы арқырыған тылсым мақұлық қана қалды.

Байланыс тез-ақ болды. Ал Лилиан оны тек бірер сағаттан кейін күткен, себебі, ең бері салғанда, ол француз телефон тораптарындағы тәртіпті білетін; оның сыртында, шипажай да өзіне алыс көрінетін, тіпті басқа планетадағыдай есептеуші еді.

– “Монтана” шипажайы тыңдап тұр...

Осы дауысты таныған-танымағанын Лилиан түсінбеді. Бәлкім, бұрынғысындай, телефонға фрилейн Хегер келген шығар.

– Тілеуіңізді берсің, Хольман мырзаны, – деді Лилиан кенет жүрегіннің атқақтап кеткенін сезіп.

– Тоса тұрыңыз.

Лилиан сымдардың болар-болмас шуылына құлақ тосты. Оған, сірә, Хольманды іздеу керек болар деген ой келді. Сағатына қарады: шипажайда кешкі асты ішіп болатын мезгіл екен. Осы мен өлікті тірілтетін адамдай неге дебірсізденіп кеттім? – деп ойлады ол.

– Хольман тыңдап тұр. Бұл кім екен?

Оның дауысы осыншама жақыннан естілгеніне Лилиан шошып қалды.

– Бұл Лилиан ғой, – деді сыбырлай сөйлеп.

– Кім дейсіз?

– Лилиан Дюнкерк.

Хольманда үн жоқ.

– Лилиан, – деді содан соң сенімсіздеу. – Сіз қайдасыз?

– Париждемін. Сіздің жеделхатыңыз маған келді. Оны мейманханадан Клерффэге жіберген екен, мен байқамай ашып қойдым.

- Сіз Брешияда емессіз бе?
- Жок, – деді ол өзін ынғайсыз сезініп. – Брешияда емеспін.
- Клерфэ қаламады ма?
- Иә, қаламады.

Әрине, өзі табандап тұрып алса Клерфэ оны да ерте кетер еді, бірақ ол өйткен жок, сондықтан Клерфэ оның көбірек ұйықтап, демалуға және жарыс туралы ойламауға берген уәдесіне қуана келіскен.

- Мен қабылдағыштың құлағында отырмын! – деді Хольман.
- Әрине, сіз де солай шығарсыз?

– Иә, әрине.

– Клерфэнің жүрісі ғажап. Тегінде, жарыс жаңа басталды ғой. Мен Клерфэні білемін, ол аңысын аңдуда. Өзегелер мәшинелерін шаға берсін. Түн жарымы болғанша ол қарқынға баспайды, бәлкім, тіпті одан да кештеу... дегенмен тура жарым түнде басар деймін. Бұл өзі тек секундомер бойынша жарыс екенін өзіңіз білетін боларсыз. Шабандоздардың ешқайсысы кімнен кейін бара жатқанын білмейді, адамның сілесін құртатын нақ сол; жарысқа қатысушылар өздерінің қай орында екенін тек май құюға тоқтағанда біледі әрі сондағы мәліметтердің өзі секіріп кеткен болатыны да бар. Бұ дегеніңіз беймәлімге жүгіру. Сіз мені түсінесіз бе, Лилиан?

– Иә, Хольман. Беймәлімге жүгіру. Өз жағдайыңыз қалай?

– Жақсы. Жылдамдық дегеніңіз жойқын. Орташасы күні бүгінге дейін жүз жиырма километрден жоғары болумен келеді. Ал шынтуайтында қуатты мәшинелердің көбі тіке жолға енді шығып жатыр. Мен орташа жылдамдық туралы айтып тұрмын, Лилиан, ең жоғары жылдамдық емес!

– Иә, Хольман. Қазір жағдайыңыз қалай?

– Өте жақсы. Едәуір тәуір боп қалдым, Лилиан. Сіз қай стансаны тыңдайсыз? Римді қосыңыз. Қазір жарыс жолына Миланнан гөрі Рим жақын.

– Мен Римді тыңдап жүрмін. Жағдайыңыздың тәуір болғанына қуаныштымын.

– Өзіңіз қалайсыз, Лилиан?

– Бәрі жақсы. Және...

– Бәлкім, сіздің Брешияға бармағаныңыз да дұрыс шығар, онда жаңбыр мен суық жел өктеп тұр, бірақ өзім болсам шыдамас ем, солай тартып кетер ем. Тұрмысыңыз қалай, Лилиан?

Оның нені сұрап тұрғанын Лилиан түсінді.

– Жақсы, – деді ол. – Ал сіздердегі жалпы жағдай қалай?
– Бір қалыпты. Осы бірер айдың ішінде айта қоярлықтай өзгеріс болған жоқ.

“Апыр-ау, сонда небәрі бірнеше ай ғана өткені ме? – деп ойлады Лилиан. – Ал мен бірнеше жыл өткен шығар деп жүрсем.

– Әлгі кімнің... – деп сәл бөгелді ол, шынында тек осы сұрақты қою үшін хабарласып тұрғанын білсе де. – Бористің жағдайы қалай?

– Кімнің?

– Бористің.

– Борис Волковтың ба? Ол тіпті көрінбейді. Шипажайға келуін қойған. Жағдайы жаман болмас деп ойлаймын.

– Дегенмен өзін кездестіргенсіз ғой?

– Иә, әрине. Рас, бұдан екі-үш апта бұрын. Өзінің қасқыр итімен қыдырыстап жүр екен, оны ұмытпаған боларсыз? Бірақ екеуміз әңгімелесе қойған жоқпыз. Ал сіздердің етектегі жағдай қалай? Өзіңіз күткендегідей болар?

– Шамамен солай, – деді Лилиан. Тегі, не нәрсе де өзіңе, соған өзіңнің қатынасыңа байланысты ғой. Тауда әлі қар жатыр ма?

Хольман күлді.

– Әлдеқашан еріп кеткен. Бәрі гүл жайнап тұр. Лилиан... Ол біраз бөгелді. – Бірер аптадан соң мені шығарады. Оны маған Далай-Ламаның өзі айтты.

Лилиан Хольманға сенбеді. Бұдан бірнеше жыл бұрын өзін де шығармақ болған еді.

– Тіпті тамаша, – деді ол. – Демек, енді төменде кездесеміз. Ол жөнінде Клерфэге айтайын ба?

– Айтпай-ақ қойғаныңыз дұрыс болар: мұндай шаруада мен ырымшылмын. Міне... Қазір спорт хабарларын бере бастайды! Сіздің де тыңдауыңыз керек! Сау болыңыз, Лилиан!

– Көріскенше күн жақсы, Хольман!

Лилианның Борис жайында тағы бірдеңелерді білгісі келіп еді, бірақ басқа ештеңе сұрай алмады. Бір сәт қара тұтқаға қарап тұрды да оны орнына іліп, ойға шомды. Бәрін де ойлады, бірақ тиянақтаған жоқ, кенет өзінің жылап отырғанын байқады.

“Көздің жасы Брешияның жаңбырындай ағыл-тегіл, – деп ойлады Лилиан орнынан тұра беріп. – Осы мен не деген ақымақпын. Бұл өмірде бәріне ақы төлейсің. Мен шынымен-ақ соның бәрін төлеп қойдым деп ойлағаным ба?”.

– Бүгінде жұрт *бақыт* деген сөздің мәнісін тым әспеттеп жүр, – деді виконт де Пестр. Осы сөздің өзін ешкім білмеген де замандар

болған. Ол кезде оны ешкім *өмір* дейтін сөзбен шатастырмаған да. Осы тұрғыдан гүлдену кезеңіндегі қытай әдебиетін, үнді, грек әдебиетін оқып көріңізші. Ол кезде жұрт түбірінде бақыт дейтін сөз жатқан жан толғанысына емес, өмірді күнбе-күн жарқын сезінуге мән беретін болған. Осы сезім жоғалғанда барып әртүрлі дағдарыстың, шырғалаң, қиялшылдық және өмірді сезінудің тек боямасына татитын бақыт іздеу дейтін ақымақтық белең алады.

Лириан күлді.

– Тегі, өмірді сезінудің өзі бояма емес пе?

– Әйтсе де адамға сол лайық.

– Сіздің ойыңызша, өмірді сезінусіз адамға бақыт жоқ па?

Пестр Лирианға ойлана қарады.

– Жоқ деуге болады. Бірақ, меніңше, сіздің жөніңіз бөлек. Мені тәнті ететін сіздің осы қасиетіңіз. Сізде соның екеуі де бар. Бірақ соның алғышарты – қатты торығушылық жағдайы; оны атымен атаймын деп талпынудың өзі де, *торығу* дейтіннің анықтамасын іздеу секілді, күр әурешілік. Тек бір нәрсе анық: ол – сезімдердің абдырауы емес. Бұл күй поляр жазықтығына, күйініш атаулыны білмейтін жалғыздық нышанына ұқсас. Күйініш пен бүлініс әлдеқашан-ақ бірін бірі жоққа шығарған. Болмашы оқиғалар ең үлкен оқиғалардай маңыз алған. Ұсақ-түйек атаулы жарқырай көрінді.

– Е, міне, біз қайтадан он сегізінші ғасырға жеттік, – деді Лириан аздаған кекесімен. – Сіз өзіңізді соның соңғы жұрнағы санайсыз ғой?

– Соңғы құрметтеушісі деңіз.

– Сол он сегізінші ғасырда бақыт жайында басқа қай кездегіден де көп айтылған жоқ па?

– Тек ауыр шақтарда жұрт ол туралы айтса да, армандаса да сөздің кең мағынасында бізден гөрі әлдеқайда құнтты болған.

– Гильотинаны¹ енгізгенше десенізші.

– Гильотинаны енгізгенше және бақытқа деген құқықты ашқанша, – деп қостады Пестр. – Гильотинадан ешқайда қашып құтылмайсың.

Лириан шарап ұрттады.

– Осының бәрі тек сіздің маған сөз салмақ ниетіңіздің алдындағы ұзақ кіріспе емес пе?

Пестр міз баққан жоқ.

¹ Қылмысты адамның басын шабу.

– Оны қалай атасаңыз да еркіңіз. Мен сізге өзіңіз мұқтаж боп жүрген жағдайды жасағым келеді. Немесе, анығын айтқанда, өзiм сізге лайық көретiн жағдайды.

– Асыл тасқа лайықты жақтау керек демексiз ғой?

– Асылдың асылы дейтiндей тасқа лайықты.

– Ал мен аса торығу үстiнде болғандықтан келiсуiм керек, солай ма?

– Жоқ, тым жалғызiлiктi болғандықтан. Оның үстiне, сiз аса өжет адамсыз, мадемуазель. Менiң мақтауымды қабыл алыңызшы! Әрi қазымырлығым үшiн кешiрiм өтiнем. Бiрақ мұндай асылзада гауһардың кездесе бермейтiнi рас.

Пестр рөмкесiн үстелге қойды.

– Италиядағы жарыс туралы соңғы хабарларды естiгiңiз келе ме?

– Осында ма? “Максимада”?

– А несi бар екен? Көңiлi келсе, бұл жердiң қожайыны Альбердiң қолынан келмейтiнi жоқ. Ал әңгiме сiзге тiрелгенде оның көңiлi келмеуi мүмкiн емес. Мен оны бiрден ұққанмын: Альбер адам таниды.

“Максимада” қалыптасқан дәстүр бойынша оркестр алдымен “Көңiлдi жесiрден” үзiндiлер орындады. Даяшылар дастарқандарды жиыстырып жүр. Пестр мен Лилианның тұсынан өтiп бара жатып Альбер оларға бiр шиша коньяк әкелуге әмiр еттi; бөтелкенiң сыртында тозаң да жоқ, Наполеонның таңбасы салынған затбелгi де жоқ, тек қолдан жазылған шағын жапсырма бар екен.

– Ол адам таниды деп айтпадым ба, – дедi Пестр. – Мына коньяктан татып көрiңiзшi, әрине, әуелi тиiстi тәуетуiнiң бәрiн жасайсыз: рөмкенi жылытыңыз, содан соң мұның иiсiне елтiп отырып, осы тақырыпта бiраз әңгiме айтыңыз. Бiзге сұқтанушылар бар сияқты.

Лилиан рөмкенi қолына алып, оны жылытпастан және коньяқтың жұпар иiсiне елтiместен аузына төңкере салды. Пестр күлдi. Оларды бұрыштан қадағалап отырған Альбердiң жүзiне ризашылық сезiмi iспеттi жымиыс пайда болды. Соны пейiлдiлiк нышанына балаған даяшылардың бiрi әлден соң олардың дастарқанына шағындау бөтелкемен фрамбуаза әкелдi; кiшiлеу рөмкелердi қойып, оларға шарап құйды. Үстел үстiн дереу жемiс бағының хош иiсi жайлап, аспанда әппақ қорғандарға ұқсас зiлмауыр бұлттар ұшатын ерте жаздың күндерi еске түстi.

– Көптен сақталған таңқурай шарабы, – дедi Пестр сүйсiне сөйлеп.

Лилянға бұл ескі шарапты осының бетіне – асылзада әлпетіне шашып кеп жіберсем қайтер еді деген ой келді. Бәлкім, оны да бағалай біліп, өзінің көпірме сөздерінің бірімен жауап берер ме еді, кім білсін. Лилян оны жек көріп отырған жоқ; керісінше, ұйқы шақыратын әлсіздеу дәрілердің біріне ұқсатып, әңгімесін ұйып тыңдап отыр. Өйткені Пестр өзіне қарама-қарсы өмір салтының өкілі. Ол өмірді табынарлықтай аспанға көтеріп, өлімнің алдындағы қорқынышты эстетикалық шімірікпеушілікке айналдырып алған; сөйтіп таудағы үрейлі соқпақты баудағы табан жолдай көретін үрдіс тапқан. Бірақ одан өзгертін ештеңе жоқ. Бірде Лилянның осыған ұқсас бірденені естігені бар. Ол сірә, Сицилияда, Леваллидің жекежайында болған сияқты еді. Олай өмір сүру үшін ақшан көп, жүрегің жұтаң болсын. Ондай адамдар Брешиядан Брешияға өтіп сарсаң болмайды, сол Брешияның өзінде отырып-ақ он сегізінші ғасырдың басындағы Версальда отырғандай қалып танытады.

– Мен кетейін, – деді Лилян.

– Сіз осы сөзді жиі айтасыз, – деп қалды Пестр. – Әрі ол өзіңізге керемет жарасады. Сірә, сіздің сүйікті сөзіңіз болуы керек.

Лилян оған жабырқай қарады.

– Менің қалай кеткім келмейтінін сіз білсеңіз ғой, – деді ол баяу ғана. – Кедей болайың, жалғыз-ақ болайың, тек қалсам ғой! Қалсам! Өзгенің бәрі жалған, торығудың өжеттігі де.

Пестр Лилянды мейманханаға дейін жеткізіп салды. Алдынан лепірген портъе шығып қарсы алды.

– Клерфэ он екінші орында! Тағы да алты қарсыласына шаң қаптырып кетті. Диктор оның түнде керемет жүретінін айтты.

– Онысы рас.

– Атап өту керек. Бір саптыаяқ шампанға қалайсыз?

– Алдын ала тойлау дегенді қояйық. Шабандоз дейтін – ырымшыл халық.

Лилян қаракөлеңке шағын холда біршама отырды.

– Осылай кете берсе, ертең таңертең ол тағы да Брешияда болады, – деді портъе.

– Ол да рас, – деп жауап қатты Лилян көтеріле беріп. – Сен-Мишель желекжолына барып бір кесе кофе ішейін.

Дәмханадағылар оны ұдайы келіп тұратын танысы ретінде қарсы алды. Даяшы пәруана болып жатыр, “жарлы-жақыбай ақын” Жерар да күтіп отыр екен; оның сыртында студенттердің бүтін бір тобы құрметті жасақ ретінде оның күзетін міндеттеріне алды.

Жерардың баға жетпес бір қасиеті – ол үнемі аш болатын. Ақын тамағын тойғызғанша Лилян оның қасында отырып, ойға батты.

Ол әрлі-берлі адамдар сапырылысқан көшеге, өмірдің жалын атып жайнаған мұңды көзіне қарауды ұнататын. Жұрттың толассыз толқынын бақылай отырып, осы адамдардың қай-қайсысы да өлмейтін жанның иесі дегенге сену қиын. Содан соң ол қайда кетпекші? Жан да, тән сияқты, тоза ма? Мүмкін ол осындай кештерде үміт пен ынтықтан торығып, елес болып, айнала ұшып жүретін шығар? Тірідей тозып, іріп-шіріп, мына мындаған терезелердің ішінде әлгіде ғана ұрықтанған жаңа адамдардың жандары өніп шығатын тыңайтқышқа айналдырмауға үнсіз жалбарынып, айналып жүретін болар?

Жерар да тойды-ау ақыры. Асбасарға ол л'эвек сырының бір кесегін және жөнелтіп жіберген.

– Жан-жануарлардың өлігінен кесіп алып қуырылған кесек еттер мен жартылай бұзылған сүт өнімдерін бойға сіңіру сияқты анайы хайуандық әрекет адам жанының нәзік пернелерін қозғап, жыр боп құйылатыны ғажап, – деп ділмәрсиды Жерар. – Сол мені ұдайы тандандырады әрі алдарқатады.

Лилиан күлді.

– Брешиядан Брешияға, – деді ол

– Осы бір әрі анық, әрі қарапайым сөз тіркесі маған түсініксіз болса да даусыз шындыққа ұқсайды екен. – Жерар кофесін сарқып ішті. – Мен тіпті терең ойлы дер едім. Брешиядан Брешияға! Өлеңдерімнің келесі томын солай атайтын болармын. Бүгін сіз сөзге тым сараң сияқтысыз.

– Жо-ға. Әшейін сөз реті келмей отырғаны ғой.

Жерар басын изеді.

– Мен сіздің құпияңыз неде екенін ойладым, беу менің бейтанысым, Сен-Мишель желекжолының Клеопатрасы. Сіздің құпияңыз – өлім. Өзім өлімнің жыршысы бола тұрып, соны қалай бірден байқамағанымды түсінбеймін.

Лилиан күлді.

– Бұл тірі жан атаулының құпиясы емес пе.

– Сіз үшін оның мәні бөлекше. Өлім сізге басқалардың алуан түсті көйлек кигеніндей жарасады. Сіздің нағыз ғашығыңыз сол, оның жанында өзгелердің бәрі түкке тұрғысыз. Оны өзіңіз білесіз, бірақ елемеуге тырысасыз, ал ол сізді ұстап қалғысы келетін адамдарды қатты ашындырады. Сіз өлімнен өмірге қашасыз.

– Өзі йог болмаса, әркімнің-ақ істейтіні сол

– Қате айтасыз. Өлім алқымнан алғанға дейін бірде-бір адам ол туралы ойламайды деуге болмайды. Мұның қасіреті де, сонымен бірге тәлкегі де сонда: падишадан бастап ең сорлы қайыршыға

дейін Жер бетіндегі барша жұрт өздерін мәңгі өмір сүретіндей көреді. Егер біз өлімнің хақтығын бір сәтке ұмытпай өмір сүретін болсақ, әлдеқайда адамгершіл әрі мейірімді болар едік.

– Және әлдеқайда шыдамсыз, үмітсіз әрі сужүрек, – деді Лилиан күліп.

– Және неғұрлым парықты, қайырымды...

– Әрі неғұрлым өзімшіл..

– Әрі неғұрлым риясыз, өйткені о дүниеге ештеңе әкете алмайсың.

– Қысқасы, біз қазір қандай болсақ шамамен сондай болар едік.

Жерар үстелге қолын таянды.

– Тибеттің ақылмандары мен жер бетіне шашырап, жұрттың келемежіне айналған әпенділерден басқаның бәрі.

Лилианның: “бәрі” деп қайталағысы келді де бірақ үндемей қалды. Оның есіне ешнәрсе еренсіз қалмайтын шипажай түсті; рас, өлім онда да мансұқталатын, өлмешінің күнін көріп жүре беру үшін емес, өлімнің хақтығына көз жеткізіп, үрейді аластау үшін мансұқталатын.

– Науқастан басқалар, – деді Жерар. – Бірақ сауыққаннан соң үш күннен кейін олар да аурулы-сырқаулы кезінде ант-су ішіп берген уәделерін тарс естерінен шығарады.

Кенет ол Лилианға жалт қарады.

– Мүмкін сіз де науқас шығарсыз?

– Жоқ, – деді Лилиан. – Кейде түнге қарай осы жұрттың қайдағы жоқты айтатыны ғажап. Ал енді менің қайтатын уақытым болды.

– Сіз ұдайы осылай айтасыз да содан соң қайтып ораласыз.

Кенет Лилиан оның бетіне ризашылықпен қарады.

– Тегі, солай емес пе? Осындай нәрселерді тек ақындар ғана білетіні ғажап.

– Олар да ештеңе білмейді, тек үміттенеді.

Гран Огюстэн жағалауымен Лилиан Вольтердің жағалауына дейін жетті содан соң кері салып, тап-тар тұйық көшелерге түсті. Лилиан түнде жалғыз жүруден қорықпайтын. Ол, тегі, адамдардан қорку дейтінді білмейтін.

Сена көшесіне бұрылған жерде біреудің жатқанын көрді. Мас біреу болар деп өте берген ол жарты денесі төсемелі көшеде, жарты денесі аяқжолда созылған әйелдің жатысын танып кері бұрылды. Әйелді айналма бұрыштан екпіндей шығып жатқан машинелерден қорғау үшін Лилиан оны аяқжолға шығармақшы болды.

Әйел өліп қалған екен. Көше шамының көмескі жарығында Лилиан өзіне қимылсыз қадалған көздерді көрді. Ол әйелді иығынан ұстап көтере берем дегенде өліктің басы кері қарай сылқ етіп барып, жолға сарт етті. Лилиан әлсіз ғана айқайлап жіберді: ә дегенде өліктің бір жерін ауыртып алғандай болды. Лилиан оның жүзіне қарап еді, бет әлпетінде ешбір белгі жоқ екен. Не істерін білмеген ол айналасына апалақтады. Кейбір терезелерде жарық жанып тұр, перде тартылған кең терезеден музыка үні шалқиды. Үйлердің ара-арасынан үр таза, көк аспан сығалайды. Тү-у алыстан айқайлаған дауыс талып естіледі. Лилиан өзіне тақап қалған бір адамды көрді. Бір сәт абдырап қалған Лилиан қарсы жүрді.

– Жерар! – деп таңырқай айқайлаған ол бойының жеңілейіп жүре бергенін сезді. – Сіз мұны қайдан...

– Сіздің соңыңыздан келе жатыр едім ғой. Көктемнің мынадай кешінде ақындардың өститіні болады...

Лилиан басын шайқады.

– Әне жерде әйел өліп жатыр! Жүріңіз!

– Мас біреу шығар. Есінен танып қалған.

– Жоқ, өлген әйел. Өлі адамның қандай болатынын мен білемін.

– Лилиан Жерардың кері бағып тұрғанын сезді. – Не болды сонша?

– Осы шаруаға араласпай-ақ қойсам, – деді өлім жыршысы.

– Әйелді жолға тастап кете алмаймыз ғой.

– Несі бар екен? Өзі өлген әйел болса. Енді қалғаны – полицияның ісі. Оған шатасатын жайым жоқ. Сіз де жоламаңыз! Оны біз өлтірген деулері мүмкін. Кеттік!

Жерар Лилианды қолынан тартты. Бірақ ол былқ етер емес. Енді ештеңеден бейхабар және Лилиан білмейтіннің бәрін білген бет әлпетке қарап қатыпты да қалыпты. Марқұм бар дүниеден шеткері қалғандай. Торлы белдемше бүркеген бір аяғы астына қайырылып қалыпты. Лилианның көзі оның шұлығына, қоңыр бәтіңкесіне, биялайсыз жалаң қолына, күзелген қара шашына және мойнындағы қылдай бауына түсті.

– Кетейік, – деп күбірледі Жерар. – Пәлелі жерді қайтеміз! Полициямен ойнауға болмайды! Соған телефон соғып-ақ хабарлайық. Бізден қерегі сол ғана!

Лилиан жетекке көнді. Жерардікінің дұрыс екенін де, сонымен бірге дұрыс емесін де білді. Аяғын жылдамдата басқан Жерарға әрең ілесіп келеді. Жағалауға жете бере Лилиан Жерардың бетіне қарады: өні құп-қу екен.

Өліммен бетпе-бет келу – бір басқа да ол туралы тіл безеу – бір басқа.

– Сіз қалай ойлайсыз? – деп сұрады Лилиан кекесінді мысқылмен. – Қайдан хабарласақ екен? Менің мейманханамнан ба?

– Портъе естіп қоюы мүмкін ғой.

– Мен оны бірдеңеге жұмсап жіберермін.

– Жақсы.

– Ол енді оныншы орында. Ол..

Жерарды көрген портъе жаратпай, бөгеліп қалды.

– Бұл Клерфэнің досы, – деді Лилиан. – Сіз дұрыс айтасыз, Клерфэ үшін ішіп қою керек. Бір шиша шампан әкеліңізші. Телефон қайда еді?

Портъе өзінің үстелін нұсқап көрсетті де кетіп отырды.

– Тезірек, – деді Лилиан.

Жерар телефон кітабынан нөмірді іздеп жатқан.

– Кітап ескіріп кеткен екен.

– Полиция телефон нөмірлерін өзгертпейді.

“Оныншы орында, – деп ойлады Лилиан. – Ол әлі Брешиядан Брешияға ұйтқумен жүр, ал бұл екі арада...”

Жерар телефонмен сөйлесіп жатыр. Қолына рөмкелері мен бөтелкесін ұстап портъе келді. Тығын тарс ете қалды: қуаныштан портъе шампанды тым қатты шайқап жіберген екен. Жерар селк етіп, үнсіз қалды.

– Жоқ, бұл оқ емес, – деді ол үнсіздіктен кейін, сөйтті де тұтқаны іліп қойды.

– Меніңше, сіз енді бірдеңе ішіп алуыңыз керек, – деді Лилиан, содан соң сыбырлай сөйледі: – Қапелімде портъені қайда жұмсарымды білмей қалып, өзінің осындай тапсырманы күтіп жүргені есіме түсе кеткені. Мұнымен күнәкар бола қоймаспыз деймін.

Басын шайқай түсіп, Жерар шампанды құдитып жатыр. Әредік телефон жаққа қарап қояды. Лилиан оның қоңырау қайдан шалынғанын полиция біліп қоя ма деп қорқып отырғанын сезді.

– Олар осында біреу оқ атып жатқан жоқ па екен деп ойлап қалды. Қайғылы оқиғалардың көбінесе әрі тым күлкілі болатыны несі?

Жерардың тағы шампан құйып алуы үшін Лилиан оған бөтелкені ұсынды.

– Мен кетейін, – деді Жерар.

– Бұл жолы сіз кетпексіз. Жақсы жатып, жай тұрыңыз, Жерар. Жерар шампанға қарады.

– Тағы ішкіңіз келмесе, мен мұны ала кетейін.

– Жок, Жерар. Екінің бірін таңдаңыз.

Ол Жерардың зып етіп есіктен шыққанын көрді. “Енді түн басталады, жалғыздықтың түні”, – деп ойлаған Лилиан шампанды портъеге берді.

– Ішіңіз. Қабылдағыш әлі жоғарыда ма?

– Өлбетте, мадемуазель.

Лилиан баспалдақпен жоғары көтерілді. Қараңғыда қабылдағыштың шыны мен металл бөліктері жарқырайды. Лилиан шамды жақты да полиция мәшинесі өтпес пе екен деп терезе алдында ұзақ тұрды. Бірақ ақыры ештеңе көре алмады. Содан соң Лилиан баяу шешіне бастады. Ескі серіктері – көйлектерін бөлмеге жайната іліп қойсам ба екен деп бір толқыды да оны істемеді. “Олардың маған көмектесетін уақыты өтіп кетті”, – деп ойлады Лилиан. Ол шамды өшірместен ұйықтататын дәрі ішті.

Лилиан біреу өзін әлдеқайдан күштеп лақтырып жібергендей сезіммен ояңды. Пердеден өткен күн сәулесі кешегі кештен бері жанып тұрған шамның жарығымен қосылыпты. Телефон безілдеп жатыр. “Полиция” – деп ойлады Лилиан тұтқаны көтере беріп.

Клерфэ екен.

– Біз қазір ғана Брешияға жеттік!

– Иә, Брешияға, – Лилиан ғайып боп үлгерген ұйқының соңғы қалдықтарын бойынан серпіді. – Демек, сен келдің!

– Алтыншы болып. – Клерфэ күлді.

– Алтыншы. Ол деген тамаша ғой.

– Түк те емес! Ертең қайта шығам. Ал қазір ұйықтау керек. Торриани ұйықтап та қалды – тура осында, орындықта отырып.

– Жә, ұйықта. Хабарласқаның жақсы болды.

– Менімен Ривьераға барасың ба?

– Иә, жаным.

– Мені күт.

– Иә, жаным.

Күндіз Лилиан Сена көшесімен сейілдеді. Көше бәз қалпында екен. Содан соң Лилиан газеттерді шолып шықты. Олардан да ештеңе тапқан жоқ. Адам өлімі тым елеусіз оқиға екен.

– Бұл үйді мен соғыс басталардан көп бұрын сатып алғанмын, – деді Клерфэ. – Онда болмашы ақшаға Ривьераның тең жарымын сатып алуға болушы еді ғой. Мұнда өзім ешқашан тұрған емеспін.

Жәй ғана біраз нәрселерді сатып алып, жайғастырып қойдым. Көріп тұрсың ғой, құрылыс түп-түгел адам айтқысыз үлгіде салынған. Бірақ мәнерлеп жапсырылған безендірулерін сыпырып тастап, үйді жаңғыртып, қайтадан жайғастыруға болады.

Лилиан күлді.

– Оның керегі не? Сен шынымен осында тұрғың келе ме?

– Тұрса несі бар?

Лилиан алакөленке бөлмеден қарауытқан баққа, қиыршық тас төселген жолдарға қарады. Бұл жерден теңіз көрінбейді екен.

– Мүмкін, жасың алпыс бестерге келгенде тұрарсың, – деді Лилиан. – Одан беріде емес. Сонда Тулузадағы енбек жолыңды да аяқтарсың. Мұнда сен жексенбі сайын Отель де Париден тамақтанып, ара-тұра казиноға бас сұғып тұратын әдепті француз рантьесінің¹ тірлігін кешетін боласың.

– Бақ үлкен, ал үйді қайта салуға болады, – деді Клерфэ қыңырайып. – Ақшам бар. “Милле Миллияны” ұйымдастырушылар жомарттық жасады. Монакодағы жарыстан да бірдеңе түсіп қалар. Сен неге мұнда тұру мүмкін еместей көресің? Тегі, өзің қайда тұрғың келеді?

– Білмеймін, Клерфэ.

– Бірақ соны білу керек қой! Шамалап болса да.

– Ал мен білмеймін, – деді Лилиан сәл абдырап. – Еш жерде. Егер сенің бір жерде тұрғың келсе, демек, сонда өлгің де келгені.

– Қыста бұл жердің ауа райы Париждегіден жүз есе артық.

– Қыста! – Лилиан бұл сөзді Сириус, Стикс немесе шексіздік туралы айтқандай рәуішпен сөйледі.

– Кешікпей қыс түседі. Мұны қысқа дейін бітіреміз десек, қайта құрылысты тездетіп қолға алу керек.

Лилиан айналасын шола қарады. “Неткен тұнжыраңқы үй. Мұнда қамауда отырғым келмейді”, – деп ойлады да:

– Әлде сен қыста Тулузада жұмыс істемейсің бе? – деп сұрады.

– Бірінің біріне кедергісі жоқ. Мен сенің қыста ең жақсы ауа райында өмір сүргеніңді қалаймын.

“Ауа райында менің шаруам не”, – деп ойлаған Лилиан түңіле сөйледі:

– Ең жақсы ауа райы шипажай тұрған жерде.

– Сен шипажайға қайтпақпысың?

Лилианда үн жоқ.

¹ Рантье – несиеге берілген ақшалай капиталының өсімімен немесе құнды кағаздарының табысымен өмір сүретін адам (франц.).

– Сенің сонда қайтқың келе ме?
– Оған не деп жауап берейін? Мен осында тұрған жоқпын ба?
– Дәрігермен ақылдасып па едің? Тегі, осында келгелі сен дәрігерге көріндің бе?

– Менің дәрігерге көрінетіндей ештеңем жоқ.

Кенет терезе алдынан бір құс құлақты жарғандай үнмен сайрап қоя берді.

– Бұл арадан кетейікші, – деді кенет Клерфэ. – Мына түрлі-түсті шамдарды жаққанда электр жарығы сұмдық күнгірт көрініп жүре береді. Дегенмен мұның бәрін қайта жасауға болады.

Жапсырма әшекейлі қабырғаларды кеш қымтады. Лилиан жеңіл күрсінді. Ол өзін әлденеден құтылған адамдай сезінді.

– Бар мәселе, – деді Клерфэ, – сенің менімен бірге болғың келмейтінінде, Лилиан! Мен оны білемін.

– Бірақ қазір сенің жаныңдамын ғой, – деді ол шарасыз қарсылық айтып. – Өзіңнің қалауың сол емес пе еді?

– Болса болар, бірақ енді оны қаламаймын. Бірақ сенің менімен басқаша тұрғың келген күнің болды ма?

– Жоқ, – деді Лилиан бәсең үнмен. – Тек басқа ешкіммен де емес, Клерфэ.

– Неге?

Лилиан ашуланып, үндемеді. “Осындай ақымақ сұрақтарды маған несіне береді?” – деп ойлады ол.

– Айтылмаған сөз қалған жоқ. Бәрін басынан бастау қажет емес, – деді ол содан соң.

– Махаббатқа жеккөрінішпен қараушы ма еді?

Лилиан басын шайқады.

– Мен ешуақытта өзім үшін бірдеңені тілеген емеспін. Ал қазір тілеп отырмын. Мен сені өзіммен бірге болса екен деп тілеймін.

– Енді мен осындамын ғой.

– Бірақ мен тілегендей емес.

“Ол мені өзіне байлап, тарс бекітіп қоймақшы, – деп ойлады Лилиан, – және онысын мардамсып *неке, қамқорлық, махаббат* деп атағансиды. Ол өзімнің мақтан ететін сезімдері маған жиіркенішті екенін әсте түсінгісі келмейді. – Ол кішігірім жеке-жайға, қиыршық тас төселген жолдарға жауыға қарады. – Шипажайдан қашып шыққанда мен өмірімді осы жерде өксітуді ойлаппын ба? Осында, Тулуза мен Брешияда. Қызықты оқиғалардың қуанышы қайда? Бұрынғы Клерфэ қайда? Ол неге мұнша өзгерді?”

– Байқап көрейікші, – деді Клерфэ. – Ештеңе шықпаса, үйді сатармыз.

“Менің байқап көретін уақытым жоқ, – деп ойлады Лилиан. – Менің *отбасы бақыты* деген атпен тәжірибе жасарлық уақытым жоқ. Мен кетуім керек, мұндай әңгімелерге де менің уақытым жоқ. Мұның бәрі шипажайда жақсы жарасушы еді, бірақ мен одан да қашып кеттім емес пе”.

Кенет Лилиан тыншыды. Ол не істей қоятынын әлі жақсы білген жоқ, бірдеңені істей алатынын білу өзі үшін өте маңызды еді; енді оған бәрі соншама адам төзгісіз болып көрінуін қойды. Лилианды бақытсыздық қорқытпайды, онымен тым көп уақыт бойы қоңсы қонып, бауыр басып кетті. Өздерін бақыт іздеп жүрміз деп есептейтін көптеген адамдардай емес, ол бақыттан да қорықпайды. Лилианның жалғыз қорқатыны – үйреншікті қарадүрсіндік.

Кешке теңіз жағасында отшашу болды, оның оттары көкке шапшып, жерге құлап жатты. Түн тымық, аспан тым алыс болатын. Бірақ көкжиекте теңіз аспанмен астасып жатты, сондықтан оттар шексіздікке көзделіп, Жер Шарынан әлдеқайдағы тысқарыға, шетішегі болмағандықтан бос аралық аталудан да қалған кеңістікке құлаумен болды. Лилиан отшашуды соңғы рет таудағы лашықта көргенін есіне алды. Ол шипажайдан кетер күннің қарсаңындағы кеште болған еді. Ал енді ол тағы кетер алдында тұрған жоқ па? Сірә, өмірде қабылдайтын шешімдерімің бәрі отшашудың белгісімен өтетін болғаны ғой, – деп ойлады ол күйінішпен. – Иә болмаса, менің басымнан өтетін жайлардың бәрі осы отшашуға – табан аузында сөніп, күл мен тозаңға айналып жатқан мынадай ермек отқа ұқсағаны ма? – Ол жан-жағына алақтай қарады. Тек қазір емес, – деп ойлады үрейлене, – тек қазір болмасын. Ақтық рет тағы бір лап етіп, өзінді басы бүтін беретіндей алауламас па екен?

– Екеуміз әлі ойнаған жоқпыз, – деді Клерфэ. – Сен бұрын-соңды ойнап көріп пе ең? Мен казиноны айтам.

– Ешқашан.

– Онда ойнап көруің керек екен. Бұрын ойнап көрмесең, қолың шығысты болғаны және сен сөзсіз ұтасың. Барсақ қайтеді? Әлде шаршаның ба? Түнгі сағат екі болды ғой.

– Баланың уақыты. Осындай кезде адам шаршай ма?

Мәшиенелерінің жүрісі баяу; айнала – от шашқан түн.

– Әйтеуір күн жылынды-ау, – деді Лилиан орындықтың арқалығына шалқая беріп. – Осы күндерді сонша күтіп ем! Енді, міне жадыраған жаз.

– Парижде де жаз болғанша осында күте тұруға болады.

– Түн қандай жылы! Тұздың иісі келіп, теңіздің шуы естіледі. – Ол Клерфэге жабысты. – Адамдар неге мәңгі өмір сүрмейді екен, Клерфэ? Өлім дегенді білместен?

Клерфэ бір қолымен Лилианды күшақтап, оның сұрақтарын жалғастырды:

– Шынында, неге солай? Біз неге қартаямыз? Адам сексенге келгенше отызында бола тұрып, содан соң бірден өле қалса қайтеді?

Лилиан сыңғырлай күлді.

– Мен әлі отызға да келген жоқпын.

– Иә, оның рас, – деді Клерфэ сәл ыңғайсызданып. – Ылғи ұмыта беремін. Маған осы үш айдың ішінде сен бері салғанда бес жылға есейген сияқты көрінесің, – әйтеуір қатты өзгергенсің. Бес жылға ажарлана түскендейсің. Әрі он жылға қауіптірек болған секілдісің.

Олар әуелі үлкен залдарда ойнады, содан соң, ол маңда адам сирегенде барып, ұтыс бәсі жоғарылау кіші залдарға ауысты. Клерфэ ұта бастаған. Алдымен ол “trente et quarentege” ойнады. Содан соң өзге үстелдердегіден бәсі жоғары рулеткаға көшті.

– Менің жанымда бол, – деді Лилианға. – Сенің жолың жеңіл екен.

Ол он екіге, жиырма екіге және тоғызға қойды.

Клерфэ біртіндеп жетондарын түгелге жуық ұтқызды. Енді бір рет қана көтерме бәске қоятындай жетоны қалған. Ол қызылға қойды. Қызыл шықты. Екінші рет қызыл шықты. Ұтысының жартысын былай қоя тұрып, қалғанын тағы қызылға қойды. Қайталап ең жоғары бәске қойды. Тағы да екі мәрте қызыл шықты. Клерфэнің алдына тау төбе жетон жиналды. Залдағы өзге ойыншылардың назары соған ауды. Фиоланың жақындағанын көрді. Ол Лилианға жымып ықылас білдірді де қараға қойды. Қайтадан қызыл шықты. Келесі айналымда қара жиек ең жоғары бәстің жетондарына толып кетті. Үстелдің айналасына жиналған ойыншылар үш қатар боп иінтіресіп қалған. Бәрі дерлік Клерфэге қарсы ойнап тұр. Тек көк шілтерден тігілген кешкі көйлегі бар тыриған арық кемпір ғана, сол сияқты, қызылға қояды.

Зал іші жым-жырт. Құйтақандай шар қайтадан безілдеп жөнелді де кемпір түшкіре бастады. Қызылға тағы бір шықты. Фиола

Клерффәні сақтандырып, белгі берді: сәттіліктің де беті бір қайтатын кезі болады ғой дегендей еді. Клерффә басын шайқап, қызылға тағы да ең жоғары бәсті қойды.

– Je est fou¹, – деп қалды біреу Лилианның ту сыртынан.

Ұтысын жасырып үлгерген кемпір соңғы сәтте бәрін қызылға қайта қойды. Құлаққа ұрған тынадай тыныштықта оның қатты дем алып, содан соң тынысын тарта қойғаны естілді. Ол енді түшкірмеуге барын салды. Құстың шеңгеліне ұқсаған сарытап қолы жасыл шұғаның үстінен менмұндалайды. Оның алдында, үстел үстінде, құйтақандай жасыл тасбақа – бойтұмары жатыр.

– Formidable!² – деді Лилианның артында тұрған бір әйел – Бұл кім өзі?

Енді нөмірге қоюшылар табылмауға айналды. Бұрын-соңды болмаған сәттілік кезеңі жайындағы хабар зал біткеннің бәріне тарады. Ірі сомаға қойылған жетондар қаз-қатар боп үйілді; ойыншылардың бәрі қараға қоюдан танбады. Бұрынғысынша қызылға қоятын тек Клерффә ғана. Сасқалақтаған кемпір соңғы сәтте қызыл жиекке тасбақасын қойып жіберді. Енді мүлт кеткенін түзетіп үлгергенше зал дуылдап ала жөнелді. Тағы қызыл шығып еді.

– Өкінішті, мадам, біз сіздің тасбақаңызды еселей алмаймыз, – деп, ойынды реттеуші үстелдің бетінен көне заманның дана басты мақұлығын оған қарай ысыра берді.

– Менің ұтысым қайда?! – деп шаңқылдады кемпір.

– Кешіріңіз, мадам, сіз бәс қойған жоқсыз, тіпті ол туралы ләм демедіңіз.

– Менің қояйын дегенімді көрдіңіз ғой. Сол да жетпей ме?

– Шар түскенге дейін сіз не бәсіңізді қойып, не ол туралы хабарлауыңыз керек еді. Rein ne va plus³ – делінген соң сауда бітті.

Кемпір айналасына әлдекімді түтіп жейтіндей қарады.

– Feites vos jeux⁴, – деді реттеуші селқос қана.

Клерффә қайтадан қызылды қолайлады. Күйіп кеткен кемпір қараға қойған. Басқалар да қараға қойып жатты. Фиола алтыға жөне қараға қойды.

Тағы да қызыл ұтты.

¹ Ақылынан алжасқан шығар (франц.).

² Керемет! (франц.).

³ Енді қойылатын бәс жоқ (франц.).

⁴ Бәстеріңізді қойыңыздар (франц.).

Клерфэ ұтысын жиып алды. Содан соң жетондарын реттеушіге беріп, орнынан тұрды.

– Шынында да сенің жолың жеңіл екен, – деді ол Лилианға.

Шар тоқтағанға дейін Клерфэ үстел басынан кеткен жоқ. Енді ұтыс қараға шықты.

– Көрдің бе, – деді ол, – кейде адамда алтыншы сезім дейтіннің пайда болатыны рас.

Лилиан күлімсіреді. “Тек соның махаббатта да көрінсе ғой,” – деп ойлады ол.

Оларға Фиола келіп қосылды.

– Сізді құттықтаймын. Ойынды дер кезінде тоқтата білу – баға жеткісіз өнер. – Фиола Лилианға бұрылды. – Сіз қалай ойлайсыз?

– Білмедім. Маған оның реті ешуақытта келмепті.

Фиола күлді.

– Әй, қайдам. Талай адамның басын айналдырып, Сицилиядан қашып кеттіңіз. Римде құйрықты жұлдыздай жалт еттіңіз. Ал Венецияда, жұрттың айтысына қарағанда, сізді сарсылып іздегендер көп болыпты.

Олар Клерфэнің сәтті ойынын атап өтпекші болып барға бет алды.

– Менің ойымша, бұл ұтыс үйді қайта салуға да жетіп қалар, – деді Клерфэ жайраң қағып.

– Ертең бәрін ұтқызып жіберуің де ғажап емес.

– Сен соны қалайсың ба?

– Әрине, жоқ.

– Енді ойнамаймың, – деді Клерфэ. – Біз бұл ақшаның бәрін сақтап қоямыз. Сөйтіп, саған арнап бақ ішінен жүзу бассейнін салдырамын.

– Маған оның қажеті жоқ. Мен жүзе алмаймын, оны өзің де білесің.

Клерфэ оған жалт қарады.

– Білемін. Сен шаршадың ба?

– Жоқ.

– Қызылдың қатарынан тоғыз рет шығуы таңғажайып жағдай, – деді Фиола. – Мұндай сәттілік кезеңін тек бір-ақ рет көргенім бар: қараның ұтысы он екі рет қатарынан шыққан. Ол тіпті соғысқа дейінгі оқиға. Онда кейбір үстелдердегі ең жоғары бәс қазіргі *sercle rouge*¹ дегіден әлдеқайда қомақты болушы еді. Қараға қойған ойыншы банкті сыпырып алды. Ол қараға және тағы он

¹ Санаулы адамдарға арналған ойынхана.

үшке қойған болатын. Он екі айналымда шар он үшке алты рет түсті. Бұл деген нағыз таңғаларлық оқиға болды. Жұрттың бәрі соның ойынын қайталады. Сөйтіп ол бір түнде банкті екі рет қағып кетті. Өзі орыс жігіті екен. Аты қалай еді? Ұмытпасам, Волков болар. Иә, Волков.

– Волков дейсіз бе? – деп сенімсіздеу сұрады Лилиан. – Бірақ Борис Волков емес шығар?

– Дұрыс! Борис Волков. Сіз оны білуші ме едіңіз?

Лилиан басын шайқады. “Ондайды білмеуші ем,” – деп ойлады. Ол өзін Клерфэнің бақылап келе жатқанын байқады.

– Қазір оның қайда екенін кім біліпті, – деді Фиола. – Әйтеуір бір дүрлігіс туғызып кетіп еді. Нағыз сайыпқыран ойыншылардың бірі болатын. Әрі мергендігін айтсаңызшы. Мұнда Мария Андерсенмен бірге келіп еді. Ол әйел туралы, сірә, естіген боларсыздар. Өзім бұрын-соңды көрген әйел баласының сұлуы еді ғой, несін айтасың. Миланда әуе шабуылы кезінде қаза болды. – Фиола Клерфэге бұрылды. – Сіз Волков жайында ешқашан естімедіңіз бе?

– Жоқ, – деп келте қайырды Клерфэ.

– Ғажап! Сол жолы ол бірнеше жарысқа да қатысып еді. Әрине, әуесқой ретінде. Арақты сонша көтеретін адамды мен өмірі көрмеппін. Сірә, ол өз түбіне өзі жеткен болар; әйтеуір соны өзі қалайтындай көрінетін.

Клерфэнің жүзі түнерді. Ол даяшыға тағы бір бөтелке шарап әкелуге белгі берді.

– Сіз бүгін тағы ойнайсыз ба? – деп сұрады Фиола Клерфэден.

– Әрине, жоқ.

– Неге? Сәттіліктің де дүркін-дүркін келетіні бар. Бәлкім, бүгін тағы да қатарынан он үш рет қара шығатын болар.

– Ол ойынды қоя тұруы керек еді, – деді Фиола Лилианға.

– Иә, бүгін қайта килікпеуі керек еді. Өмірдің өзіндей көне заң соны айтады.

Лилиан Клерфэге көз тастады. Ол бұл жолы қолым шығысты болуы үшін қасымда болшы деп оны қыстамаған. Неге өйткенін Лилиан да білді. “Тіпті өзі бала сияқты, – деп ойлады ол мейірлене отырып, – қызғануының өзі қандай қызық! Мәселе біреуде емес, тек өзінің сезімінде екенін ол кенет ұмыта қалғаны ма?”

– Сіз ойнауыңыз керек, – деді Фиола. – Мұнда тұңғыш келдіңіз. Мен үшін бір ойнасаңыз қайтеді? Жүріңіз!

Екеуі басқа үстелге барды. Фиола бәс тіге бастады. Біршама уақыттан соң Лилиан да бірер жетонға ие болып қалды. Ол сақтықпен ойнап, бәске шамалы сомаларды ғана тігіп отырған. Лилианға ақшаның жөні бөлек еді. Ол үшін ақша өмірінің бір бөлшегі тақылеттес. Ол Гастон ағасына, оның күңкілдеп жүріп беретін қайыр-садақасына кіріптар болғысы келмейді.

Лилиан әп дегеннен-ақ ұтысқа шыға бастады.

– Қолы шығысты деген осы болады, – деді ұтылып отырған Фиола. – Бүгінгі түн – сіздікі. Мен де бәсімді сіз сияқты тіксем қарсы емессіз бе? Сіздің көлеңкеңіз болсам?

– Оған өкінетін боласыз.

– Тек ойында емес. Қалаған бәсіңізді тіге беріңіз.

Лилиан біраз уақыт біресе “қызылға”, біресе “қараға” қойып келіп, содан соң екінші “он үшке” және ақырында, әртүрлі нөмірлерге тікті. Екі рет “зероға” қойып ұтты.

– Сізді “зеро” – “нөлдік” тәуір көреді екен, – деді Фиола.

Үстел басында тасбақа ұстаған кемпір пайда бола кетті. Ол Лилианға қарсы отырды. Жүзі ашулы екен. Бәс тігудің ара-арасында кемпір өзінің тасбақасымен әлдене деп сыбырласып қояды. Сарытап болған саусағында таңғажайып көркем гәуһар қондырылған жүзік қолқылдайды. Мойнының әжімі де тасбақаның әжіміндей мыж-тыж – кенет, тіпті, екеуінің бір-біріне су құйып қойғандай ұқсас екені көзге түсті. Екеуінің де көзі кірпіксіз және тек қарашықтан тұратындай.

Лилиан енді біресе қараға, біресе он үшке алма-кезек қойып отырған. Әлден соң көзін көтеріп қараса, Клерфэ үстелдің қарсы бетіне келіп, оны бағып тұр екен. Өзі де білместен, ол бір кездегі Волковша ойнап кеткен еді. Оны Клерфэ де сезгенін Лилиан түсінді. Ерегіскеннен Лилиан он үшке қоя берді. Алты рет қатарынан он үш шықты.

– Жетер, – деді Лилиан.

Үстел үстіндегі жетондарын жинап алып, қол сөмкесіне салды. Ол ұтты, бірақ қанша ұтқанын білген жоқ.

– Кетуге айналдыңыз ба? – деп сұрады Фиола. – Бүгінгі түн сіздікі еді ғой. Сіздікі екенін өзіңіз де көріп тұрсыз. Енді бұл ешқашан қайталанбайды.

– Түн өтті. Пердені ашсаңыз болды, мұнда көлбеңдеп таң кіріп, бәрімізді әруақ түстендіріп жібергелі тұр. Жақсы жатып, жай тұрыңыз, Фиола. Ойыннан қалмаңыз.

Клерфэмен бірге Лилиан көшеге шыққанда Ривьера көз алдына арда күйінде келіп тұра қалды; оның туристер келіп ашқанға дейінгі келбеті осындай болатын. Күннің шығуын күткен аспан жез реңдес ашық сары және көгілдір түспен құбылып, сонау көз ұшындағы көкжиекте теңіз әппақ болып, ақық тастай мөлдіреп жатыр. Оның айдынында сары және қызыл желкендерін жайып, бірнеше балықшы кемелер толқиды. Жағалауда жанды қара жоқ; көшелерде қараңдаған мәшинелер де көрінбейді. Жел теңізден желпіп, шаянның иісін әкеледі.

Шатақтың қашан шыққанын Лилиан аңдамай да қалған.

Клерфэ әлденелерді айтады; тек біраздан кейін ғана Лилиан оның сөздерінің мәніне бойлай бастады. Оның Волковқа деген қызғанышы кенет бұрқ етіп сыртқа тепкен.

– Мен не істеуім керек? – деген сөздерін естіді Лилиан. – Менің көзге көрінбейтін дерексізбен, өзі жоқ болса да соның арқасында әр жерден елес беретін адаммен күресуіме тура келеді; ол менен жүз есе әлуетті, себебі өзі жоқ, ол күнәдан таза, себебі өзі жоқ, ол кемелдіктің нағыз үлгісі, себебі өзі жоқ, оның басымдығы сұрапыл, себебі өзі көрінбейді – осының бәрі оның қолына маған қарсы жұмсайтын қуатты қару береді. Ал мен қасыңдамын, сондықтан өзім қандай болсам, сенің көзіңе де сол қалпымда көрінемін, сен менің теріме сыймай ашуланғанымды, қателескенімді (солай-ақ болсын), қандайлық ұсқашыл әрі ақылсыз екенімді көресің. Енді маған қарама-қарсы болып сенің көз алдыңда оның алапат, кіршіксіз бейнесі тұр; ол қателеспейді, себебі ештеңе істемейді де ештеңе айтпайды, сондықтан онымен арпалысу әруақтармен арпалысу сықылды бос әурешілік болып шығады.

Лилиан қалжырап, отырғышқа басын шалқайтты.

– Осы айтқаным өтірік пе? – деп сұрады Клерфэ, алақанымен жетекті ұрып. – Өтірік деп айтшы кәне! Менімен әңгімелесуден неге жалтара беретініңді бірден сезгенмін. Білемін, маған күйеуге шыққың келмейтіні тек сол үшін ғана! Сенің қайта кеткің келіп жүр. Міне, мәселе қайда! Сенің қайта кеткің келеді!

Лилиан басын көтерді. Не деп отыр осы? Ол Клерфэге қарады.

– Сенікі не сөз?

– Осы айтқаным өтірік пе? Қазір ғана өзін соны ойламадың ба?

– Қазір мен ең ақылды адамдар да керемет ақымақ болуы мүмкін екенін ойлап отырғанмын. Мені күштеп қуушы болма.

– Мен сені ме? Мен, қайта, сені ешқайда жібермеу үшін барымды салып жүрген жоқпын ба?

– Шынымен мені осылай ұстаймын деп ойлайсың ба? Құдайым-ай!

Лилианның басы қайтадан кеудесіне сылқ етті.

– Сен бекер қызғанасың, мен қайтқан күнде де Борис енді мені қабылдамайды.

– Онда тұрған не бар? Бастысы – сенің қайтқың келетіні!

– Мені қайта қумашы! Құдайым-ау, мүлдем басыр болып қалғаннан саумысың?

– Иә, – деді Клерфэ. – Солай болар! – деп қайталады ол – Бірақ өзіме қылар дәрменім жоқ. Оған енді шамам жетпейді.

Олар Корниш тасжолымен Антибу жаққа бет алып бара жатқан. Есек жегілген бір арба қарсы кезікті. Арбада бойжетіп қалған қыз бала ән салып отыр екен. Қалжыраған Лилиан оған өңменінен өтердей қызғанышпен қарады. Ол ойынханадағы әлі талай жылды қанжығасына байлайтын кемпірді есіне алып, шат-шадыман қызға тағы бір қарады да өзінің жайын ойлады. Сол мезетте ол дүниедегінің бәрі түсініксіз, амал-айланың әмбесі пайдасыз көрінетін, басына қайғы бұлты үйіріліп, бар болмысы неге дейтін бір ғана сұрақтан шарасыз қайнайтын сәттерінің бірін басынан өткерді. Неге мен болуым керек? Осының бәрі нақ менің басыма түсетіндей мен не істеп қойып ем? Көзін жас кіреукелеген ол ештеңені айқын ажырата алмай таңғажайып табиғатқа қарапты да қалыпты. Гүл шашқан ағаштардың жұпар иісі айналаға түгел тарап жатыр.

– Сен неге жылайсың? – деп сұрады Клерфэ кейіп. – Құдай біледі, сенің көз жасыңды көрсететіндей ешбір жөнің жоқ.

– Иә, менің ешбір жөнім жоқ.

– Өзің қайдағы бір елес үшін маған опасыздық жасайсың да енді келіп көз жасыңды көл қыласың!

“Иә, – деп ойлады Лилиан, – бірақ елестің аты Борис емес. Соның атын Клерфэге айтсам ба екен? Бірақ онда бұл мені ауруханаға қамап тастап, қақпасының алдына күзет қоюдан тайынбас. Сөйтіп, әйнегі бұлыңғыр есігі бар бөлмеде дезинфекция мен ізгі ниеттердің және адам нәжісінің мұрынды жаратын иісіне елтіп, өле-өлгенше отыра бермекпін ғой.” – Ол Клерфэге қарады. – Жоқ, қалай болғанда да мұның сүйіспеншілікпен жасаған түрмесінен сақтасын. Бұл арада қарсылық көрсетуден ештеңе өнбейді. Тек бір жолы бар – қашу керек. Отшашу басылды, енді оның күлін ақтаратындай не бар?

Мәшине мейманхананың ауласына кірді. Үстіне халат киген бір ағылшын әлден-ақ суға түскелі теңізге бара жатыр екен. Лилианға қарамастан, Клерфэ оның мәшинеден түсуіне көмектесті.

– Енді мені сирек көретін боласың, – деді Клерфэ. – Ертен жаттығулар басталады.

Ол сәл асырып айтты: жарыс қалада өтпекші болатын, сондықтан жаттығу өткізудің мүмкіндігі жоққа тән еді. Тек жарыстың өзі басталғанда ғана көше қозғалысы тоқтатылмақшы болған. Жаттығудың бар болғаны шабандоздар жарыс жолымен жүріп өтіп, қай жерлерде жылдамдықты ауыстыру керегін көңілдеріне түюмен аяқталған.

Кенет Лилиан Клерфэ екеуінің арасында болатын жағдайды көз алдына елестетті; ол әуелі ұзын дәлізді көргендей болды. Дәліз барған сайын тарыла берді және одан шығар ауыз көрінбеді. Лилиан онымен жүре алатын емес. Ал махаббатта кері қайтуға жол жоқ. Бәрін қайта бастауға да болмайды: болған жайдың бәрі қанға сіңіп қалады. Енді Клерфэ онымен бұрынғысындай бола алмайды. Кез келген басқа әйелмен солай болса болар, тек Лилианмен емес. Махаббаттың да, уақыт сияқты, қайтымы жоқ. Бұған құрбандығын да, нартәуекелің де, ізгі ниетің де – ештеңең көмектесе алмайды; махаббаттың көңілсіз де мейірімсіз заңы сол. Лилиан соны білетін, оның кеткісі келгені де содан. Енді екеуінің бірге болуына қалғаны Лилиан үшін бүкіл өмірі, ал Клерфэ үшін бірер ай болатын. Сондықтан Лилиан Клерфэмен емес, өзімен санасуы керек еді. Екеуінің мүмкіндігі мүлдем кереғар. Қазір Клерфэ басқаша ойлағанымен, екеуінің махаббаты оның өміріндегі бір оқиға ғана, ал Лилиан үшін ол – бәрінің ақыр-тақыры. Оның өзін құрбан-дыққа шалар қақысы жоқ; енді ол осыны түсінді. Лилианда өкіну сезімі жоқ, ол үшін уақыты да тым тапшы; оның есесіне ол айқындықты, таң сәріде болатындай айқындықты тапты. Тұманның соңғы шудалары сейілді, түсінбестіктердің бәрі ғайып болды. Ол тәуекелге бел байлаған адамда болатындай кішкентай бір бақытты сезінді. Және, бір ғажабы, тәуекелмен бірге Клерфэге деген мейірімділік қайта оралды – енді одан келер ешқандай қауіп жоқ еді.

– Сенің айтқандарыңның бірде-бірінде зәредей шындық жоқ, – деді Лилиан енді мүлдем басқа үнмен. – Титімдей де! Оны ұмыт! Олай емес ол! Тіпті де олай емес!

Ол Клерфэнің жүзі жайнап шыға келгенін байқады.

– Сен менімен қаласың ба? – деп жеделдете сұрады ол.

– Иә, – деді Лилиан, онысы жалған екенін, әйтсе де шындыққа да жанасымы барын біле тұра. Ол екеуінің осы соңғы күндерінде тәжікелесіп жатуды құп көрмеді.

– Ақыры мені түсіндің ғой?

– Иә, сені түсіндім, – деді Лилиан күлімсіреп.

– Маған күйеуге шығасың ғой?

Клерфэ оның даусындағы екіұштылау сарынды сезбеді.

– Иә, – деді Лилиан.

Тегі, енді мұның да келер-кетері жоқ қой.

Клерфэ оған тесіле қарады.

– Қашан?

– Қалауың білсін.

Клерфэ бір сәт үнсіз қалды.

– Е, бәсе! – деді ол – Бәсе! Сен мұныға ешқашан өкінбейсің, Лилиан!

– Білемін.

Клерфэ табан аузында жайнап жүре берді.

– Сен шаршадың ғой! Өлердей шаршаған боларсың! Осы біздікі не! Сенің ұйықтауың керек ғой! Жүр, мен сені жоғарыға дейін шығарып салайын.

– Өзің ше?

– Мен шомылуға кеткен ағылшынның соңынан барамын, содан соң көшеде қозғалыс басталмай тұрып, жарыс жолын бір айналып шығамын. Жәй ғана, көңіл үшін, әйтпесе оны өзім де білемін. – Клерфэ оның бөлмесіне кірер ауызда, табалдырықта тұр. – Мен не деген ақымақпын! Ұтысымның жаргысынан астамын қайта ұтқыздым! Ерегіспен!

– Мен ұттым. – Лилиан жетон салынған сөмкесін үстелдің үстіне тастады. – Бірақ қанша екенін санаған жоқпын.

– Ертең тағы ұтамыз. Сен дәрігерге барасың ба?

– Иә. Енді мен ұйықтайын.

– Сөйт. Әбден кешке дейін. Содан соң тамақ ішіп аламыз да тағы ұйқыға жатамыз. Мен сені керемет сүйемін.

– Мен де сені сүйем, Клерфэ.

Клерфэ есікті ақырын жауып, кете барды. “Аурудың бөлмесін-дегідей”, – деп ойлады Лилиан, кереуетіне сылқ етіп отыра беріп.

Терезе ашық тұрған. Лилиан Клерфэнің теңізге кетіп бара жатқанын көрді. “Жарыстан соң, – деп ойлады ол – Заттарымды буып-түйіп қойып, жарыстан соң жүріп кетуім керек. Енді бірер күн...”

Ол қайда баратынын білген жоқ. Түптеп келгенде, бәрібір емес пе. Әйтеуір кетуі керек. “Қайта кету”, – деді ғой Клерфэ. Бірақ қайда? Сол *қайданың* өзі қайда болуы мүмкін?

Әр айналым үш шақырымнан сәл ұзағырақ болар. Жарыс жолы Монте-Карлоның көшелерін бойлап, қаланың тура ортасымен өтіп, айлақты айналып, ойынхана тұрған жотамен жүріп барып кері бұрылады; көптеген жерінде тас жолдың ені басып озуға әрең жетеді, жолдың өзі кілең бір бұраландардан, қос бұраландардан, түйреуіш кескінді айналмалар мен сүйір бұрышты айналмалардан тұрады. Мақсат – осындай жүз айналмадан, яғни үш жүз километр жолдан өту болатын, ал бұл шабандоз жылдамдықты ондаған мың мәрте өзгертіп, сонша рет тежегішті қосып, қайтадан қарқын алып, жылдамдықты тағы өзгертіп, тежегішті басып, тағы да арындауы керек деген сөз.

– Нағыз әткеншек, – деп күлді Клерфэ Лилианға қарап. – Акробатикалық нөмір десе де болар. Шындап қарқын алу мүмкін емес. Сен қай жерде отырсың?

- Трибунада. Оң жағынан оныншы қатар.
- Күн қайнайын деп тұр. Қалпақ алып па ең?
- Иә.

Лилиан Клерфэге қолындағы кішігірім шетен қалпағын көрсетті.

– Жақсы. Бүгін кешке біз теңізге, “Павильон д’ Орға” барамыз, теңіз шаянын жеп, салқын шарап ішеміз. Ал ертең менің бір таныс сәулетшіме соғамыз, ол бізге үйді қайта салудың жобасын жасап бермекші. Терезелері үлкен, түп-түгел күн нұрына шомылған, жап-жарық үй болғалы тұр.

Жаттықтырушы Клерфэге айқайлап, итальянша бірдене айтты.

– Енді басталады, – деді Клерфэ, ақ комбинезонын тамағына дейін түймеленіп.

Ол қалтасынан ағаш кесіндісін алып, онымен мәшинесін, содан соң өзінің қолын қақты.

- Дайынсыздар ма? – деп айқайлады жаттықтырушы.
- Дайынбыз!

Лилиан Клерфэні бстiнен сүйiп, рәсiмге сай iстелуге тиiстiнiң бәрiн орындады. Клерфэнiң мәшинесi мен комбинезо-нына түкiргеннiң ырымын жасады, керiсiнше келуге тиiстi қарғысын күбiрледi, содан соң тас жолға және өзге мәшине тұрған жаппаларға қарата екi саусағын шошайтқан қолын созды: бұл сүк

көзге қарсы жасалатын арнайы ырым – “yettatore” еді. Лилиан шығар есікке беттеді, ал механик итальялықтар оған қарап ауыздарын ашты да қалды. Кетіп бара жатқан Лилианның артынан жаттықтырушының жалбарынған сөздері естілді:

– Жарылқаушы Құдайым және сен, қасірет шеккендердің Анасы, Клерфэ мен Фреджероға өзін жар бола гөр және...

Есікке жете бере Лилиан артына қайырылды. Маркеттидің әйелі мен тағы басқа екі шабандоздың әйелдері қолдарына секундомерлері мен бір-бір парак қағаздарын ұстап, орындарында отыр екен. “Мен оны тастамауым керек еді”, – деп ойлаған Лилиан қолын көтерді. Клерфэ күліп, жауап ретінде оған қолын бұлғады. Лилианға ол тіпті жас көрініп кетті.

– Азапкер әулилер, қарсыластарымыздың дөңгелектері біздердікіне қарағанда екі есе тез тозатындай ете көріндерші, – деп жалбарынған жаттықтырушы іле-шала: – Стартқа дайындалыңдар! Бөгде адамдар шығып тұрсын! – деп әмір етті.

Жиырма мәшиненің бәрі старт алды. Алғашқы айналымда Клерфэ сегізінші болып қалды: оның сөредегі орны сәтсіздеу болды да бір сәт бөгеліп қалған. Микоттидің өкшесін басып барады; жеңіс үшін ол жанын салатынын Клерфэ біледі. Олардың алдында Фриджеро, Монти мен Саккетти бара жатыр, ал тізгін ұшы – Маркеттиде.

Төртінші айналым кезінде ойынханаға қарай көтерілетін тура жолда Микотти мотордың бойындағы барын сығып ала жаздап, Саккеттидің жанынан ағып өтті. Оның артқы дөңгелегімен тістесіп бара жатқан Клерфэ де моторға орасан күш салып, үңгіме жолға кірер ауызда ғана Саккеттидің алдына түсті. Одан шыға берісте Клерфэ Микоттидің мәшинесі түтіндеп, жүрісін бәсеңдеткенін байқады. Озып оның алдына түскен Клерфэ енді Монтиге шүкшиды. Ол жолдың әр метрін білетін. Үш айналымнан соң, газ қоймасының тұсындағы қайқаң бұраландардың бірінде Монтиді қуып жетіп, оның артқы дөңгелектеріне тістесе кетті.

“Әлі тоқсан екі айналым мен он жеті бәсекелес,” – деп ойлады Клерфэ, трибуналарға тақау жерде Микоттидің мәшинесімен қатар тұрған әлдебіреудің мәшинесін көріп. Жаттықтырушы оған белгі беріп, мерзімінен бұрын тым арындай бермеуін ескертті. Сірә, бірін бірі ит етінен жек көретін Фриджеро мен Саккетти фирманың мүддесін ұмытып, өзара бәсекелесіп кеткен болар; бұл командадағы бүкіл тәртіпті бұзғанға ұқсайды және сондықтан жаттықтырушы лектің басындағылар мәшинелерін қиратып

тынатындай жағдай бола қалса деп, Клерффэ мен III Мейерді түпке ұстамақ болған сияқты.

Лилиан арасы екі минутқа жетпейтін уақыт сайын машиналардың трибунаның алдынан ағызып өтіп жатқанын көріп отыр. Соның жанталасқан жылдамдығының өзі-ақ оның көз алдында жарысты бұрынғыдан бетер қисынсыз ете түседі. Қазір ғана осы арадан өтіп бара жатқан мәшинелер енді бір демде, ол көзін тайдыра беріп қайта карағанда, тағы сол жерден, бірақ басқа бір тәртіппен көрінеді; тіпті олар көз алдынан кетпегендей, тек калейдоскоптың шынылары тәрізді ілгері-кейін орын ауыстырғандай. “Осылар жүз айналымды қалай санап үлгереді екен!” – деп ойлады Лилиан, ал содан соң оның есіне әлдебір күштерге жалынып-жалбарынып, ақ тер, көк тер болып, қарғыс үстіне қарғыс жаудырған жаттықтырушының шабандоздарға кесте көтеріп, жалаушаларын бұлғап, оларын әлдеқандай құпия белгі бойынша сапырылысты-рып жүргені түсті.

Қырық айналымнан соң Лилиан кетпекші болды. Оның бойын бір сәт те бөгелместен және жарыстың аяқталуын күтпестен дәл қазір кету керек дейтін бір сезім биледі. Мәшинелер тізбегіндегі зәредей өзгерістерді әлі алпыс рет іштей белгілеп отыру қажеттігі оған кенет түкке тұрғысыз сияқтанып кетті. Өзінің шипажайдан қашардағы зая кеткен уақыты секілді бұл да уақытты бос өткізу болды. Қол сөмкесінде Цюрикке дейінгі билет жатыр. Оны Лилиан таңертең Клерффэ жарыс жолын соңғы рет жүріп өтуге кеткенде сатып алған болатын. Билет бүрсігүнге алынған. Сол күні Клерффэ Римге ұшуы керек. Екі күннен соң ол қайтып оралмақшы. Клерффэнің ұшағы таңертең ұшады; Лилианның пойызы кешке жүреді. “Құдды бір ұры сияқтанып, опасыз біреуге ұқсап бұқпантайлап қашып кетпекпін, – деп ойлады ол, – шипажайдан да осылай қашпақшы болып едім ғой. Онда Борис ұстап үлгеріп еді. Бірақ соның көмегі болды ма? Ондай жағдайда адамдар ылғи жалған сөйлеп, өтірік сөздерді айтады, өйткені ондайда шындық қисыны жоқ қатыгездік болып шығады, ал содан соң олардың өздері шер-шемен болып торығады, адамша қоштаса алмағандарына, ең соңғы есте қалғандары ұрыс-керіс, түсініспеушілік пен жеккөрушілік болғанына күйінеді.

Лилиан билетін тексермекші болып сөмкесін ақтарды. Бір сәт оны жоғалтып алғандай болды. Бірақ сол сәті оның тәуекелін нығайта түсті. Күннің қайнап тұрғанына қарамастан оның денесі тоңазыды. “Тағы да қызуым көтерілген болар”, – деп ойлады Лилиан. Айналасында қалың нөпір атойлап жатыр. Сонау төменде,

ойыншық секілді көгілдір айлақ пен үстінде топ-топ адамдар ұйлығысқан, ақшаңқан қайықтар көрінетін көз ұшында, нағыз тозақтың ордасы – тас жолдың үстінде кіп-кішкентай ойыншық мәшине кенет бір шетке ығыса берді де өзге бір мәшинені жанай, оқша атылып алға түсті.

– Клерфэ! – деп Лилианның қасында тұрған жуан әйел шаттана айқайлап жіберді де қолындағы бағдарламамен кенеп көйлегін тырсыта шығып тұрған санын соққылады. – The son of a qun made it!¹

Бір сағат өткенде Клерфэ екінші орынға іліккен. Енді ол қызынып алып, Маркеттиді аяусыз бастырмалатып барады. Әзірге оның басып озайын деген ойы жоқ – оны сексенінші немесе тіпті тоқсаныншы айналымға дейін қоя тұруға болады, – бірақ одан бір сәт те көз жазбай, бірнеше метр қашықтықта өкшелеп, Маркеттидің жүйкесіне тие бермекші болды. Ол моторға артық күш салып, тағы да тәуекел жасағысы келмеді, оны қуғыншысынан құтылғысы келген Маркеттидің өзі жасайтынына сенді. Маркетти солай етті де, бірақ оның мәшинесі сыр бере қойған жоқ. Әйткенмен Клерфэ Маркеттидің мазасы кете бастағанын сезді, өйткені ол Клерфэден қара үзіп кетсем деген мақсатын орындай алған жоқ. Маркетти енді жол мен бұралаңдарды бөгеп, қалайда Клерфэні алға шығармауға тырысты. Клерфэ қулыққа басып, Маркеттиден озбақшы болғандай сыңай танытты, ал бірақ ондай ниеті жоқ-ты; соның нәтижесінде Маркетти өз мәшинесінен гөрі Клерфэнің қимылын көбірек бағам деп сақтығын ұмыта бастады.

Олар сол бәсті бір айналым жасап, шабандоздардың бірнешеуінен едәуір озғындап кеткен. Қара терге малынған жаттықтырушы Клерфэге кестелерді көрсетіп, жалаушаларын бұлғап, шаршады. Ол Клерфэден Маркеттиден озбауды талап етіп бая-шая. Олардың екеуі де бір фирмадан болатын; Саккетти мен Фриджериионың тайталасқаны да жетеді. Соның қырсығынан Фриджериио дөңгелегінің тысын бүлдіріп алып, Клерфэден бақандай бір минут кейін қалып қойды; олардың арасына басқа бес шабандоз түсіп кетті. Клерфэнің өзін қазір Монти өкшелеп келеді. Бірақ Монти әзірге оның мәшинесінің артқы дөңгелектеріне тістесе алған жоқ. Ал Клерфэ қажет деп тапса, өзі Монтиден жалдамырақ өтетін қайқаң бұралаңдарда одан оң-оңай қара үзіп кетер еді.

Олар тағы айналып келіп сөреден өтті. Клерфэ Маркеттимен құйрық тістесе жүргеніне жыны келген жаттықтырушының жұдырық көрсетіп, айбат шеккенін көрді. Маркетти жаттықтыру-

¹ Ағылшынша дәрекілеу көшмет.

шыға долдана ишара жасап, Клерффэні іркуге белгі берді. Клерффэ басын изеп, бір адамның тұрқындай ғана кейіндеді. Осы жарыста ол жаттықтырушының көмегімен болсын немесе оған ерегісіп болсын, әйтеуір жеңіске жетуі керек – өзі осыған бел буған. Старттағы қолайсыздық оны сәл кідіртті. Бірақ Клерффэ бәрібір жеңіп шығатынын біледі. Қазір ол өте сабырлы: әбден ширығып алғанына қарамастан, сол деңгейде салқынқанды. Осы сезімдері таңғаларлық тепе-теңдікке келіп алған. Мұндай жағдайда адам еш пәлеге ұрынбайтынына сенімді болады. Тепе-теңдік оған белгілі-бір дәрежеде сәуегейлік дарытып, әртүрлі күдіктен, жалтақтық пен сенімсіздіктен сақтайды. Бұрын Клерффэде осындай тепе-теңдік сезімі жиі болатын, бірақ соңғы жылдары сонысынан көз жазып қалып, ештеңенің көлеңкесі түспеген сондай бір бақытты сәттерін аңсап жүрген.

Клерффэ кенет Маркеттидің мәшинесі шыр көбелек ойнап барып жолға кесе-көлденең тұра қалғанын көрді, сынған металдың шақыр-шұқыр еткені сетілді; жолды қап-қара майлы көлшік басты; Клерффэнің көз алдында орасан жылдамдықпен күйғытып келе жатқан басқа екі мәшине соқтығысты да Маркеттидің мәшинесі баяу түсіріс кезіндегідей жайлап барып құлады, ал оның өзі әуелеп ұшып барып жерге жалпасынан түсті. Клерффэ мәшинесімен барып қойып кетерлік бос аралық болар ма екен деп жолға тесіле қарады. Бірақ ондай қуыс көрінбейді. Тас жол кенет айлапат зорайып барып, сол сәтінде тілдей боп кішірейе қалды. Клерффэ қорыққан жоқ, ол басқа мәшинеге тікесінен емес, жанай соқтығуға тырысты; соңғы сәтте жетектен босау керек еді-ау деп ойлап та үлгерді, бірақ қолы ойына ілесе алатын емес; тұла бойы біраз көтеріліңкірегендей болып, кенет өзін салмақсыз сезінді – бірақ әлі мәшинеден отыр еді. Ал содан соң бірнәрсе кеудесі мен бетіне соқты да бытшыты шыққан дүние жан-жақтан үстіне құлап бара жатты. Ол әлі де болса бір сәт жол кезекшісінің құп-қу болған кескінін көріп қалды, ізінше ту сыртынан әйдік жұдырық сарт етті; құлағына түсініксіз бір гуіл жетті де бар әлем жым-жырт тына қалды.

Клерффэге келіп соқтыққан мәшине үйме-жүйме автомобильдердің арасынан саңылау салып өткендей болды да артта келе жатқан мәшинелер сол арқылы жүйткіді. Шабандоздар бірінен соң бірі күйғытып барады, олардың мәшинелері шайқалып, дірілдеп, бұзылған мәшинелерді жанай өткенде темірге темір шақылдай үйкеліп, зақымданған автомобильдер зар қағып жатқандай.

Қолына күрек ұстаған кезекші құм толтырылған қаптардан асып түсіп, майлы көлшікке құм лақтыра бастады; мотор үні жақындаса ол ырғып шетке шығып кетеді; зембіл көтерген санитарлар келіп Маркеттиді қауіпсіз жерге шығарды да көтерген күйі қаптардың арғы бетінде тұрған басқа санитарларға берді; қолдарына “Қауіпті!” дейтін белгісі бар тақтайшалар ұстаған автомобиль фирмасының бірнеше қызметшісі өзге шабандоздарды сақтандыру үшін апат болған жерге жүгіре жетті, бірақ жарыс басқа жерге ауысып, жолдың осы бөлігін барлық мәшинелер өтіп үлгеріп, енді оралып келе жатқан-ды; кейбір шабандоздар жан-жағына алақтай қараса, енді біреулерінің екі көзі тас жолдың таспасында.

Клерфэнің мәшинесі алдындағыларға соқтығуымен қоймай, оның өзіне Монтидің мәшинесі келіп соққан. Монтидің ештеңесі кеткен жоқ деуге болады. Ол ақсандай басып бір шетке шығып кетті. Клерфэ тік шаншылып, құм салынған қаптарға барып ұрған мәшинесінде әлі салбырап тұр. Оның беті қатты жараланып, кеудесін жетек қысып қалыпты. Аузынан қан ағып жатыр, өзі ес-түссіз. Жол үстіндегі қара нөпір жұрт жас етке үймелеген шыбын тәрізді жыртылып-айырылады; біреулері Клерфэні шығармақшы болып мәшинені арамен кесуге кіріскен санитарлар мен механиктерге қарап ауыздарын ашып қалған. Алдағы мәшинелердің біреуі жанып жатыр. Өрт сөндіргіштерін ұстаған жұмысшылар оны әрегірек апарып, енді отын өшірудің қамына кіріскен. Сәтін салғанда, бензин бағы сынған екен де жарылыстан сол сақтап қалыпты. Бірақ бензин лаулап жатыр, күн күйдіріп тұр, сондықтан әлі де болса басқа мәшинелерге шапшу қаупі күшті. Әрі екі минут сайын шабандоздар апат болған жерден ағызып өтеді. Қаланың үстінде қалықтаған моторлар гүрілі кенет сәт сайын үдей түскен аза сазына ұқсап кетті, ал автомобильдер қызылала қанға малшынған Клерфэні керіп қойғандай болып көкке шаншылған мәшиненің тұсынан ызғытып өткенде әлгі гүріл жан түршіктіретіндей сарынға ұласады. Жарыс жүріп жатты; оны тоқтатқан ешкім болған жоқ.

Лилиан ие болғанын бірден ұға қойған жоқ. Репродуктордан адам түсінбейтін жуан дауысты ырыл естілгенде біреу ұйқыдан тұрып, тамағын кенеп жатқандай болды. Абдыраған диктор микрофонға тым жақын тұрған екен. Лилиан тек бірер сөзді

аңғарды: әлдебір мәшинелер апатқа ұшырапты, тағы бір мәшиненің майы тас жолға ағып кеткендіктен олар біріне бірі соқтығысыпты. Содан соң ол бүкіл шабандоздар легімен трибуна алдынан ағызып өткенін көрді. Демек, пәлендей жаманат болмаған, – деп ойлады ол, – әйтпесе жарыс тоқтатылар еді. Ол көзімен Клерфэнің мәшинесін іздеді, алайда таба алмады, бірақ Клерфэ бұрынырақ өтіп кеткен болуы мүмкін ғой, Лилиан жарысты соншалықты мұқият қадағалаған жоқ-ты. Енді радио апаттың Плезанс жағалуында болғанын, онда бірнеше мәшине қақтығысқанын аздап та болса көкейге қонарлықтай етіп хабарлады; жараланғандар бар екен, адам өлімі болмаса керек. Ендігі хабар сәлден соң берілмек. Орын реті былай: бірінші болып он бес секундтық айырмашылықпен Фриджеро бара жатыр, одан соң Конти, Дюваль, III Мейер...

Лилиан жанұшыра құлағын тосты. Клерфэ туралы бір ауыз сөз жоқ, ал ол екінші келе жатқан жоқ па еді. “Клерфэ жайында бір ауыз сөз жоқ,” деп ойлады Лилиан, сөйтті де, мәшинелердің жақындап келе жатқанын естіп, 2 санын, сондай санды қызыл мәшинені көрмекші боп еңкейе берді.

Клерфэ жоқ және сол сәтте тұла бойын билеген меңіреу үрей арқылы Лилианның санасына кенет диктордың жуан дауысының күркірі жетті: апатқа ұшырғандардың арасында Клерфэ бар екен; оны ауруханаға әкетіпті. Сірә, ес-түссіз болуы керек. Монтидің тізесі мен табаны жарақаттаныпты; Саккеттидің...

Мүмкін емес... Бұл хабар Лилианның көкейіне қона қоймады. Ойыншық айлағы мен алабажақ ойыншық көріністі мына ойыншық қаладағы ойыншықтар жарысында еш пәле болуы мүмкін емес. Жаңсақтық болар! Клерфэнің мәшинесі “Тарго Флорио” жарысының кезінде жарқ етіп шыға келгеніндей, әнеміне дегенше бұрылыстан тағы да шыға келеді әлі, өзі сәл кейіндеп қалып, азды-көпті жарақат алған болар, бірақ аман-сау! Осылай ойлағанымен, Лилиан үмітінің орнығып үлгермей, үзіліп бара жатқанын сезді. “Клерфэ ес-түссіз, – деп ойлады да өзі осы сөзге жармасты. Бұл нені білдіреді?”

Бұл көп нәрсені білдіруі мүмкін. Кенет трибунадан түсіп бара жатқанын сезді, ал өзі тіпті орнынан қалай тұрғанын да байқаған жоқ-ты. Лилиан сөреге қарай жүрді; мүмкін Клерфэні сонда әкеткен шығар? Иығын немесе қолын ауыртып алған ол қазір өзінің сәтсіздігіне күліп, зембілде жатқан болар.

– Оны ауруханаға әкетті, – деді пора-пора боп терлеген жаттықтырушы. – Әулие Мадонна, қасиетіңнен айналайын

Христафор, осындай бақытсыздыққа дәл біздің ұшырауымыз қалай? Басқа фирмаға немесе... Не? Тоқтай қал!

Ол шабандоздарға белгі беру үшін құйын-перін ұша жөнелді. Мәшинелер ызғытып өтіп жатыр; жақыннан қарағанда олар әрі зор, әрі қауіптірек көрінеді екен және моторларының гүрілі құлақты тұндырарлықтай.

– Не болды? – деп айқай салды Лилиан. – Жарыстарын құрып қана кетсін, не болғанын айтсаңдаршы!

Ол апалақтап айнала қарады. Бәрі көздерін тайдыра береді. Механиктер оған тура қараудан жасқанып, қосалқы бөлшектер мен дөнгелек тыстарын айналдырған болып жатыр. Ол біреуіне жақындаса, анау теріс айналады. Лилиан, құдды, алапес болар ма.

Әлден соң жаттықтырушы қайтып оралды.

– Жарысты құрып кетсін дегенмен, оның Клерфэге келіп-кетері жоқ. Оның өзі де соны қаламас еді. Қайта...

Лилиан оның сөзін бөлді:

– Ол қайда? Мен шабандоздардың моральдық кодексі туралы лекция тыңдайын деп тұрған жоқпын!

– Ауруханада. Оны бірден сонда әкеткен.

– Оған көмектесу үшін басқа біреулеріңіз неге бармадыңыздар? Сіз неге бармадыңыз? Мұнда не бітіріп жүрсіз?

Жаттықтырушы оған таңырқай қарады.

– Мен оған не істей аламын? Біздің оған қандай көмегіміз болуы мүмкін? Қазір ол – дәрігерлердің ісі.

Лилиан қинала жұтынды.

– Оған не болды? – деп сұрады ақырын.

– Білмедім. Мен оны көрген жоқпын. Бәріміз осында болдық. Осында болуымыз керек қой.

– Иә, – деді Лилиан, – жарысты тоқтатпау үшін.

– Амал жоқ, – деп қарсылық айтты жаттықтырушы шарасыз түрде. – Біз деген тек орындаушылармыз ғой.

Сасқалақтап механиктердің бірі жетті. Сол сәтте моторлардың гүрілі қайтадан күшейіп жүріп берген.

– Синьорина... – жаттықтырушы қолын жайып, жол жаққа қарады. – Мен...

– Жо-жоқ! Ес-түссіз. Дәрігерлер...

– Амал жоқ, мен енді...

– Синьорина... дей берді бір механик.

Жаттықтырушы жәшіктен әлдебір кестені ала салып, белгі беру үшін алды-артына карамай жөнелді. Оның жолай зарлаған дауысы

Лилианның құлағына жетті. “Мадонна, Мадонна, o porco di porco¹, құрып кеткірдің майы, осы сұмдықтың дәл менің басыма түсуі қалай! Неткен сормаңдай едім!” Ол шабандоздардың біріне кестені көрсетті, енді біреуіне бұлғап, қолын көтерді де сол қалпы тұрып қалды; шабандоздар легі көз ұшына алыстап кетсе де жаттықтырушы жолға тесіле қараған күйі тапжылмай тұра берді.

Лилиан жайлап бұрылып, шыға беріске беттеді.

– Біз жарыстан соң барамыз, синьорина, – деп сыбырлады механик, – тек жарыс бітісімен!

Лилиан ауруханаға жеткенше қала үстінен даңғазашудың қара пердесі түскен жоқ. Оның бар тапқан көлігі жалаушалармен және алабажақ таспалармен безендірілген, жегіндегі аттың басына шетен қалпақ кигізілген жайдақ арба болды.

– Әшейіндегіден ұзағырақ жүреміз, – деп ескертті арбакеш. – Бірталай айналма жасауымызға тура келеді. Көшелер жабық. Өзіңіз білесіз, жарыс өгіп жатыр...

Лилиан басын изеді. Оның тұла бойы әлдебір есірткімен улап тастағандай боп сыздап ауырады. Есту мен көру қабілетінен басқа сезімдерінің бәрі істен шыққан, тек мәшинелерді көріп, олардың арқыраған сарынын анық, тым анық естіп келеді және соның өзі жан шыдатарлық емес. Арбакештің аузында тыным жоқ, ол жарысты алақандағыдай бақылауға болатын жерлерді көрсетпекші болады. Бірақ оны тыңдап отырған Лилиан жоқ; оған мотордың гүрілінен өзге ештеңе естілер емес. Бір жас жігіт онымен сөйлеспекші болып арбаны тоқтатуға әрекет етті. Оның сөзін түсінбеген Лилиан арбакешке аялдай тұруды бұйырды. Анау Клерфэ жайында бірдеңе айтатын шығар деп ойлады ол. Бірақ ақ кәстөм киген, қияқтай мұртты қап-қара итальялық жігіт оны кешке өзімен бірге тамақтануға шақырды.

– Бары сол ма? – деді Лилиан ештеңені түсінбей. – Ал содан соң?

– Содан соң көп нәрсе болуы мүмкін, – деп күлімсіреді жігіт. – Ол енді өзіңізге байланысты.

Лилиан жауап қатпады. Тіпті жігітті ол енді көрген де жоқ. Оның назары әріде болатын. Ал жігіт Клерфэнің жайынан беймағлұм еді.

– Кеттік! – деді Лилиан арбакешке. – Тездетіңіз!

– Мұндай азаматтардың қалтасы таяз болады, – деп түсіндірді арбакеш. – Бетін қайтарып, дұрыс істедіңіз. Кім білсін, тамақтың

¹ Италиялықтардың балағат сөзі.

ақшасын өзіңіздің төлеуіңізге тура келетін бе еді. Мол денелі, мосқалдау мырзалар әлдеқайда сенімді келеді.

– Жылдамырақ, – деді Лилиан.

– Құп болсын.

Олар ауруханаға жеткенше не заман өткен шығар. Сол екі арада Лилиан сан алуан тәуекелге бекінді. Әрі соның бәрін орындайтынына да сенімді болды. Ол енді ешқайда кетпейді, осында қалады, Клерфэге күйеуге шығады, тек өзі аман болса екен! Тоған суға тас лақтырған адамша ешбір ойланбастан осылайша өзіне өзі серт берумен болды.

– Клерфэ мырза операция бөлмесінде, – деді қабылдау бөлмесіндегі қыз.

– Оған не болғанын айта алмайсыз ба?

– Өте өкінішті, мадам. Сіз мадам Клерфэсіз бе?

– Жоқ.

– Туысысыз ба?

– Оның жағдайына бұлардың қандай қатысы бар?

– Ешқандай, мадемуазель. Тек менің білетінім: операциядан соң оған тек жақын туыстарын бір сәтке жіберуі мүмкін.

Лилиан медбикеге шұқшиды. Әлде Клерфэмен атастырылған едім дегені дұрыс па? Бірақ осының бәрі түкке тұрғысыз нәрсе ғой!

– Оған операция жасай ма? – деп сұрады ол.

– Солай шығар. Әйтпесе операция бөлмесіне жібермес еді ғой.

“Осы сияқтылардың мені атарға оғы жоқ болады,” – деп ойлады Лилиан абыржып. Аурухана медбикелерін ол тым жақсы білетін.

– Күте тұруға бол ма? – деп сұрады ол.

Медбике отырғышты нұсқады.

– Сіздерде күту бөлмесі дейтін болмай ма? – деп сұрады Лилиан.

Медбике есікке қарата қолын созды.

– Шынын айтқанда, ол тек жақын адамдарға арналған.

Лилиан кей-кейде адамдардың бәрі, тіпті өздерінің кәсібіне байланысты біреуге жан ашу дейтін сезімнен жүрдай болып, қатыгезденіп кететін аурухана медбикелері де бір-біріне жақын болуы керегін айтқысы келіп, бірақ өзін өзі іркіп қалды. Лилиан күту бөлмесіне – гүлдері солған қыш құмыралар тұрған және ескі журналдар шашылып жатқан, үстел үстінде салбыраған жабысқақ қағаздың айналасында ызыңдап шыбындары құжынаған азалы бөлмеге барды. Моторлардың азынаған дауысы мұнда да құмығып жетеді екен – сонау бір алыста үздіксіз даңғыра соғылып жатқандай.

Уақыт та тұтқынына түскен шыбындар азапты өліммен өлетін жабысқақ қағаз сияқты жылбысқы. Лилиан тозығы жеткен журналдарды ашып, бір нүктеге қалада қарап отырды да қайта жаба салды; оқиын десе оқи алатын емес. Орнынан тұрып, терезе алдына барады да қайта келіп отырады. Бөлме іші үрейге толған, бұл бөлмеде болған адамдардың қорқынышының бәрі осында жиналып қалғандай. Лилиан терезені ашпақшы болып еді, моторлардың үні азынап қоя берген соң оны қайта жаба қойды. Сәлден соң бөлмеге сәби көтерген бір әйел кірді. Бала келісімен қыңқылға басты. Әйел омырауын ағытып, оны емізе бастады. Сәби ернін шөпілдетіп барып тына қалды. Лилианға қарап қымсына күлімсіреген әйел де көкірекшесін түймеледі.

Әлден уақытта медбике жайлап есік ашты. Лилиан орнынан көтеріле беріп еді, анау оған қараған да жоқ; балалы әйелге иек қағып, оны ертіп шығып кетті. Лилиан қайта отырды. Кенет ол тына қалды. Бір өзгеріс болғандай. Өзі соны анық сезді. Бірдеңе тоқтап, ширығыс аяқталғандай. Лилиан не болғанын бірден аңғара да алмай қалды. Моторлардың арыны басылып, жым-жырт бола қалыпты. Жарыс біткен екен.

Сағаттың ширегіндей уақыттан соң Лилиан жаттықтырушы мен екі механик мінген мәшиненің аурухана ауласына кіргенін көрді. Медбике үшеуін бірдей қабылдау бөлмесінен күту бөлмесіне ертіп әкелді. Бейшаралардың мойындарына су кеткендей-ақ екен.

- Бірдеңенің жайын біле алдыңыздар ма? – деп сұрады Лилиан. Жаттықтырушы механиктердің жастауын нұсқады.
- Оны мәшинеден суырғанда мынау қасында болған.
- Аузынан қан ағып жатыр екен, – деді механик.
- Аузынан?
- Иә. Өңешінен қан кеткенге ұқсайды.
- Мүмкін емес! Ол ауру емес еді ғой!

Лилиан механикке қарады. Тағдырдың бұларды осынша тәлкек еткені ме? Тек туберкулез ауруында ғана қан кетпеуші ме еді.

- Клерфэден не себепті қан кетуі мүмкін? – деп сұрады Лилиан.
- Кеудесін жетек қысып қалыпты, – деді механик.

Лилиан баяу басын шайқады.

- Жоқ, – деді ол – Жоқ!

Жаттықтырушы есікке беттеді.

- Барып, дәрігердің қайда екенін білейін.

Ізінше медбике екеуінің шат-шөлкей керілдекені естілді. Содан соң бәрі тына қалып, тек механиктердің қатты деміккені мен шыбындардың ызыңы ғана естілетін жым-жырт тыныштық орнады.

Жаттықтырушы қайтып оралды. Келді де есіктің көзіне тұрды. Тотыққан қошқыл жүзінде көзі оғаш ағарып көрінеді. Тіл қатпас бұрын бірнеше рет ернін жыбырлатты.

– Клерфэ көз жұмды, – деді ол ақыры.

Механиктер одан көз алар емес.

– Оған операция жасап па? – деп сұрады жастауы. – Не де болса дұрыс жасамаған ғой.

– Операция жасалмапты. Ол операцияға жетпей үзіліпті.

Үшеуі бірдей Лилианға қарады. Ол қыбыр етпестен отырған.

– Қазір ол қайда? – деп сұрады сәлден соң.

– Мыналар оны арулап жатыр.

Қатты қинала отырып Лилиан:

– Сіз оны көрдіңіз бе? – деп сұрады.

Жаттықтырушы басын изеді.

– Ол қайда?

– Қазір сіздің онда барғаныңыз жарамас, – деп жауап қатты жаттықтырушы. – Оны ертең көресіз.

– Оны кім айтты? – Лилианның үнінен ешқандай сезім білінбеді.

– Оны кім айтты? – деп қайталап сұрады ол.

– Дәрігер. Сіз оны танымассыз. Одан да ертең келіңіз. Біз сізді мейманханаға жеткізіп салайық.

Лилиан тапжылмады.

– Мен оны неге танымауым керек?

Жаттықтырушы бөгелді.

– Бетін, – деді ақыры. – Ол бетімен қатты соғылған екен. Ал жетек көкірек қуысын қысып қалған. Дәрігердің айтуынша, өзі ештеңе сезбеген болса керек. Бәрі көзді ашып-жұмғанша болған. Ол бірден есінен таныпты. Содан соң есін жинай алмаған... Сіздің ойыңызша, – деп ол сәл дауысын көтерді, – бізге оңай тиіп тұр ғой дейсіз бе? Оны біз сізден көбірек білетінбіз.

– Иә, – деп жауап қатты Лилиан. – Сіздер оны менен көбірек білетінсіздер.

– Менің айтпағым ол емес еді. Мен адам өлгенде әрдайым бір жағдай қайталанатынын: ол аяқ асты жоқ бола қалатынын айтпақшы едім. Енді оның үнін естімейміз. Өзі әлі осында, бірақ ол жоқ. Осының тылсымына кім бойламақ? Менің айтайын дегенім – бізге де оңай емес: тұрасың да қоясың, тылсымына жете алмайсың... Сіз мені ұқтыңыз ба?

– Иә, түсінемін.
– Жүріңіз бізбен бірге. Біз сізді мейманханаға жеткізіп салайық. Бүгінге жетер. Ал ертең оны көре аласыз.
– Мейманханада не бітіремін? – деп сұрады Лилиан.
Жаттықтырушы иығын көтерді.
– Дәрігер шақырыңыз. Ол сізге ине салады. Танертеңге дейін ұйықтауыңыз үшін мөлшерін көбірек салсын. Жүріңіз! Мұнда сізден ешқандай көмек жоқ. Ол өлді. Енді оған ешқайсымыз қолұшын бере алмаймыз. Адам өлген соң бәрі бітті, оған ешқандай қайран болмайды. – Ол Лилианға жақындап келіп, оның иығына қолын салды. – Жүріңіз, мен бәрін түсінемін. О, Мадонна! Мұндайды мен алғаш көріп тұрған жоқпын. Бірақ бәрібір алғаш көргендей боласың.

Лилиан ұйқының иірімінен беймәлім бір күш лақтырып жібергендей селк етіп оянды. Бір сәт уақыт пен кеңістіктен тысқары қалғандай болған ол жан дүниесінің шыдатпай ауырғанын сезді. Тез отыра қалып, жан-жағына қарады. Мұнда қайдан келіп жүр? Лилианның есіне бірте-бірте бәрі түсе бастады: түстен кейінгі зілмауыр сағаттар, шағын қалашықтағы сандалған жүріс, кешкі ымырт, аурухана, Клерфэнің ұсқыны кеткен бет жүзі, бір жағына сәл қисайған басы, дұғаға жайылғандай болған екі қолы, өзімен бірге барған дәрігер. Соның бәрі шындыққа жанаспайтын, адам сенгісіз бөтен нәрсе сияқты. Аурухана төсегінде Клерфэ емес, оның өзі, тек өзі ғана жатуы керек еді ғой. Түзетіп болмайтын бір білместік өткен сияқты, біреу бұларды қамырықты, қайғылы қылжаққа айналдырғанға ұқсайды.

Лилиан түрегеліп, пердені ашты. Пальмаларға, бұлтсыз ніл аспанға және мейманхана бағындағы гүлкөмбелерге қарағанда басына түскен қиямет тіпті адам сенбестей көрінді. Бұл оған емес, маған, тек маған болатын қияпат еді, – деп ойлады Лилиан. – Өлімнің жөні оныкі емес, менікі еді.

Ол өзі біреуді алдап кеткендей сезімге бөленді: қажетсіз адам санатында қалса да өмір сүре берді; бір түсінбестік болып, оның орнына басқа біреу өлімге байланды да Лилианның басына адам өлтірген дейтін күдіктің кара бұлты үйірілді, сақтануға мүмкіндігі бола тұрып, біреуді қағып кеткен жүргізуші санатына ілінді.

Телефон шырылдады. Лилиан үрейлене тұтқаны көтерді. Ниццадағы жерлеу бюросының агенті екен: ол табыт пен моланың

машақатын өз мойнына алмақшы, қолайлы бағасына лайықты жерлеу ұйымдастырып бермекші болды. Сондай-ақ марқұмды атамекеніне әкету қажет бола қалса, фирмадан мырыш табыт та табылатын көрінеді.

Лилиан тұтқаны қыстырды. Ол не істерін білмей сансырады. Клерфэннің атамекені қайда болуы мүмкін? Туған жерінде ме? Эльзас-Лотарингияда болғаны ғой? Бірақ нақты қай жерде екенін Лилиан білмеді.

Телефон тағы да безілдеп қоя берді. Бұл жолы ауруханадан екен. Мәйіттің жайы не болмақ? Оны кешіктірмей алып кету керек. Түс ауғаннан әріге қалдырмаған жөн. Табытқа да тапсырыс беру қажет.

Лилиан сағатына қарады. Түс әлеті екен. Ол киінді. Жерлеудің абыр-сабыры мен телефон қоңырауларына жауап беру секілді барша рәсімі бір басына жүк боп түсті. “Қара көйлек болғаны дұрыс еді,” – деп ойлады ол. Азагүл жасайтын фирмадан телефон соғылды. Тағы бір фирма хабарласып, шіркеуде дұға оқуға қанша уақыт жұмсалатынын білу үшін Клерфэннің қандай дінді ұстағанын сұрады. Жоқ, әлде марқұм атеист болды ма екен?

Әсері күшті ұйықтататын дәрінің уыты әлі тарай қоймаған Лилианға айналадағының бәрі елес секілді. Ол портъемен ақылдасу үшін төменге түсті. Алқаракөк форма киген адам оны көрісімен орнынан тұрды. Лилиан теріс айналды, бет әлпетіне қайғыға ортақтасудың міндетті рәсімін сақтаған адамның жүзіне қарай алмады.

– Табытқа тапсырыс беріңізші, – деді Лилиан қыстығып. – Не қажеттің бәрін істей беріңіз.

Портъе оған ресми орындарды хабардар ету керегін түсіндірді. Мүмкін ол мәйітті сойдыруды қалайтын шығар? Кейде өлімнің себебін анықтауға соның қажет болатыны бар. Не үшін дейсіз бе? Заңды талаптарды негіздеу үшін. Автомобиль фирмасы жауапкершілікті жарыстың ұйымдастырушыларына аударуға тырысады. Сондай-ақ қамсыздандыру туралы да ойластыру қажет; тегі, түрліше қиындықтар туындауы мүмкін. Ең дұрысы – бәріне әзір болу.

“Өлік болудан өле қалу оңай екен-ау, – деп ойлады Лилиан. Клерфэнні осындағы зиратқа жерлеуге ол қалай қарар екен?”

– Өздерін өздері өлтірушілердің зиратына ма?

– Жоқ, о не дегеніңіз.

Портъе кешірім өтінгендей жымыған болды. Өздерін өздері өлтірушілердің зираты дейтін – ойдан шығарылған нәрсе. Қалада

жергілікті тұрғындарды жерлеуге арналған тым тәуір, әдемі зират бар. Лилианда Клерфэннің құжаттары бар ма екен?

– Құжаттары? Енді оған құжаттың қажеті не?

Портъенің білмейтіні жоқ екен. Құжат міндетті түрде керек. Содан соң ол полициямен хабарласатынын айтты.

– Полициямен?

Қайғылы оқиғаның қай-қайсысы жөнінде болсын дереу полицияға хабарлау керек. Әрине, фирма мен жарысты ұйымдастырушылар солай етіп те қойған болар. Бірақ полиция жерлеуге рұқсат беруі керек. Бұл, әрине, жәй тәртіп қана, бірақ оны сақтау керек. Бәрін реттеуді ол өз міндетіне алмақшы.

Лилиан басын изеді. Кенет ол далаға, таза ауаға шығуы керек екенін түсінді. Әйтпесе құлап қалуы да ғажап емес. Лилиан кешегі таңнан бері нәр татпағанын есіне алды. Бірақ мейрамханаға барғысы келмеді. Холдан асыға шығып, “Париж” дәмханасына тартты. Сол жерде бір кесе кофе алдырып, оған ернін де тигізбестен ұзақ отырды.

Дәмхананың жанына өткен мәшинелер ойынхананың алдына барып тоқтап жатыр; солай қарай бет алған туристік автобустардан дабырласа түскен саяхатшылар осы заманның Бабыл қаласы деп атауға болатын ұсақ буржуалардың Бабылымен таныстырушы жолсеріктерінің соңынан томпаңдай ереді.

Кофесін ішіп, Лилиан шығып кетті. Ол енді не істерін білмей дал. Тіпті Клерфэ мұндай бақытсыздыққа душар болмаған күнде де қарақан басым қалып, қазір жападан-жалғыз Парижде жүрер едім немесе Швейцарияға кетіп бара жатар едім деп ол өзін өзі қанша алдарқатқысы келгенімен, көңілі жұбана қоймады; табанының астында жер ойылып, түпсіз шыңырау пайда болғандай. Сол сезімнен бір сәт арыла алмай қойды. Клерфэ өлді; егер оның Лилианнан ажырауы мерзімдік қана болса, бәрі басқаша көрінер еді.

Ол теңіз көрінетіндей жерге барып отырғышқа жайғасты. Енді Лилиан өзін сан-сапа жұмыс алдында тұрғандай сезінді, бірақ оған белсеніп, орнынан тұруға шамасы жоқ. Ойы айналып келіп, үнемі бір түйінге тіреле береді: мен емес, Клерфэ... Неге бұлай болды? Күллі дүние есінен ауысқандай. Ол емес, өзі өлуі керек еді ғой. Неткен сайқымазақ!

Мейманханаға келісімен Лилиан бірден өз нөміріне бет алды. Бірақ табалдырықта қалт тұра қалды. Тымырсық өлі ауа танауына ұрды; бөлмедегілердің бәрі бірге өліп қалғандай.

Айтпақшы, портъе Клерфэнің құжаттарын сұрап еді-ау. Олардың қайда екенін Лилиан білмейтін әрі Клерфэнің бөлмесіне кіруге оның жүрегі дауаламады. Шипажайда жүрген кезінен-ақ ол кейде өлген адамның өзінен гөрі оның заттарына қарау адамға ауыр тиетінін білетін.

Бөлменің кілті есікте тұр екен, сондықтан Лилиан нөмірді үй жинаушы ретке келтіріп жатқан болар деп ойлады. Тіпті соның өзі жақсы, әйтеуір сонда жалғыз қалмаса болғаны. Лилиан есікті ашты.

Жазу үстелінің басында арнайы тіктірілген сұр кәстөмді тырысқақ әйел отыр екен; ол басын көтерді.

– Сізге не керек еді?

Әуелі есікті жаңсақ аштым ба деп қалған Лилиан кенет Клерфэнің пальтосын байқап қалды.

– Сіз кімсіз? – деп сұрады ол.

– Меніңше, осы сұрақты сізге мен қойсам болар еді, – деді әйел. – Мен Клерфэнің әпкесімін. Ал сізге мұнда не керек? Өзіңіз кімсіз?

Лилианда үн жоқ. Бірде Клерфэ өзі ит етінен жек көретін және оның да атарға оғы болмай жүрген әпкем бар деп айтқаны барды. Өзі көп жылдан бері содан мүлдем хабарсыз болатын. Мынау сол болу керек. Тіпті Клерфэге ұқсайтын бір жері болсашы.

– Мен сіздің келгеніңізді білмеп едім, – деді Лилиан. – Ақыр келген екенсіз, енді мұнда маған қалған шаруа жоқ.

– Әлбетте, – деді анау міз бақпай. – Інімнің мұнда әлебір әйелмен бірге тұрғанын естіп ем. Сірә, сол сіз боларсыз?

– Оның да енді келер-кетері жоқ, – деп Лилиан есікке бұрылды.

– Бері қараңыз!.. – деп әлгі әйел соңынан айқайлап жатты.

Лилиан өз нөміріне қайтып оралды. Әуелі буынып-түйініп жинала бастап еді, сәлден соң оны да қойды. “Ол осында жатқанда мен кете алмаймын”, – деп ойлады. Лилиан Клерфэге деген ниетінің қандай адал екенін соңғы рет көрсеткісі келді және сонымен бірге ол өзінің осы адалдығында қаншама кекесін бар екенін де түсінді.

Ол қайтадан ауруханаға барды. Қабылдау бөліміндегі медбике оған енді Клерфэні көре алмайтынын түсіндірді. Марқұмның туған-туыстарының атынан келген бір адамның тілегі бойынша өлікті союға ұйғарым жасалыпты. Содан соң мәйіт мырыш табытқа салынып, қаладан әкетілмекші екен.

“Бұл қалай нақпа-нақ сөйлейді, – деп ойлады Лилиан. – Бұған дейін ол Клерфэ болып келіп еді, сойылған соң “мәйіт” болыпты.

Қайта, мүше-мүшесін атап-атап айтып, Клерфэ бейшараның сүйегін қорламауға әдебінің жеткеніне рахмет”.

Аурухана маңында ол жаттықтырушыға жолықты.

– Бүгін кешке біз кетеміз, – деді ол – Сіз әлгі бір азу тісі ақсиған көкбетті көрдіңіз бе? Оның әпкесін? Ол Клерфэні союға өмір беріпті. Автомобиль фирмасы мен жарысты ұйымдастырушыларға шығынды өтеу жөнінен талап қоймақшы. Оларды немқұрайдылығы үшін айыптамақшы көрінеді. Полицияға барса керек. Біздің директорымызға да кіріп шығыпты. Сіз оны білесіз ғой, анау-мынауыңызға дес бере қоятын адам емес, ал әлгі әйелмен жарты сағат сөйлескеннен кейін оның адам қарарлық сықпыты болмады. Ол мыстан өмірлік рента талап етпекші екен. Клерфэ бірден-бір асыраушым еді дейтін көрінеді. Біз түгел кетпекшіміз. Сіз де кетіңіз. Бәрі бітті.

– Иә, – деді Лилиан. – Бәрі бітті.

Ол көше-көшені кезіп сенделумен жүрді, әлдебір үстелдерге отырып, әлденелерді ішкен болды; кешкілік мейманханаға қайтып оралған. Кенет өлердей шаршағанын түсінді. Дәрігер ұйықтататын дәрі тастап кеткен екен. Бірақ Лилиан оны да ішкен жоқ, бірден ұйықтап қалды. Содан оны телефонның шылдыры оятты. Клерфэнің әпкесі екен. Лилианмен дереу сөйлеспекші көрінеді. Лилиан келіп кетсін деп отырса керек.

– Маған айтатыныңыз болса қазір-ақ айта беріңіз, – деп жауап берді Лилиан.

– Телефонмен айтылатын әңгіме емес еді.

– Онда бүгін сағат он екіде холға түсіңіз.

– Ол тым кеш болады.

– Мен үшін кеш емес, – деді де Лилиан тұтқаны іле салды.

Содан соң сағатқа қарады. Таңғы тоғыздың шамасы екен. Демек, қатарынан он бес сағат бойы ұйықтағаны ғой, бірақ шаршағаны әлі басылмаған сияқты. Тек бұл ұйқының кемдігінен болатын шаршау емес. Лилиан ваннаға түсті, сол жерде тағы көзі ілініп бара жатқанда біреу келіп есікті тарсылдата қақты. Лилиан суға түсетін халатын жамылып, есікті аша бергені сол еді, бөлмеге баса-көктеп Клерфэнің әпкесі кірді. Оның алдын кес-кестеуге Лилиан үлгермей қалды.

– Мисс Дюнкерк дейтін сіз боласыз ба? – деп сұрады сұр кәстөмді әйел.

– Сағат он екіде мейманхананың холында қызметіңізге құлдық, – деді Лилиан. – Бұл жерде сізбен әңгімелесе алмаймын.

– Оның не айырмашылығы бар? Мен мұнда... Мен..

– Сіз мұнда менің рұқсатымсыз кірдіңіз, – деп оның сөзін бөлді Лилиан. – Бұл менің бөлмем. Мейманхана әкімшілігіне телефон соғып, көмек шақыртуымды қалайсыз ба?

– Мен он екіге дейін күте алмаймын. Пойызым одан бұрын кетеді. Әлде сіз менімен сөйлесуге уақыт тапқаныңызша інімнің мәйіті мынадай ыстықта перронда тұрғанын қалайсыз ба?

Әйелдің мойнын ораған қылдырықтай бауда жұқалтаң алтын крест саябырайды. “Бұл пәле өз дегенін істеу үшін ештеңеден тайынбайды”, – деп ойлады Лилиан.

– Інімнің қағаздарынан бір құжаттың көшірмесін таптым, – деді әйел сөзін созып, – ал құжаттың өзі, сірә, сізде жатқан болуы керек. Әңгіме Ривьерадағы үйді сіздің иелігіңізге беруге қатысты.

– Менің иелігіме?

– Оны сіз білмейтін бе едіңіз?

Лилиан әйелдің ап-арық қолындағы қағазға қарады. Екі неке сақинасына және көзі түсті. “Демек, жесір болдым ғой, – деп ойлады Лилиан, – дегенмен солай болатын да жөні бар.

– Қағазды көрсетіңізші, – деді Лилиан.

Клерфэннің әпкесі қипыжықтады.

– Сіз мұны көрмеп пе едіңіз?

Лилиан жауап бермеді. Ваннадан әлі су ағып тұрғанын естіген ол соны жабуға кетті.

– Маған шұғыл түрде айтпақшы болғаныңыз осы ма еді? – деп сұрады ол қайтып келіп.

– Мен сізге Клерфэннің әулеті бұл қағазға наразылық білдіретінін айтпақшы едім. Біз әлі күресеміз.

– Білгеніңізді істеңіз. Ал енді барын тұрыңыз.

Бірақ әйел тапжылмады.

– Менің інім, сөз жоқ, басқа біреудің ықпалымен жазған осы қағазын мойындамаймын деп өз қолыңыздан жазып берсеңіз әлдеқайда онай әрі әдептірек болар еді.

Лилиан әйелдің бетіне барлай қарады.

– Сіз, бәлкім, сондай қағазды жазып та қойған шығарсыз?

– Әрине. Сіз тек қол қойсаңыз болды. Міне, мынау. Соны өзіңіз түсінгеніңізге қуаныштымын.

Лилиан қағазды ала беріп, ортасынан қак бөлді.

– Енді кетіңіз, сізді көргенімнің алды-арты осы болсын!

Әйел сасқан жоқ. Лилианды көзімен тесіп жіберердей боп қарады.

– Сіз бұл өсиет жайында ештеңе білмеймін дедіңіз бе?

Лилиан барып есікті ашты.

– Оны өзіңіз реттей жатарсыз. Қолыңызда құжаттың көшірмесі бар екен, демек, марқұмның қалауын білесіз. Енді дүниеқоңыздығыңыз бен адамгершілігіңізді қалай үйлестіретініңізді көрерміз.

– О, одан саспаңыз! Шындық біз жағында. Шүкір, бізде әлі туған-туыс пен қайдағы бір арандатушының арасын...

Үстелде шегіргүл салынған сауыт тұрған. Лилиан соны ала салып, ішіндегісінің бәрін әйелдің құсүйек бетіне шашып кеп жіберді. Оның шашы мен иығына жабысқан солған гүлдер тек қарап тұрғандай еді.

Әйел беті-басын сұртті.

– Сіз әлі бұған өкінетін боласыз, – деп ысылдады ол.

– Білемін, – деді Лилиан. – Сіз маған бұзылған шашыңыз бен көйлегіңіз үшін және, әлбетте, ішкіімдеріңізбен мен адамның зәрс-құтын алған сұлдеріңіз үшін маған есепшот жіберерсіз. Қаласаңыз, есепшотты көшірмесімен қоса жіберерсіз. Ал енді жалтырат табаныңды, қорқау неме!

Клерфэннің әпкесі тайып тұрды. Лилиан әлі қолында ұстап тұрған шыны сауытқа қарады. “Осы сауытпен жіберіп ұрмағаным шүкір”, – деп ойлаған ол әуелі сақылдай күлді де артынша жылап жіберді. Осы көз жасы оның есін жинауына себепші болды.

Холда Лилианды портъе тоқтатты.

– Өте бір ыңғайсыз жағдай болды, мадам.

– Не боп қалды?

– Сіз маған табытқа және зираттағы орынға тапсырыс беруді міндеттеп едіңіз ғой. Сөйтсек, Клерфэннің әпкесі де келе салысымен автомобиль фирмасының есебінен табыт алдырыпты. Сөйтіп, сіз алдырған табыт артық болып қалды.

– Енді оны қайтарып жіберуге болмай ма?

– Жерлеу бюросының агенті бұл табыт айрықша тапсырыспен жасалған еді дейді. Ізет үшін ол оны қайтарып алуға әзір, бірақ ақысы кем болатыны түрі бар.

– Бұ дүниеде қорқаулар көп екен-ау, – деп ойлады Лилиан. Кенет оның көз алдына оғаш көрініс келе қалды: өзі бос табыт алып таудағы бір шипажайға барады екен, ал сол кезде Клерфэннің әпкесі оны өз әулеттерінің сағанасына жерлеу үшін інісінің боршаланған мәйітін басқа табытқа салып әкетіп бара жатады.

– Мен мадамға сіздің тапсырысыңызбен келген табытты алуды ұсындым, – деді портъе. – Бірақ ол оны қаламады. Мадам өте қыңыр адам екен. Біздің мейманханадағы шығындарын да ол автомобиль фирмасының мойнына жүктепті. Әрине, ішіп-жемі мен керек-жарағы түгел соның есебіне кіретіні өз алдына, оған және кеше

өзі алдырған мың тоғыз жүз жиырма тоғызыншы жылғы өнімнен жасалған екі шиша шато-лаффитті қосыңыз.

– Ол біздегі ең жақсы шарап еді ғой. Жерлеу бюросының агенті табытты жарты бағасына алуға келісіп отыр.

– Жақсы, – деді Лилиан. – Енді маған есеп-шот әзірлей қойыңыз. Бүгін кешке жолға шығамын.

– Өте жақсы. Енді тек зираттағы орынның жайын реттеу ғана қалды. Ақшасын мен төлеп қойғанмын. Бірақ бүгін бірдеңе істей қою қиын болар. Күн сенбі емес пе. Дүйсенбіге дейін кеңседе ешкім болмайды.

– Сонда сіздерде сенбі мен жексенбі күндері ешкім өлмейтін болғаны ма?

– Неге болмасын! Бірақ бәрібір зираттағы орын дүйсенбіде сатылады.

– Соның сомасын менің есебіме қосыңызшы, – деді Лилиан. Кенет оның шыдамы таусылып кетті.

– Демек, зираттағы орынды өзіңізге қалдырмақсыз ғой? – деп сұрады портье сенімсіздеу кейіппен.

– Білмеймін. Бұл туралы сөйлескім келмейді. Өзіңіз төлеген соманы шотқа қоса салыңыз. Бәрін соған қосыңыз. Бірақ енді ол туралы естігім келмейді. Естігім келмейді! Түсіндіңіз бе?

– Жақсы, мадам!

Лилиан нөміріне қайта оралды. Телефон безілдеп жатыр екен. Бірақ ол тұтқаны алған жоқ. Әлі буып-түйіп үлгермеген заттарының бәрін жинастырды. Сөмкесінен Цюрихке дейінгі билеті табылды. Жүретін күніне қарады. Өзі осы билетті алғалы керемет көп уақыт өткен сияқты еді. Ал пойызы бүгін кешке жүреді екен.

Телефон тағы шырылдады. Ақыры оның үні өшкенде барып кенет Лилианның бойын үрей билеп алды. Оған тек Клерфэ ғана емес, басқалар да, өзі танитындардың бәрі өліп қалған сияқтанды. “Борис те бар, – деп ойлады ол. Оның жағдайы не болғанын кім біліпті? Бәлкім, ол да баяғыда өліп қалған шығар, ал мұның мекен-жайын білетін адам болмағандықтан ешкім хабарламаған болар”.

Лилиан қолын телефонға апара беріп, қайта түсірді. Ол Бориске телефон соға алмайды. Бүгін олай етуге болмайды. Борис онысын қате түсініп, Клерфэ өлген соң менімен хабарласты деп ойлап жүрер. Оның Клерфэні тастағысы келгеніне өмірі сенбес.

Бөлмеге жайлап жылжып сұрғылт ымырт кіргенге дейін Лилиан тапжылмай отырды. Терезелер ашық тұрған. Ол пальмалардың қалай сыбдырлағанын естіді және одан табашыл көршілердің пыш-

пышын ұққандай болды. Дәлізден адамдардың аяқ тықыры құлағына жетті. Портъе оған Клерфэнің әпкесі күндіз кетіп қалғанын айтқан. Енді Лилианның да кететін уақыты болды.

Лилиан қандай байламға келерін білмей орнынан тұрды. Әуелі Бористің бар-жоғын анықтауы керек. Оның өзімен сөйлесу міндет емес. Телефон соғып, өзін кім деп таныстырса да, әйтеуір Бористі сұрауы керек; егер қызметші оны шақырып келуге кетсе, Лилиан оның тірі екенін біледі де телефон тұтқасын қоя салады.

Лилиан нөмірді айтты. Мейманхананың телефоншысы оған қайтып хабарласқанша бірсыпыра уақыт өтті. Нөмір жауап бермейді екен. Лилиан өзін сол нөмірмен, алдын ала шақыру арқылы жедел түрде қайта жалғастыруды және оны басқа адамның атына жазуды өтінді.

– Кімнің атына? – деп сұрады телефоншы қыз.

– Антуан Дювальдың.

– Антуан Дювальдың? – деп қайталай сұрады телефоншы.

Лилиан күтіп отырды. Ол бақтағы қиыршық тас төселген жолмен біреудің жүргенін естіді. Соның өзі Клерфэнің үйін есіне түсірді. Жүрегін мейірім мен өкініш толқыны шарпып өтті. Ол бұған өзінің үйін өсиет етіпті, ал Лилиан оны да білмеген. Әрине, Лилианға үйдің қажеті жоқ. Жапсырмалармен безендірілген ол үй қаңырап бос тұрады да біртіндеп тоза бермекші ғой. Тек оны Клерфэнің адамгершілік сипаты екіұшты және әділет жөніндегі пайымы біржақты әпкесі қолына түсіріп алмаса деңіз.

Телефон баж ете қалды. Лилианның құлағына телефоншы әйелдердің абыржып, французша сөйлескендері естілді. Ол өзінің іштей байламдарын таза-тақыр ұмытып кетті.

– Борис! – деп айқайлап жіберді. – Бұл сенбісің?

– Кім сөйлеп тұрған? – деп сұрады әйел дауысы.

Сәл бөгеліп барып, Лилиан өзін атады. Кенет оған қулықтың бәрі ақымақтық сияқтанып кетті. Екі сағаттан соң ол бұл жерден кетеді және қайда кеткенін ешкім білмейтін болады. Бориспен соңғы рет сөйлеспей кетуінің өзі күлкілі болмас па.

– Бұл кім? – деп қайталады жаңағы дауыс. Лилиан тағы да өз атын айтты. – Кім?

– Волков мырза мұнда жоқ. – Дауыс көп шуыл мен өткізгіш сымдардың сытырлаған кедергілерінен өтіп, Лилианға жетті.

– Бұл сөйлеп тұрған кім екен? Фрау Эшер ме?

– Жоқ, фрау Блосс. Енді фрау Эшер мұнда болмайды. Волков мырза да мұнда емес. Кешіріңіз...

– Тұра тұрыңызшы, – деп айғайлады Лилиан. – Ол қайда?

Тұтқаның шуылы күшейе түсті.

– ...кетіп қалды, – дегенді естіді Лилиан.

– Не дедіңіз?

– Волков мырза кетіп қалған.

– Кетіп қалған? Қайда?

– Оны мен білмеймін.

Лилианның тынысы тарылды.

– Оған бірдеңе болып па еді? – деп сұрады ол.

– Оны білмедім, мадам. Ол кетіп қалған. Қайда кеткенін айта алмаймын. Кешіріңіз...

Байланыс үзілді. Телефоншылар қайтадан французшалап бірдеңелерді айтып кетті. Лилиан тұтқаны орнына қыстырды.

“Кетіп қалды”. Таудағылар бұл сөзбен нені айтатынын ол біледі. Біреу-міреу көз жұмғанда осылай десетін. Тегі, Бористің басқа қайда кетуі мүмкін? Тіпті ас-суын әзірлейтін күтуші әйелінен де көз жазып қалған болса.

Бірталай уақытқа дейін Лилиан қыбыр етпестен отырды. Содан соң орнынан көтеріліп, төменге түсті. Есеп айырысып, билетін қол сөмкесіне салды.

– Заттарымды вокзалға жіберерсіздер, – деді ол.

– Болып-ақ қалғаны ма? – деп сұрады портъе таңырқап. – Пойызға дейін екі сағат бар емес пе. Әлі тым ерте ғой.

– Жоқ, – деді Лилиан, – тіпті де ерте емес.

Лилиан кішігірім вокзалдың алдындағы орынбаспайда отыр. Қас қарайып бара жатыр, әредік алғашқы оттар да жана бастаған; осы мезгілде вокзалдың жалаң ашық ғимараты әсіресе мұңды көрінеді. Күнге тотыққан туристер Лилианның қасынан дабырласып өтіп, Марсельге баратын пойызға беттеді. Содан соң оның жанына бір америкалық отырып алып, Висконсиннің көрікті жерлері туралы біраз бөсті және Еуропадан дені дұрыс қуырылған ет табылмайтынын, тіпті мұндағылар гамбург бифштексін де жасай алмайтынын, вена шұжықшасы да өзгелерден бұрын Висконсинде дәмдірек болатынын бірқыдыру әңгіме етті.

Лилианның басында іліп алар ой жоқ; әбден сүлесок күйде отырған ол өзінің бұл қалпы қайғыдан, құлазудан немесе мойынсалдықтан болғанын біле алатын емес.

Лилианның көзі итке түсті, бірақ оны таныған жоқ. Ит аланды айналып, әйел біткенді кезекпе-кезек иіскелеп келді де кенет қалт

тұра қалып, Лилианға қарай құйын-перін шапқылай жөнелді. Америкалық орнынан атып тұрды.

– Құтырған ит! – деп жанұшыра айқайлады ол. – Полиция! Атындар мынаны!

Оның қасынан құйғытып өткен ит Лилианға атылды. Кеудесіне секіріп, отырғыштан ұшырып жібере жаздады. Қолын жалап, бетінен өбуге жанталасады. Қыңсылып, ұлып, үріп пәруана болғаны сонша, Лилианның айналасы асай-топыр адамдарға толып кетті.

– Вольф, – деді сасқалақтаған Лилиан. – Жаным-ау, қайдан жүрсің? Сені біреуге сатып жібергеннен сау ма?

Ит Лилианды тастай беріп кейін серпілгенде қоршаған жұрт қақ жарылып, оған жол берді. Анау вокзалға қарай асыға басып бара жатқан біреуді қуып жетті де сол беті қайтадан Лилианға қарай ұшты.

Лилиан орнынан көтерілді.

– Борис! – деді ол. – Апыр-ай, сенбісің?

– Сені Вольф тапты, – деді Волков. – Мейманханадағы портье сенің вокзалға кеткенінді айтты. Енді болмағанда сенен көз жазып қалатын едік. Содан соң қайдан іздерімді кім біліпті.

– Сен тірі екенсің ғой, – деп деміге сөйледі Лилиан. – Мен саған телефон соқтым. Сені кетіп қалған деді. Содан соң мен...

– Ол фрау Блосс қой, менің жаңа күтушім. Фрау Эшер тағы да күйеуге шықты. – Волков Лилианға қарады. – Болған жайды газеттен оқыдым; осында келгенім де сол. Сенің қай мейманханада екенінді білмедім. Бірақ ақыры таптым-ау. Оның үстіне, мені көргің келетініне де күдігім болды.

– Сенің көргің келетініне мен де күдіктендім, – деп миңгірледі Лилиан. – Бірақ, ең бастысы, тірі екенсің! – деді тағы бір қайталап.

– Мен де солай ойладым. Тірі болғаныңа шүкір! Оның жанында басқасы түк те емес.

– Түк те емес, – деп күбірледі Лилиан.

– Пойызың қашан жүруші еді?

– Бір сағаттан соң. Мейлі, кете берсін. Енді оның келер-кетері жоқ.

– Қайда бармақшы едің?

– Өзім де білмеймін. Цюрихке болар. Маған бәрібір, Борис.

Волков артына бұрылып қарады.

– Онда бұл жерден кетейікші. Сенің жүгіңді кейін алдырармыз. Басқа мейманханаға ауыс. Антибада өзіме бір нөмір қалдырғанмын. “Дю Кап” мейманханасында. Сонда баяғыда бір тұрғаным бар.

Сол нөмірді алуыңа болады. Мейманхана иесі – досым, ол маған басқасын береді. Сонымен қалай, жүгіңді сонда жіберейік пе?

Лилиан басын шайқады.

– Осында қала берсін, – деді ол кенет бір шешімге келіп. – Пойыз бір сағаттан соң жүреді. Кетейік. Менің мұнда қалғым келмейді. Ал сен қайтуың керек.

– Маған қайтудың қажеті жоқ, – деді Волков.

Лилиан оған барлай қарады.

– Саған қажеті жоқ... Сен сауығып кетіп пе ең?

– Жоқ. Бірақ маған қайтудың қажеті жоқ. Мен сенің қалаған жағыңа бара аламын, Лилиан. Және қанша уақытқа қаласаң да. Кез келген жерге.

– Сен бе?

– Иә, мен.

– Бірақ...

– Сол жолы мен сені түсіндім, – деді Волков. – Құдайым-ау, сенің кетуге сонша құлшынғаныңды қалай түсіндім десеңші!

– Онда неге менімен бірге кетпедің?

Волков үндемеді. Ол сонда Лилианның не айтқанын есіне салғысы келмеді.

– Ал сен менімен кететін бе едің? – деп сұрады ақыры.

– Жоқ, Борис. Сөзіңнің жаны бар. Ол кезде кетпес едім.

– Сен өзіңмен бірге ауруды ала кеткің келмеді. Одан қашып құтылмақ болдың.

– Ол кезде не болғаны қазір есімде де жоқ. Мүмкін солай да болған шығар. Одан бері не заман.

– Сен шынымен бүгін кетпекпісің?

– Иә.

– Алғаның ұйықтайтын орын ба?

– Иә, Борис.

– Сен бірден жемесең болмайды. Ол бірден байқалады. Қарсы беттегі дәмханаға барайық. Ал мен тағы бір билет алудың жайын қарастырайын.

Олар көшенің қарсы бетіне өтті. Волков оған жұмыртқа, сүрленген ет пен кофе алдырды.

– Мен вокзалға барайын, – деді ол. – Сен осында отыр. Қашып кетіп жүрме.

– Енді қашпаймын. Әркім соны ойлайтыны несі?

Борис жымыды.

– Соны ойласа, онша жаман болмағаны, жаным. Демек, сенің қалғаныңды қалайды.

Лилиан оның бетіне қарады. Ерні дірілдеп тұр екен.

– Олай демеші, әйтпесе жылап жіберемін.

Волков әлі үстелдің жанында тұрған.

– Сен әбден қалжырағансың, әңгіме тек сонда. Тамақ же. Таң атқалы нәр татпағаныңа бәс тіге аламын.

Лилиан басын көтерді.

– Шынымен-ақ түрім мәз болмағаны ма? – деп сұрады ол.

– Жоқ, жаным. Тіпті соншама қалжыраңқы көрінсең де бірер сағат ұйықтап алсаң, құлпырып шыға келесің. Соны ұмытқаның ба?

– Иә, – деді Лилиан. – Мен көп нәрсені ұмыттым. Бірақ ұмытпаған жайларым да бар.

Ол тамағын жей бастады да кенет тұра қалып, айнасын қолына алды. Бет-жүзін, көзінің астындағы көгіс тартқан көлеңкелерді мұқият қарай бастады. Ниццадағы дәрігер не деп еді? Жаз болғанға дейін, тіпті одан да ертерек... егер мынадай өмір салтын өзгертпесе... Жаз. Бұл жерде жаз күшінде тұр, ал тауға ол кешеуілдеп шығады. Ол айнадағы бейнесіне тағы бір қарады да опас ауыты мен далабын қолына алды.

Волков дәмханаға қайтып оралды.

– Билет алдым. Бұл пойызға билет әлі бар екен.

– Ұйықтайтын орынға алдың ба?

– Әзірге жоқ. Мүмкін жолай бір орындар босап қалар, ондай-ондайлар жиі болып тұрады. Тіпті соның қажеті де жоқ, осында жеткенше ұйқыны әбден қандырған болатынмын.

Волков Лилианның қасында шоңқиып қала берген итінің басынан сипады.

– Әзірге сені жүк вагонына тапсыруға тура келеді, Вольф, бірақ көп кешікпей одан ұрлап аламыз.

– Менің купеме.

Борис басын изеді.

– Франциядағы жолсеріктер ақкөңіл келеді. Цюрихте сенің одан әрі не істейтініңді шешерміз.

– Менің кері қайтқым келеді.

– Кері? Сонда қайда? – деп жасқана сұрады Волков.

Лилиан үндемеді.

– Мен қайтып оралуға шақ қалып тұр едім ғой, – деді ол ақыры.

– Сенсең де, сенбесең де солай.

– Неге сенбейін?

– Ал неге сенуің керек?

– Бір кезде өзім де дәл осылай істегенмін, жаным. Бұдан көп жыл бұрын. Содан соң қайтып оралғанмын.

– Неге?

Ол ойлы жүзбен Лилианға қарады.

– Сенің өмір сүретін жерің өміріңнің өзімен ешбір шендесе алмайды, – деді ол баяу сөйлеп. Мен қандай керемет жер болса да ол үшін өмірімді мансұқтауға болмайтынын түсіндім. Солай істеуге татитын адамдар да жоқтың қасы. Кейде ең қарапайым шындықтың өзіне айналма жолдармен жететінің бар.

Лилиан бір кесек нанды үгітіп табағына салды.

– Бірақ өзіңе осыны қанша айтқанмен ешбір көмегі болмайды. Солай емес пе?

– Иә, болмайды. Оны тек өз басыңнан өткеруің керек. Әйтпесе үнемі ең маңызды бірдеңеден айырылып қалғандай боп сансырайсың да жүресің.

Волков даяшыны шақырып алып, өзіне кофе мен сигарет әкелуді бұйырды.

– Цюрихтен әрі қайда баратыныңды білесің бе?

– Шипажайлардың біріне барармын. Әйтеуір “Монтана” мені енді қабылдамайтыны анық.

– Неге қабылдасамын, қабылдайды. Бірақ қайта оралғың келетініне өзің сенімдісің бе? Қазір сен әбден қалжырағансың, сондықтан тынығуың керек. Әлі де болса райыңнан қайтуыңа болады.

– Оралғым келеді.

– Неге?

– Оның себебі көп. Қазір бәрі есімде емес.

– Егер осында, төменде қалғың келсе, сен жалғыз болмайсың. Менің де қалуыма болады.

Лилиан оған сынай қарады.

– Өмірді мансұқ етуге тұрарлық жақсы адамдардың болмайтынына да қарамастан ба?

– Мен *жоқтың қасы* деген едім, жаным.

Лилиан басын шайқады.

– Жоқ, Борис. Маған осы да жетер. Сенің қалай екенінді қайдам. Өйткені сен көпке дейін көзге көрінбей кеттің ғой.

Волков жымиды.

– Оның бәрі маған бұрыннан белгілі...

Лилиан басын изеді.

– Естігем. Енді маған да белгілі, Борис...

Волков Цюрихтен шипажайға хабарласты.

– Ол әлі тірі ме еді? – деп күңк етті Далай-Лама. – Жә, мақұл. Келем десе келсін, қарсылығым жоқ.

Лилиан Цюрихте тағы бір апта болды. Шалжиып, көбінесе төсекте жатты. Кенет өзін қатты шаршағандай сезінді. Кеш сайын қызуы көтерілді. Волков оған шақырған дәрігермен оңаша сөйлесті.

– Оның осы уақытқа дейін тірі жүргенінің өзі ғажап, – деді профессор. – Ол дереу ауруханаға жатуы керек. Өзін осында қалдырыңыз.

– Оның мұнда қалғысы жоқ. Кері қайтпақшы.

Дәрігер иығын көтерді.

– Ерік өздеріңізде. Онда санитарлық мәшинені алыңыз.

Волков оның ақылын алуға уәде етті. Бірақ өзі санитарлық мәшинені алмайтынын білді. Оның өмірден көрген тауқыметі қамқорлықтың болмауы сияқты, тым қамқорсыған қатынастың да науқастың түбіне жететінін ұмытарлықтай жеңіл-желпі емес еді. Тәуекел деп, Лилианды жәй мәшинеммен әкетуден гөрі оны өлетін адамша өбектеу әлдеқайда қатерлі болатын. Содан соң ол Лилианның аурухана күймесімен жүруге көнбейтінін білетін.

Лилиан Бористі жайдары қарсы алды. Өзінің ахуалы нашарлағалы бері ол көңілденіп сала берген; Клерфэннің өлімінен кейін бойын билеген көмескі айып сезімін ауруымен өтеп жатқандай еді.

– Бейшара болған Борис-ай, ол саған, сірә, мен жол ауыртпалығын көтере алмайды деген болар-ау.

– Тіпті де олай емес.

– Мен оны көтеремін, – деді Лилиан ептеп келемеждеген сыңаймен. – Оның айтқанына ерегісsem де көтеремін. Әрі десе, мен әлі тым көп жасаймын.

Волков оған таңырқай қарады.

– Рас айтасың, жаным. Соны мен де сеземін.

– Меніңше, уақыт ұғымын түрліше түсінуге болатын сияқты, Борис. Оны мен осында, төменге түскенде білдім. Ұзақ өмір сүретін адам уақыт дейтінге ешқандай мән бермейді; ол алдым мәңгілік деп ойлайды. Ал кейін тірлігінің қорытындысын шығарып, шын мәнінде қанша уақыт өмір сүргенін таразылағанда, онысы небәрі бірер күнмен немесе мықтағанда бірер аптамен ғана шектелетініне көзі жетеді. Егер осының ақиқатына жете алсаң, онда екі-үш аптаң немесе екі-үш айың өзге біреудің бүкіл өміріне татитын болады. Ана таудағылар осыны жақсы түсінеді.

Волков күлімсiредi.

– Қазір сенің не ойлап отырғаныңды мен білемін, – деді Лилиан.
– Тағы да ескі амалдарға жүгінемін. Өзімнің шамам келмеске жармаспақшымын.

– Иә, – деп күлді Борис. – Мен өз өмірі үшін ұдайы қалтылдап қалған адамды білуші ем. Ал сол жасы сексенге тақағанда жайдарының жайдарысына айналды. Онысын өзі енді қимайтындай нем қалды деп түсіндіретін: шынында шал артериосклерозбен ауыратын және бір мәрте инфаркт алып та үлгерген болатын. Ал бұрынғысы мүлдем басқаша болатын: онда ол жиырма-отыз жылғы, тіпті қырық жылғы алдын ойлайтын да үнемі үрей үстінде жүретін, сондықтан бейшараның өмірін өмір деуге болмайтын еді.

– Аса мұңды тәмсіл екен.

– Бір кезде сол маған бірден-бір демеуші болды, – деді Волков.
– Әуелде мені сау адамдар саулығымен қоса мағыналы, қызықты өмір сүреді дейтін ой қатты қажашушы еді. Сол маған керемет әділетсіздік болып көрінетін.

– Жаңағы шалдың мысалы жұбаныш ретінде болған ғой?

– Үмітсіз жағдайда адам қайдан болсын бір жұбаныш іздейді. Әрі соны табады да.

Лилиан мәз бола күлді.

– Қандай ку едік десеңші! Шынтуайтында адам уақытты елемесе және үрей дейтіннен ада болса ғана нағыз бақытты. Дегенмен, тіпті қорқа жүріп те күлуге болады ғой. Басқа амалың бар ма?

Олар тауға өте бір жылы, жым-жырт күні оралды. Асуға дейінгі жарты жолдағы бұралаңның қайқысында бір мәшине кезікті. Жүргізуші бұл екеуін өткізіп жібермекші болып аялдаған.

– Хольман! – деп айқайлап жіберді Лилиан. – Мынау Хольман ғой!

Қарсы жолыққан мәшинедегі адам жолдан көзін алды.

– Лилиан! Борис! Апыр-ау...

Оның соңындағы кішкентай фиат мінген, бірақ өзін бері салғанда Нуволари шабандоздан кем санамайтын бір итальялық бажылдата белгі беріп, дегбірі қашты.

– Қазір мәшинемді қояйын, – деп айқайлады Хольман. – Мені күте тұрыңыздар!

Ол сәл ілгері жылжып, шыдамсыз итальялықты өткізіп жіберді де жаяулап қайтып оралды.

– Жайшылық па, Хольман? – деп сұрады Лилиан. – Қайда кетіп барасыз?

– Мен сізге жазылдым деп айтып едім ғой.

– Мәшине ше?
– Оны жалға алдым. Пойызбен қайту ақымақтық болар дедім. Әсіресе өзіме келісім-шарт ұсынып тұрған мынадай жағдайда.
– Келісім-шарт? Оны кім ұсынды?
– Өзіміздің байырғы фирма. Олар маған кеш хабарласты. Клерфэнің орнына шабандоз керек екен. – Хольман шашын кейін сілкіп тастады. – Торрианимен келісіп қойыпты, енді мені шығармақшы көрінеді. Шаруа оңға басса, кешікпей мен кішігірім жарыстарға қатыса бастаймын да кейінірек аламан бәйгеге де қосыламын. Маған сәттілік тілеңіздер! Сізбен кездескенім қандай жақсы болды, Лилиан!

Лилиан оның соңынан қолын бұлғады. Және бір айналым көтерілгенде олар Хольманды тағы көрді; жоғарыдан қарағанда ол таудан төмен сырғып бара жатқан әлдебір көк түсті жәндікке ұқсайды екен. Ол енді Клерфэнің орнын басады – бір кезде Клерфэ де басқа бір шабандоздың орнын басқан, өз кезегінде тағы бір шабандоз Хольманның да орнын басатын болады. Лилиан шашыратқының гүліндей көкпеңбек аспанға, оның аясындағы менмұндалаған шыршаларға қарады.

– Не ойлап отырсың? – деп сұрады Волков.

– Бұ дүниедегінің бәрінде, – деді Лилиан баяу сөйлеп, – өзінің қарама-қарсылығы болатынын ойлап отырмын; көлеңкесіз – сәуле, өтіріксіз – шындық, нақтылықсыз қиял болмайтыны сияқты, ешнәрсе өзінің қарама-қарсылығынсыз болмайды, осы ұғымдардың бәрі бір-бірімен байланысты ғана емес, бір-бірінен ажырағысыз да...

– Өмір мен өлім сияқты ғой?

– Иә, иә, Борис, өмір мен өлім сияқты. Бұған әлі қанша уақыт сенерімді білмеймін. Тек ұзақ сенсем екен.

Қайтып оралған соң алты аптадан кейін, табиғаттың өзі демін ішіне тартып тұрғандай тып-тыныш, жаймашуақ жаз күндерінің бірінде Лилиан қайтыс болды. Жападан-жалғыз жатып, аяқ астынан кенет көз жұмды. Борис бірер күнге ауылға кеткен болатын. Ол қайтып келгенде Лилиан кереуетте өліп жатты. Бет әлпеті бұзылып, екі қолы тамағына қарай көтеріліп кеткен; Лилиан өңешінен қан кетуі салдарынан тұншығып өлген екен. Дегенмен біршама уақыттан соң оның бет әлпеті әуелгі қалпына келді. Борис оның мұншама сұлу болғанын бұрын-соңды көрген емес. Сонда оған Лилиан бақытты болған екен-ау деген ой келді.

МАЗМҰНЫ

Дүбірлі дәуір суреткерлері. *Ербол Тілешов*.....5

Генрих БЁЛЛЬ

Аударған Б. Әдетов

Катарина Блюмнің арынан айырылуы. *Повесть*..... 11

Балалық шақта жеген нан. *Повесть*.....94

Эрих Мария РЕМАРК

Аманат өмір. *Повесть*.....179

Вольфганг БОРХЕРТ

Аударған Ш. Бейсенова

Жабық есік алдындағы жалғыз. *Пьеса*.....383

ӘҢГІМЕЛЕР

Нысанаға тігілген бастар.....464

Осы сейсенбіде.....466

Ас үйдегі сағат.....470

Орыс орманындағы екеу.....474

Алқзыл жібектің қиығы.....478

Нан.....481

Жексенбі күні таңертең.....484

“...Бұл Марияның күдіреті ғой”.....491

Бақбақ гүлі.....499

“ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІ КІТАПХАНАСЫ”
сериясы

**Генрих БЁЛЛЬ, Эрих Мария РЕМАРК,
Вольфганг БОРХЕРТ**

**КАТАРИНА БЛЮМНИҢ АРЫНАН АЙЫРЫЛУЫ
БАЛАЛЫҚ ШАҚТА ЖЕГЕН НАН
АМАНАТ ӨМІР
ЖАБЫҚ ЕСІК АЛДЫНДАҒЫ ЖАЛҒЫЗ
ӘҢГІМЕЛЕР**

(қазақ тілінде)

Орыс тілінен аударғандар *Б.Әдетов, Ш.Бейсенова*

Редакторы *Г.Аймұхамбетова*
Техникалық редакторы *С.Бейсенова*
Компьютерде беттеген *Ф.Сатыбалдиева*
Корректоры *Қ.Құрманғалиқызы*

Дизайнын өзірлеген “Баур” баспасы

ИБ №314

Теруге 30.08.2010 ж. жіберілді. Басуға 13.09.2010 ж. қол қойылды.
Пішімі 60x84 $\frac{1}{16}$. Қағазы офсеттік. Қаріп түрі “KZ TimesNR Cyp”.
Басылымы офсеттік. Шартты баспа табағы 30,22. б.т. Есептік баспа
табағы 29,0. б.т. Таралымы 3000 дана. Тапсырыс № 917.

“Аударма” баспасы,
010009, Астана қаласы, Ф.Мүсірепов көшесі, 5/1, ВП2

ЖШС РПБК «Дәуір», 050009, Алматы қаласы,
Гагарин даңғылы, 93. Тел.: 394-39-22, 394-39-34, 394-39-42,
E-mail: rpik-dauir81@mail.ru, rpik-dauir2@mail.ru

